

NOVATIANI PRESBYTERI ROMANI OPERA QUÆ EXSTANT OMNIA.

DE TRINITATE

LIBER.

ARGUMENTUM. — Dividitur tractatus Novatiani de Trinitate in triginta et unum caput. Primum de iis verbis regulæ veritatis, seu fidei (quam Symbolum vocamus) commentatur, quæ nos credere jubent in Deum Patrem et Dominum omnipotentem, rerum omnium perfectissimum creatorem, a capite 1 ad 8 usque, ubi, inter alia etiam attributa divina, immensitatem, æternitatem, unitatem, bonitatem, immutabilitatem, immortalitatem, spiritualitatem, partim ex ratione, partim ex SS. Litteris adstruit; additque nec passiones, nec membra Deo attribui posse, hæcque in Scriptura solummodo ἀδρωποπαδικῶς de Deo enuntiari. A capite 9 usque ad 28, ad ea Symboli nostri quoque verba late explicanda accedit, quæ nobis fidem commendant in Filium Dei Jesum Christum, Dominum, Deum nostrum. Christum in Veteri Testamento promissum verum hominem, verumque Deum esse, Scripturam Veteris Novique Fœderis auctoritate probat; capite 18 errorem Sabellianorum refutat, et auctoritate SS. Litterarum distinctionem Patris et Filii confirmat, hujusque hæresis archæ objectionibus aliorumque deinde respondet. De fide in Spiritum sanctum agit capite 18, inquit: Deinceps fidei auctoritatem admonens nos, post Patrem et Filium, credere etiam in Spiritum sanctum:

cujus operationes ex Scripturis recenset, et comprobat. Deinde unitatem Dei cum ante disputatis conjungere studet, tandemque summam rerum expositarum exhibet (7).

CAPUT PRIMUM.

DE TRINITATE disputaturus Novatianus ex Regula fidei proponit, ut primo credamus in Deum Patrem et Dominum omnipotentem, rerum omnium perfectissimum conditorem. Creationis opera pulchre describuntur. Liberum hominis arbitrium asseritur. Misericordia Dei in pœna homini infligenda monstratur. Piorum impiorumque animarum post mortem locus statuitur.

Regula exigit veritatis ut primo omnium credamus in Deum Patrem et Dominum omnipotentem, id est, rerum omnium perfectissimum conditorem, qui ¹ cœlum alta sublimitate suspenderit, terram dejecta mole solidaverit, maria soluto liquore diffuderit, et hæc omnia propriis et condignis instrumentis et ornata et plena digesserit. Nam et in solidamento cœli luciferos solis ortus excitavit, lunæ cadentem globum ad solatium noctis ² mensurnis incrementis orbis implevit, astrorum etiam radios variis fulgoribus micantis lucis accendit: et hæc omnia ³ legitimis meatibus

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ Cœlum alta sublimitate suspenderit. Hunc Novatiani locum imitatus fuisse videtur Minucius in Octavio, cap. 5, ubi hæc legitur: Cœlum licet sua materia suspenderit, licet terram fundaverint pondera, et mare licet infuserit e liquore. Iis gemina item videas apud Lactantium Divin. Institut., lib. II, cap. 9, sub init. Neque omitas velim Theophilum ad Autolycum lib. I, cap. 4.

² Mensurnis. Sic legitur ex ms. cod. Angl. pro men-

struis; quod ea vox B. Cypriano etiam Afro usitata sit Epist. xxviii, num. 11, et Epist. xxxiv, num. 23. Certe etiam sic legebat antea Gagnæus. PAMEL. — Neque aliter Whistonus, Welchmanus et Jacksonus.

³ Legitimis. Scilicet, per legem divinam institutis. Eadem phrasi utitur Eusebius Præp. Evang. lib. vii, cap. 10. JACKSON.

circumire totum mundi ambitum voluit, humano generi (*Gen.* 1, 14) dies, menses, annos, signa, tempora, utilitatesque factura. In terris quoque altissimos montes in verticem sustulit, valles in ima deiecit, campos æqualiter stravit, animalium greges ad varias hominum servitutes utiliter instituit. Silvarum quoque robora humanis usibus profutura solidavit, fruges in cibum elicit, fontium ora reseravit, et lapsuris fluminibus infudit. Post quæ, ¹ ne non etiam ipsis quoque deliciis procurasset oculorum, variis florum coloribus ad voluptatem spectantium cuncta vestivit. In ipso quoque mari, quamvis esset et magnitudine et utilitate mirabile, multimoda animalia, nunc mediocris, nunc vasti corporis finxit, ingenium artificis de institutionis varietate testantia. Quibus non contentus, ne forte fremitus et cursus aquarum, cum dispendio possessoris humani, alienum occuparet elementum, fines littoribus inclusit: quo cum fremens fluctus et ex alto sinu spumans unda venisset, rursus in se rediret, nec terminos concessos excederet, servans jura præscripta: ut divinas leges tanto magis homo custodiret, quanto illas etiam elementa servassent. Post quæ hominem quoque mundo præposuit, et quidem (*Gen.* 1, 27) ad imaginem Dei factum: cui mentem et rationem ludidit et prudentiam, ut Deum posset imitari: ² cujus etsi corporis terrena primordia, cœlestis tamen et divini halitus inspirata substantia: ³ quem quum (*Gen.* 1, 28) omnia in servitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit. Et ne in periculum caderet rursus soluta libertas (*Gen.* 11, 17), mandatum posuit, quo tamen non inesse malum in fructu arboris ⁴ doceretur, sed futurum, si forte ex voluntate hominis de contemptu datæ legis præmoneretur. Nam et liber esse

A debuerat, ne incongruenter Dei imago serviret: et lex addenda, ne usque ad contemptum dantis libertas effrænata prorumperet: ⁵ ut et præmia condigna et merita pœnarum consequenter exciperet, suum jam habens illud, quod motu mentis in alterutram partem agitare voluisset: ex quo ⁶ mortalitas, invidia utique, in ipsum redit; qui cum illam de obedientia posset evadere, in eandem incurrit, dum ex consilio perverso (*Gen.* 11, 5) Deus esse festinat: cujus tamen pœnam nihilominus indulgenter ⁷ temperavit, dum non tam ipse, quam labores ejus maledicuntur super terram. Nam et quod requiritur, non ex ignorantia venit, sed spem hominis futuræ in Christo et ⁸ inventionis et salutis ostendit: et quod (*Ibid.* 22, 23, 24) ne de ligno arboris vitæ contingat arcetur, non de invidiæ B maligno livore descendit, sed ne vivens in æternum, nisi peccata Christus ante ⁹ donasset, circumferret secum in pœnam sui semper immortale delictum. Quamquam etiam superioribus, id est super ipsum quoque solidamentum partibus, quæ non sunt hodie nostris contemplabiles oculis, ¹⁰ Angelos prius instituerit, spirituales Virtutes digesserit, Thronos Potestatesque præfecerit, et alia multa cœlorum immensa spatia, et sacramentorum infinita opera condiderit, ut immensus hic licet mundus pœne novissimum magis Dei corporalium rerum appareat opus esse, quam solum. ¹¹ Namque quæ infra terram jacent, neque ipsa sunt digestis et ordinatis potestatibus vacua. ¹² Locus enim est quo piorum animæ impiorumque ducuntur, futuri iudicii præjudicia sentientes: ut operum ipsius in omnibus partibus redundantes magnitudines non intra mundi hujus capacissimos licet, ut diximus, sinus

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ Ne non etiam ipsis quoque deliciis procurasset. Est quidem hæc phrasid Tertullianica, quales infra aliæ quoque: ut *denotatur. edici ac viritior cap. 2; qua pater cap. 12; confibularet cap. 18.* Verum inde non sequi hunc librum Tertulliani esse vel ex eo patet, quod Afri scriptores omnes, etiam hoc posteriores, utpote B. Cyprianus, Minucius Felix, B. Pacianus et Arnobius, similibus uti solent. PAMEL. — Aliter Gagnæus, apud quem sic legitur: *Postea ut ipsis quoque deliciis procuraret oculis.* Sed lectio Pameliana cum editis ex codice Anglicano cohæret. *Ventri procuratum est,* habet Noster infra, *de Cib. Judaic. cap. 6,* eadem constructione. JACKSON.

² Cujus. Cui legendum conjicit Welchmanus.

³ Quem. Sic rescripsimus cum Jacksono, ut ad hominem referatur. Al. quæ.

⁴ Doceretur. Ita reposui ex Lat. Latino, quod meliorem fundit sensum quam edit. Pamelii diceretur.

JACKSON.

⁵ Ut et. Sic Pamelius cum cæteris editis. Jacksonus tamen mallet et ut.

⁶ Mortalitas. Cum Jacksono Pamelium sequimur ita legendum. Al. mortalitatis invidia, locum istum minus recte assecutus.

⁷ Temperavit. Addendam vocem *Deus* contextus postulare videtur, omissam fortasse a librario propter sequentis similitudinem *Dum*: quæ est conjectura Welchmani et Jacksoni. Mox vero sive legas cum Gagnæo *super terram*, sive cum Gelenio aliisque *super terra*, non refert.

⁸ Inventionis. Vox importuna Jacksono, qui rescribendum censet *resurrectionis* vel *revelationis*, ex Rom.

viii, 20, 21, quo respexisse Novatianum existimat. Minus quidem apposite. Melius Welchmanus, *redemptionis.* Sed nihil mutandum videtur. Alluserit fortasse auctor ad illud Luc. xix, 10: *Venit enim Filius hominis querere, et salvum facere quod perierat.*

⁹ Donasset. Mahissem *condonasset*, nisi vidissem Novatianum vocabulo *donavi* eodem sensu quo heic, usum esse in Epistola romani cleri nomine scripta ad Cyprianum. Sic enim vertit Math. xviii, 32: *Donavi tibi omne debitum.* JACKSON.

¹⁰ Angelos prius instituerit. Fuit non modo Novatianus hæc sententia, sed etiam B. Hieronymi in cap. 1 *Epist. ad Tit.*, tum Græcorum omnium, quod *Angeli prius* (id est, ante omnem creaturam) *instituti fuerint.* Sed B. Augustinus, lib. xi *de Civ. Dei*, capp. 5, 6 et 7, et lib. xii, cap. 15, et alibi magis amplectendam censet eam sententiam quod juxta *Eccli. xviii, 1*, creaverit *omnia simul Deus.* Quam etiam sequitur Magister Sententiarum, et post eum Doctores Scholastici: que præterea definita est in concilio Lateran. sub Innocentio III, et in Decretales recepta, cap. *Firmiter credimus*, tom. de summa Trinit. et Fide cathol. PAMEL.

¹¹ Namque.... ipsa sunt. Ita edidit Pamelius ex conjectura Latini. Al.: *Nam neque quæ infra terram jacent, ipsa sunt.* Sed duobus editoribus Anglicanis, deleto nam, legendum videtur: *Neque quæ infra terram jacent, ipsa sunt,* etc.

¹² Locus enim est. In eadem sententiam cum Novatiano, plerique Patrum, sive Græcorum, sive Latinorum. Consulatur præ cæteris Hippolytus *adversus Græcos*, tom. ii nostræ Biblioth., pag. 451, seq.

conclusas videremus, sed etiam ¹ infra ipsius mundi et A profunda et altitudines cogitare possemus; et sic considerata operum magnitudine, tantæ molis digne mirari possemus artificem.

CAPUT II.

Deus super omnia, ipse continens omnia, immensus, æternus, mente hominis major, sermone inexplicabilis, sublimitate omni sublimior.

Super quæ omnia ipse continens cuncta, nihil extra se vacuum deserens, nulli Deo superiori (ut ² quidam putant) locum reliquit. Quandoquidem ipse universa sinu perfectæ magnitudinis et potestatis incluserit, intentus semper operi suo, et vadens per omnia, et movens cuncta, et vivificans universa, et conspiciens tota, et in concordiam elementorum omnium discordantes materias sic connectens, ut ex disparibus elementis ita sit unus mundus ista congenerata conspiratione solidatus, ut nulla vi dissolvi possit, nisi quum illum solus ipse qui fecit (II Pet. III, 13), ad majora alia præstanda nobis, solvi jusserit. Hunc enim legimus omnia continere: et ideo nihil extra ipsum esse potuisse; quippe quum originem omnino non habeat, consequenter nec exitum sentiat: nisi forte, quod absit, aliquando esse cœperit, nec super omnia sit, sed dum post aliquid esse cœperit, ³ infra id sit quod ante ipsum fuerit, minor inventus potestate, dum posterior denotatur etiam ipso tempore. Ob hanc ergo causam semper immensus, quia nihil illo majus est; semper æternus, quia nihil illo antiquius. Id enim quod sine origine est, præcedi a nullo potest, dum non habet C tempus. Ideo immortalis, non deficiens in consummationis exitu. Et quoniam sine lege est quidquid sine origine est, ⁴ modum temporis excludit, dum se debitorem nemini sentit. De hoc ergo, ac de eis quæ sunt ipsius et in eo sunt, nec mens hominis quæ sint, quanta sint, et qualia sint, digne concipere potest, nec eloquentia sermonis humani æquabilem majestati ejus virtutem sermonis exprimit. Ad cogitandam enim et ad eloquendam illius majestatem, et eloquentia omnis merito muta est, et mens omnis exigua est: major est enim mente ipsa, nec cogitari possit quantum sit, ⁵ ne si potuerit cogitari, mente humana minor sit, qua

concipi possit. Major est quoque omni sermone, nec ⁶ edici possit: ne si potuerit edici, humano sermone minor sit, quo, quum edicitur, et circumiri et colligi possit. Quidquid enim de illo cogitatum fuerit, minus ipso erit: et quidquid enuntiatum fuerit, minus illo comparatum circum ipsum erit. Sentire enim illum taciti aliquatenus possumus; ut autem ipse est, sermone explicare non possumus. ⁷ Sive enim illum dixeris *Lucem*, creaturam ipsius magis quam ipsum dixeris; ipsum non expresseris: sive illum dixeris *Virtutem*, potentiam ipsius magis quam ipsum dixeris, et deprompseris: sive dixeris *Majestatem*, honorem ipsius magis quam illum ipsum descripseris. Et quid per singula quæque percurrrens longum facio? semel totum explicabo. Quidquid omnino de illo retuleris, B rem aliquam ipsius magis et virtutem, quam ipsum explicaveris. Quid enim de eo condigne aut dicas, aut sentias, qui omnibus et sermonibus et sensibus major est? Nisi quod uno modo (et hoc ipsum quomodo possumus, quomodo capimus, quomodo intelligere licet) quid sit Deus mente capiemus, si cogitaverimus id illum esse, quod, quale, et quantum sit non possit intelligi, nec in ipsam quidem cogitationem possit venire. Nam si ad solis aspectum oculorum nostrorum acies hebescit, ne orbem ipsum obtutus inspiciat obviorum sibi superatus fulgore radiorum: hoc idem mentis acies patitur in cogitatione omni de Deo; et quanto ad considerandum Deum plus intenditur, tanto magis ipsa cogitationis suæ luce cæcatur. Quid enim de eo (ut iterum repetam) condigne dicas, qui est sublimitate omni sublimior, et altitudine omni alior, et profundo omni profundior, et omni luce lucidior, et omni claritate clarior, omni splendore splendidior, omni robore robustior, omni virtute ⁸ virtitior, omni pulchritudine pulchrior, veritate omni verior, et fortitudine omni fortior, et majestate omni major, et omni potentia potentior, et omnibus divitiis ditior, omni prudentia prudentior, et omni benignitate benignior, omni bonitate melior, omni justitia justior, omni clementia clementior? Minora enim sint necesse est ⁹ omnium genera virtutum, eo ipso, qui virtutum omnium et Deus et Pater est: ut vere dici possit, ¹⁰ id Deus esse, quod ejusmodi est cui comparari nihil

GALLANII COMMENTARIUS.

¹ *Infra*. Sic ex ms. Woweri correxi vocem *intra*, D quam habent omnes editi. JACKSON.

² *Ut quidam putant*. Valentiniiani scilicet, qui supra *Demiurgum*, id est, officem Deum, constituebant Deum superiore *Bythou*, cum tricenario *Æonum* numero. PAMEL.

³ *Infra*. Hanc item vocem ex ms. Wowerii restituit Jacksonus, ubi vulgati habent *intra*. Atque ita legendum conjiciebat quoque Welchmanus.

⁴ *Modum temporis excludit, dum*, etc. Sic Pamelius, quem sequitur Jacksonus. Placuit tamen Welchmano voculam *dum* ante *modum* transferre.

⁵ *Ne si potuerit cogitari*, etc. Ita Pamelius et utraque Frobeniana editio. At Gagnæus et Barrensis: *Quia si poterit cogitari, mente humana minor sit oportet*.

⁶ *Edici*. Vox Novatiano usitata: propterea jure a Pamelio et Jacksono retenta. Al. *dici*. Integrum autem locum Gagnæus et Barrensis ita efferunt: *Nec dici*

possit: quia si potuerit edici, humano sermone minor sit oportet, quo quum edicitur, circumiri et colligi possit.

⁷ *Sive enim illum dixeris LUCEM*, etc. Novatianius heic Theophilum Antiochenum ex-crispisse videtur, qui lib. I, cap. 3, ad *Autolyca*. hæc habet: *Εἰ γὰρ πῶς αὐτὸν εἶπα, πῶς αὐτοῦ εἶπα, κ. τ. λ.* « Si lucem enim dicam, opus ejus dico, etc. » Locum inspicias velim et conferas.

⁸ *Virtitior*. Vox ignota: quam tamen exhibent omnes editi. Legendum omnino puto *viriosior*, quod habet Tertullianus de *Anima*, cap. 19. Atque errat Pamelius, dum ait Tertullianum usum esse voce *virtitior*. Vid. sup. not. 4, ad cap. 1. JACKSON.

⁹ *Omnium*. Mallet omnia Welchmanus, ejusque conjectura probatur et Jacksono.

¹⁰ *Id Deus esse*. Ita Pamelius, Gagnæus et Barrensis ms. Wow. *Id est Deus, quod ejusmodi est*, etc. Wel-

potest. Super omne est enim quod dici potest. Mens A est enim quædam gignens et complens omnia, quæ sine ullo aut initio aut termino temporis, causas rerum naturaliter nexas ad utilitatem omnium summa et perfecta ratione moderetur.

CAPUT III.

Deum esse omnium conditorem, dominum et parentem, e sacris Scripturis probatur.

Hunc igitur agnoscimus et scimus Deum, conditorem rerum omnium: Dominum, propter potestatem, ¹ et parentem, propter institutionem: hunc inquam qui dixit, et facta sunt omnia (Psal. cXLVIII, 5); præcepit, et processerunt universa; de quo scriptum est (Psal. cIII, 24): *Omnia in sapientia fecisti*; de quo Moyses (Deuteron. IV, 39): *Deus in cælo sursum et in terra deorsum*; qui secundum Isaiam (Isa. XI, 12), *mensus est cælum palmo, terram pugillo: qui aspiciet terram, et facit eam tremere* (Psal. cIII, 32); *qui continet gyrum terræ, et eos qui habitant in ipso quasi locustæ; qui ² expendit montes in pondere, et nemora in statera* (Isa. XI, 22, 12); id est, certo divinæ dispositionis examine: ac, ne facile in ruinam procumberet magnitudo inæqualiter jacens, si non paribus fuisset librata ponderibus, onus hoc moderanter terrenæ molis æquavit. Qui dicit per Prophetam (Isa. XLV, 22): *Ego Deus, et non est præter me*. Qui per eundem Prophetam refert (Isa. XLII, 8): *Quoniam majestatem meam non dabo alteri*; ut omnes cum suis figmentis ethnicos excludat et hæreticos, probans Deum non esse qui manu artificis factus sit, nec eum ³ qui ingenio hæretici fictus sit. Non est enim Deus, cui, ut sit, quærendus est artifex. Quique adhuc adjecit per Prophetam (Isa. LXVI, 1): *Cælum mihi thronus est, terra autem scabellum pedum meorum: qualem mihi ædificabitis domum, aut quis locus requiei meæ?* ut ostendat quoniam multo magis illum templum non capit, ⁴ quem mundus non capit: et hæc non ad sui jactantiam, sed ad nostri scientiam refert. Neque enim ipse a nobis desiderat magnitudinis gloriam, sed nobis vult religiosam, qua pater, conferre sapientiam. Quique præterea ferinos nostros animos, et de agresti immanitate tumidos et abruptos ad lenitatem trahere volens, dicit (Ibid. v. 2): *Et super quem D*

requiescat Spiritus meus, nisi super humilem et quietum, et trementem verba mea? ut Deum aliquatenus quantus sit possit agnoscere, dum illum per Spiritum collatum discit timere. Qui similiter adhuc magis in notitiam nostri volens pervenire, ad culturam sui nostros excitans animos, aiebat (Isa. XLV, 7): *Ego sum Dominus, qui feci lucem et creavi tenebras*; ut vicissitudinum istarum quibus noctes diesque moderantur, ⁵ non Naturam, nescio quam, ⁶ putarem artificem; sed Deum agnosceremus potius (quod erat verius) conditorem. Quem quoniam obtutu oculorum videre non possumus, de operum magnitudine et virtute et majestate condiscimus: *Invisibilia enim ipsius*, inquit apostolus Paulus, *a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur; sempiterna quoque ejus virtus et divinitas* (Rom. I, 20): ut animus humanus ex manifestis occulta condiscens, de operum magnitudine quæ videret, mentis oculis artificis magnitudinem cogitaret. De quo idem Apostolus (I Tim. I, 17): *Regi autem sæculorum immortalis, invisibili, soli Deo honor et gloria*. Evasis enim oculorum contemplationem, qui cogitationis vicit magnitudinem: *Quoniam*, inquit, *ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia* (Rom. XI, 33). Nam et imperio ejus omnia, ut ex ipso sint: et verbo ejus digesta, ut per ipsum sint: et in judicium ejus recidunt universa; ut dum in ipso, exspectant libertatem corruptione deposita (Rom. VIII, 21), in ipsum videantur esse revocata.

CAPUT IV.

Bonum quoque, semper sui similem, immutabilem, unum et solum, infinitum: cujus nec nomen proprium possit edici, et incorruptibilem, et immortalem.

Quem solum merito bonum pronuntiat Dominus (Luc. XVIII, 19): cujus bonitatis totus testis est mundus, quem non instituisset, nisi bonus fuisset. Nam si omnia bona valde (Gen. I, 31); consequenter ac merito et quæ instituta sunt bona, bonum institutorem probaverunt: et quæ a bono institutore sunt, aliud quam bona esse non possunt: ex quo omne malum facessat a Deo. Nec enim potest fieri, ut sit initiator aut artifex ullius mali operis, qui non sibi perfecti vindicat et parentis et judicis: ma-

COMMENTARIUS.

chmanus vero conjicit legendum *Deum*. At lectio vulgata ferri potest, si *Deus* accipiat *τεχνικός*, sive mus, pro nomine proprio. JACKSON.

¹ *Et parentem*. Cum Pamelio voculam et retiniquam editi plerique omittunt.

² *Expendit*. Hunc locum citat infra Novatianus cap. 30, ubi habet *suspendit*: eamque lectionem inde huc transtulit Jacksonus.

³ *Qui ingenio hæretici fictus sit*. Tertullianum imitatur auctor, qui, ut observat Pamelius, lib. de *Præscript*. in catalogo hæreticorum eos recenset, qui *alium Deum sibi hæretico fingebant ingenio*.

⁴ *Quem*. Ita restitui ex Junio et Latinio pro vulg. edit. quum. JACKSON.

⁵ *Non naturam nescio quam*. Auctor *Recognitionum*, lib. VIII, c. 34: *Qui naturam pro Deo nominant, et per Naturam facta esse cuncta testantur. latet eos appellationis suæ error. Si enim naturam irrationabilem putant, stultissimum est, rationabilem creaturam ab irrationabili factore progredi. Si vero ratio est, id est logos, per quam facta constat universa; superfluo nomen immutat, ubi de Conditoris ratione profitentur. Hac de re item disputat idem auctor paulo superius, cap. 20.*

⁶ *Putarem*. Hanc vocem in textum retuli ex mss. Woweri, pro edit. *putem*, quod non tam bene convenit sequenti agnosceremus. JACKSON.

xime quum omnis mali operis vindex sit et iudex ; A quoniam et non aliunde occurrit homini malum, nisi a bono Deo¹ recessisset. Hoc autem ipsum in homine denotatur : non quia necesse fuit, sed quia ipse sic voluit. Unde manifeste et quid malum esset apparuit, et, ne invidia in Deo esse videretur, a quo malum ortum esset, eluxit. Hic ergo semper sui est similis, nec se umquam in aliquas formas vertit aut mutat (Jac. 1, 17) : ne per immutationem, etiam mortalis esse videatur. Inmutatio enim conversionis, portio cuiusdam comprehenditur mortis. Ideo nec adjectio in illo umquam ullius aut partis aut honoris accedit, ne quid unquam perfecto defuisse videatur : nec detrimentum in eo aliquid agitur, ne gradus mortalitatis receptus esse videatur : sed quod est, id semper est ; et qui est, semper ipse est ; et qualis est, semper talis est. Nam et incrementa originem monstrant, et detrimenta mortem atque interitum probant, et ideo : *Ego, ait, sum Deus, et non sum mutatus* (Malach. III, 6), statum suum tenens semper, dum id quod natum non est, converti non potest. Hoc enim in ipso quidquid illud² potest quod est Deus, semper sit necesse est ; ut semper sit Deus, servans sese virtutibus suis. Et ideo dicit (Exod. III, 14) : *Ego sum qui sum*. Quod enim est, ideo hoc habet nomen, quoniam eandem semper sui obtinet qualitatem. Immutatio enim tollit illud nomen quod est : quidquid enim aliquando vertitur, mortale ostenditur, hoc ipso quod convertitur. Desinit enim esse quod fuerat, et incipit consequenter esse quod non erat : idcirco et merito in Deo manet semper status suus, dum C sine detrimento commutationis, semper sui et similis et æqualis est. Quod enim natum non est, nec mutari potest : ea enim sola in conversionem veniunt, quæcumque fiunt vel quæcumque gignuntur ; dum quæ aliquando non fuerant, discunt esse nascendo, atque ideo nascendo converti. At enim, illa quæ nec nativitatem habent nec artificem, excluderunt a se demutationem, dum in qua conversionis causa est, non habent originem : ideo et unus pronuntiat³ est, dum parem non⁴ habet : Deus enim, quidquid esse potest Deus est, summum sit necesse est. Summum autem quidquid est, ita demum summum esse oportet, dum extra comparem est. Et ideo solum et unum sit necesse est, cui conferri nihil potest, dum parem non habet. Quoniam D nec duo infinita esse possunt ; ut rerum dictat ipsa natura. Infinitum est autem, quidquid nec originem habet omnino, nec finem. Excludit enim alterius ini-

tium, quidquid occupaverit totum. Quoniam⁵ si non omne id quod est, quidquid est continet ; dum intra id invenitur quo continetur, minus inventum eo quo continetur, Deus esse⁶ desierit, in alterius potestatem redactus, cujus magnitudine, qua minor, fuerit inclusus :⁷ et ideo quod continuit, Deus potius esse jam cœperit. Ex quo effectum est, ut nec nomen Dei proprium possit edici, quoniam non possit nec concipi. Id enim nomine continetur, quidquid etiam ex naturæ suæ conditione comprehenditur. Nomen enim significantia est ejus rei, quæ comprehendi potuit ex nomine. At quando id de quo agitur tale est, ut condigne nec ipsis intellectibus colligatur ; quomodo appellationis digne vocabulo pronuntiabitur, quod dum extra intellectum est, etiam supra appellationis significantiam sit necesse est ? Ut merito quando nomen suum Deus, ex quibusdam rationibus et occasionibus adjicit⁸ et præfert, non tam legitimam proprietatem appellationis sciamus esse depromptam, quam significantiam quandam constitutam ; ad quam dum homines decurrunt, Dei misericordiam per ipsam impetrare posse videantur. Est ergo et immortalis et incorruptibilis, nec detrimenta sentiens omnino, nec finem. Nam et quia incorruptibilis, ideo et immortalis ; et quia immortalis, utique et incorruptibilis ; utroque invicem sibi et in se connexione mutua⁹ perplexo, et ad statum æternitatis vicaria concatenatione productio, et immortalitate de incorruptione descendente, et incorruptione de immortalitate veniente.

CAPUT V.

Cujus si iracundias et indignationes quasdam, et odia descripta in sacris paginis teneamus ; non tamen hæc intelligi ad humanorum exempla vitiorum.

Cujus etiam si iracundias¹⁰ legimus, et indignationes quasdam descriptas tenemus, et odia relata cognoscimus, non tamen hæc intelligimus ad humanorum relata esse exempla vitiorum. Hæc enim omnia, et si hominem possunt corrumpere, divinam vim non possunt omnino vitare. Passiones enim istæ in hominibus merito esse dicuntur ; in Deo non merito judicabuntur. Corrupti enim per hæc homo potest, quia corrupti potest : corrupti per hæc Deus non potest, quia nec corrupti potest. Habent igitur ista vim suam quam exerceant ; sed ubi præcedit passibilis materia, non ubi præcedit impassibilis substantia. Nam et quod irascitur Deus, non ex vitio ejus venit ; sed ad remedium nostri illud facit. Indulgens est enim, etiam tunc cum minatur : dum per hæc homi-

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ *Recessisset*. Latinius eleganter legit *recessisse*. Et vera videtur lectio, Græcæ loquendi formula. JACKS.

² *Potest*. Malim legi *esse potest* : et sic habet auctor ipse statim in hoc capite. Id.

³ *Habet*. Ex Frobenio Welchmanus legit *habet* ; et locum ita distinguit ; *Dum parem non habeat : Deus, quidem enim esse, etc.* Quod quidem magis probatur Jacksono.

⁴ *Si non omne, etc.* Theophilum Antiochenum expressit heic Novatianus, lib. II, ad *Autolyc.*, c. 3.

⁵ *Desierit*. Ita editi plerique : quæ quidem lectio

apertè congruit cum sequentibus, fuerit, cœperit. At Gagnæus et Barrensis, quos sequitur Welchmanus, *desinet* : minus recte, ut videtur.

⁶ *Ideo quod*. Welchmanus conjicit legendum *id quod*. Neque abnuat Jacksonus.

⁷ *Et præfert*. Ms. Voveri aut *præfert*. JACKSON.

⁸ *Perplexo... producto*. Editi *perplexa producta*, contra leges grammaticas. Editiones Anglicanas secuti sumus.

⁹ *Legimus*. Sic edit. Welchm. et Jackson. pro vulgata lectione *legitimas*.

nes ad recta revocantur. Nam quibus ad honestam vitam deest ratio, metus est necessarius, ut qui rationem reliquerunt, vel terrore moveantur. Et ideo omnes istæ vel iracundiæ Dei, vel odia, vel quæcunque sunt huiusmodi, dum ad medicinam nostram proferuntur (ut res docet), ex consilio, non ex vitio venerunt: nec ex fragilitate descendunt; propter quod etiam ad corrumpendum Deum valere non possunt. Materiarum enim in nobis ex quibus sumus, diversitas, ad iracundiæ consuevit corrumpentem nos excitare discordiam; quæ in Deo, vel ex natura vel ex vitio, non potest esse: dum non utique ex coagmentis corporalibus intelligitur esse constructus. Est enim simplex, et sine ulla corporea concreione, quidquid illud est totus, quod se solus scit esse; quandoquidem *Spiritus* sit dictus (*Joan. iv, 24*). Et ideo hæc quæ in hominibus vitiosa sunt et corruptio, dum ex corporis ipsius et materiæ corruptibilitate nascuntur, in Deo corruptibilitatis vim exercere non possunt: ¹ quandoquidem, ut diximus, non ex vitio, sed ratione venerunt.

CAPUT VI.

Et licet Scriptura faciem divinam sæpe ad humanam formam convertat, non tamen intra hæc nostri corporis lineamenta modum divinæ majestatis includi.

Et licet Scriptura cœlestis ad humanam formam faciem divinam sæpe convertat, dum dicit (*Psal. xxxiii, 16*): *Oculi Domini super justos*: aut dum (*Gen. viii, 21*): *Odoratus est Dominus Deus odorem bonæ fragrantiae*: aut dum traduntur Moysi tabulæ scriptæ digito Dei (*Exod. xxxi, 18*): aut dum populus filiorum Israel de terra Ægypti manu valida et brachio excelso (*Psal. cxxxv, 12*) liberatur: aut dum dicit (*Isa. i, 20*): *Os enim Domini locutum est hæc*: aut dum terra *scabellum pedum Dei* esse perhibetur (*Isa. lxxvi, 1*): aut dum dicit (*IV Reg. xix, 16*): *Inclina aurem tuam, et audi*: ² nos qui dicimus, quia Lex spiritalis est, non intra hæc nostri corporis lineamenta, modum aut figuram divinæ majestatis includimus, sed suis illam interminatæ magnitudinis (ut ita dixerim) campis sine ullo fine diffundimus. Scriptum est enim (*Psal. cxxxviii, 8, 9, 10*): *Si ascendero in cælum, tu ibi es: si descendero ad inferos, ades: et si assumpsero alas meas, et abiero trans mare, ibi manus tua apprehendet me, et dextera tua detinebit me*. Rationem enim divinæ Scripturæ de temperamento dispositionis cognoscimus. Parabolis enim adhuc, secundum fidei tempus,

de Deo Prophetes tunc loquebatur, non quomodo Deus erat, sed quomodo populus capere poterat. Ut igitur hæc sic de Deo dicantur, non Deo, sed populo potius imputetur. Sic (*Exod. xxvi*) et tabernaculum erigere populo permittitur; nec tamen Deus intra tabernaculum ³ clusus continetur; sic (*III Reg. iv*) et Templum extruitur; nec tamen Deus intra templi angustias omnino sepitur. Non igitur mediocris est Deus, sed populi mediocris est sensus: nec angustus Deus, sed rationis populi angustus est intellectus habitus. Denique in Evangelio (*Joan. iv, 21*): *Veniet hora*, Dominus aiebat, *cum neque in monte isto, neque in Hierusalem adorabitis Patrem*, et causas reddidit dicens (*Ibid. v. 24*): *Spiritus est Deus; et eos ergo qui ⁴ adorant, in spiritu et veritate adorare oportet*. Efficaciæ igitur ibi divinæ per membra monstrantur: non habitus Dei, nec corporalia lineamenta ponuntur. Nam et cum oculi describuntur, quod omnia videat exprimitur; et quando aures, quod ⁵ omnia audiat proponitur; et cum digitus, significantia quædam voluntatis aperitur; et cum nares, precum quasi odorum perceptio ostenditur; et cum manus, quod creaturæ sit omnis auctor probatur; et quando brachium, quod nulla natura contra robur ipsius repugnare possit edicitur; et quando pedes, quod impleat omnia, nec sit quidquam ubi non sit Deus, explicatur. Neque enim sunt ei aut membra aut membrorum officia necessaria, ad cujus solum etiam tacitum arbitrium et serviunt et adsunt omnia. Cur enim requirat oculos, qui Lux est? aut cur quærat pedes, qui ubique est? aut cur ingredi velit, cum non sit quo extra se progredi possit? aut cur manus expetat, cujus ad omnia instituenda artifex est et silens voluntas? ⁶ Nec auribus eget, qui etiam tacitas novit voluntates. Aut propter quam causam linguam quærat, cui cogitare jussisse est? Necessaria enim hæc membra hominibus fuerunt, non Deo: quia inefficax hominis consilium fuisset, nisi cogitamen corpus impleisset; Deo autem non necessaria, cujus voluntatem non tantum sine aliqua molitione, opera subsequuntur, sed ipsa statim opera cum voluntate procedunt. Cæterum ipse totus oculus, quia totus videt; et totus aures, quia totus audit; et totus manus, quia totus operatur; et totus pes, quia totus ubique est. Idem enim quidquid illud est, totus æqualis est, et totus ubique est. Non enim habet in se diversitatem sui, quidquid est simplex. Ea enim demum in diversitatem membrorum recidunt, quæ veniunt ex nativitate in dissolutionem. ⁷ Sed hæc quæ

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ *Quandoquidem*. Cod. Anglicus ms. vetustiss. legit *quoniam quidem*. JACKSON.

² *Nos*. Al. *Sed nos*. Illud sed prætermisimus cum editoribus Anglicanis, ex verborum auctoris tenore.

³ *Clusus*. Deest apud Welchmanum hæc vox, quam reliqui præ se ferunt.

⁴ *Adorant*. Welch. *adorant eum*, juxta et Gr. Vulg. Al. omittunt. Et forte omisit ipse Novatianus.

⁵ *Omnia*. Ita Pamelius aliique. Gelenius tamen, quem sequitur Welchmannus, *omnes*.

⁶ *Nec auribus... voluntates*. Excidit hæc pericope ab edito Welchmaniano. Ubi et paulo post legitur, *non tantum aliqua molitione*, dempta præpositione *sine*, quam alii exhibent.

⁷ *Sed hæc*. Ita vulg. Welchmannus mallet, *quam hæc*. Jacksonus vero *sed hanc*, ut referatur ad *diversitatem membrorum*. Videtur tamen auctor hæc tum

concreta non sunt, sentire non possunt. Quod enim immortale est, quidquid est, illud ipsum unum et simplex et semper est. Et ideo quia unum est, dissolvi non potest; quoniam quidquid est illud ipsum extra jus dissolutionis positum, legibus est mortis solutum.

CAPUT VII.

ARGUMENTUM. — *Spiritus quoque cum Deus dicitur, claritas et lux, non satis Deum illis appellationibus explicari.*

Sed illud quod dicit Dominus (*Joan. iv, 24*) Spiritum Deum, ¹ puto ego sic locutum Christum de Patre, ut adhuc aliquid plus intelligi velit quam Spiritum Deum. Hominibus enim licet in Evangelio suo intelligendi incrementa ² faciens disputet; sed tamen et ³ ipse sic adhuc de Deo loquitur hominibus, quomodo possunt adhuc audire vel capere; licet, ut diximus, in agnitionem Dei religiosa jam facere incrementa nitatur. Invenimus enim scriptum esse quod (*I Joan. iv, 8*) Deus *Charitas* dictus sit; nec ex hoc tamen Dei substantia *Charitas* expressa est: et quod (*I Joan. i, 5*) *Lux* dictus est; nec tamen in hoc substantia Dei est, sed totum hoc de Deo dictum est quantum dici potest; ut merito et quando Spiritus dicitur est, non omne id quod est, dicitur sit; sed ut dum mens hominum intelligendo usque ad ipsum proficit Spiritum, conversa jam ipsa in spiritu, aliud quid amplius per Spiritum conicere Deum esse possit. Id enim quod est, secundum id quod est, nec humano sermone edici, nec humanis auribus percipi, nec humanis sensibus colligi potest. Nam si (*I Cor. ii, 9*) *quæ præparavit Deus his qui diligunt illum, nec oculus vidit, nec auris audivit, nec cor hominis, aut mens ipsa percepit*; qualis et quantus est ille ipse qui hæc repromittit, ad quæ intelligenda et mens hominis et natura defecit? Denique si acceperis Spiritum substantiam Dei, creaturam feceris Deum. ⁴ Omnis enim spiritus creatura est. Erit ergo

A jam factus Deus. Quomodo et si secundum Moysen (*Deut. iv, 24*) *Ignem* acceperis Deum; creaturam illum esse dicendo, institutum expresseris, non institutorem docueris. Sed hæc figurantur potius quam ita sunt. Nam et in Veteri Testamento ideo Deus *Ignis* dicitur, ut peccatori populo metus incutiatur, dum judex ostenditur. Et in Novo Testamento Spiritus esse profertur, ut ⁵ resector et creator in delictis suis mortuorum, per hanc bonitatem collatæ credentibus indulgentiæ, comprobetur.

CAPUT VIII.

ARGUMENTUM. — *Hunc ergo Deum novisse et venerari Ecclesiam; eique testimonium reddit tam invisibilem, quam etiam visibilem, et semper, et tota natura, quam ejus providentia regit ac moderatur.*

Hunc ergo, omissis hæreticorum fabulis atque figmentis, Deum novit et veneratur Ecclesia; cui testimonium reddit tam invisibilem quam etiam visibilem et semper et tota natura: quem Angeli adorant, astra mirantur, maria benedicunt, terræ verentur, inferna ⁶ quæque suspiciunt: quem mens omnis humana sentit, etiam si non exprimit: cujus imperio omnia ⁷ commoventur, fontes scaturiunt, amnes labuntur, fluctus assurgunt, fœtus suos cuncta parturiunt, venti spirare coguntur, imbres veniunt, maria commoventur, fœcunditates suas cuncta ubique diffundunt: qui peculiarem protoplastis æternæ vitæ mundum quemdam paradisum in oriente constituit; *arborem vitæ* plantavit (*Gen. ii, 9*); *scientiæ boni et mali* similiter alteram arborem collocavit; mandatum dedit; sententiam contra delictum statuit (*II Pet. ii, 5*); Noe justissimum de diluvii periculis pro merito innocentiae fideique servavit (*Gen. v, 24*); Enoch transtulit (*Jac. ii, 23*); in amicitiae societatem Abraham allegit (*Gen. xii, 12*); Isaac protexit (*Ibid. v. 30, 43*); Jacob auxit (*Exod. iii, 9, 10*); Moysen ducem populo

GALLANDII COMMENTARIUS.

ad diversitatem membrorum, tum ad dissolutionem retulisse.

¹ Puto. Cod. Anglic. ms. *putem*, quod malim.

JACKSON.

² *Faciens*. Ita Welchmanus, cui adhaeret Jacksonus, pro edit. *facientibus*. Quam quidem germanam esse lectionem, inquit posterior editor Anglicanus, attendenti facile patebit. Christus enim erat, qui in Evangelio suo hominibus intelligendi incrementa faciebat.

³ *Ipsæ sic*. Ita Pamelius. Voculam *sic* omiserunt editores Anglicani: immerito, ut videtur: eam enim sequens *quomodo* postulare perhibetur.

⁴ *Omnis enim spiritus creatura est*. Levissima sunt quæ Pamelius heic reprehendit, et Rufino similiter displicuisse putat. Hæc enim verba, *Omnis spiritus creatura est*, minime Spiritum sanctum attingunt. Demonstrat Novatianus Deum ab hominibus nulla voce designari posse, quæ non plurimum aberret ab infinita illa majestate. Quamobrem sive *lux*, sive *spiritus*, sive *ignis* dicatur, nihil horum apte de Deo et commode pronuntiari; propterea quod et spiritus et ignis creaturæ sint. « Hæc, inquit, figurantur ⁸ potius, quam ita sunt. Nam et in Veteri Testamento Deus *Ignis* dicitur; ut peccatori populo metus incutiatur, dum judex ostenditur: et in Novo Testamento *Spiritus* esse profertur, ut resector et creator in delictis suis mortuorum, per hanc bonitatem collatæ credentibus indulgentiæ, comprobetur. » Ubi vides *ignis* et *spiritus* appellationes Novatiano a rebus materialibus translatas videri; nec eum de Spiritu sancto dictum voluisse, quod *omne spiritum* ait *creaturam esse*. MARAN. *Divin. D. N. J. C.* lib. iv, cap. 19. §. 3, pag. 520. — Præiverat in eandem sententiam Welchmanus: quem tamen locum, notatu sane dignissimum, transiit Jacksonus; qui alia cæteroquin vulgatissima fuscæ persequitur.

⁵ *Resector et creator*. Sic Pamelius. Gelenius *resector*, vitiose procul dubio: quam tamen lectionem in textu retinuit Welchmanus, alteram *resector* in notis subjiciens. Mox idem Welchmanus *recreator* legendum putat: quod mallet quoque Jacksonus.

⁶ *Quæque*. Quoque omnino legendum existimat Jacksonus, utpote magis emphaticum.

⁷ *Commoventur*. Ita editi. Unus Welchmanus, *continentur*.

præfedit; ingemiscens filios Israel e jugo servitutis eripuit; Legem scripsit; patrum sobolem in terram repromissionis induxit; Prophetas spiritu instruxit; et per hos omnes Filium suum Christum repromisit; et quando daturum se¹ sponderat, misit. Per quem nobis in notitiam venire voluit; et in nos indulgentiæ suæ sinus largos profudit, egenis et abjectis locupletem Spiritum conferendo. Et quia ultro et largus et bonus est, ne totus hic orbis aversus gratiæ ejus fluminibus aresceret (*Marc. xvi, 15*), Apostolos institutores generis nostri in totum orbem mitti per Filium suum voluit: ut conditio generis humani agnosceret institutorem; et, si sequi maluisset, haberet quem pro Deo in suis jam postulationibus Patrem diceret (*Matth. vi, 9*). Cujus providentia non tantummodo singillatim per homines cucurrit aut currit; sed etiam per ipsas urbes et civitates, quarum exitus Prophetarum vocibus cecinit; immo etiam per ipsum totum orbem, cujus propter incredulitatem, exitus, plagas, deminationes poenasque descripsit. Et ne quis non etiam ad minima quæque Dei putaret istam infatigabilem providentiam pervenire, *Ex duobus*, inquit Dominus, *passeribus unus non cadet sine Patris voluntate; sed et capilli capitis vestri omnes numerati sunt* (*Matth. x, 29, 30*). Cujus etiam cura et providentia Israelitarum non sivit nec vestes consumi, nec vilissima in pedibus calceamenta deteri (*Deut. viii, 4*), sed (*Dan. iii, 27*;) nec² ipsorum postremum adolescentium captiva sarabara comburi; nec immerito: nam si hic omnia complexus est omnia continens, (omnia autem et totum ex singulis constant) pertinet consequenter ejus ad usque singula quæque cura, cujus ad totum, quiquid est, pervenit providentia. Hinc est quod et desuper Cherubim sedet (*Ezech. i, 10*; *Psal. xcvi, 1*), id est, præst super operum suorum varietatem, subjectis throno ejus animalibus præ cæteris principatum tenentibus, cuncta desuper crystallo³ contegente, id est, cælo omnia operiente: quod (*Gen. i, 6*) in firmamentum de aquarum fluente materia fuerat Deo jubente solidatum, ut glacies robusta, aquarum terram pridem contegentium dividens medietatem, dorso quodam pondera aquæ superioris, corroboratis de gelu viribus, sustineret. Nam et (*Ezech. x, 12*) rotæ subjacent, tempora scilicet, quibus omnia semper mundi membra volvuntur (*Ezech. i, 18*) talibus pedibus adjectis quibus non in perpetuum stant ista, sed transeunt. Sed et per omnes⁴ artus stellata sunt oculis: Dei

A enim opera pervigili obtutu contemplanda sunt, in quorum sinu carbonum medius est ignis; sive quoniam (*II Pet. iii*) ad igneum diem iudicii mundus iste festinat; sive quoniam omnia opera Dei ignea, nec sunt tenebrosa sed⁵ vigent; sive etiam, ne, quia ex terrenis ista fuerant orta principiis, naturaliter de originis suæ rigore torperent, addita est omnibus interioris spiritus calida natura, quæ frigidis concreta corporibus, ad usuram vitæ æqualia omnibus libramenta⁶ monstraret. Hic est igitur currus, secundum David, Dei, *Currus enim, inquit, Dei decies millies multiplicatus* (*Psal. lxxvii, 18*), id est,⁷ innumerus, infinitus, immensus. Sub jugo enim naturalis legis omnibus datæ, alia quasi frenis revocata retrahuntur, alia quasi effusis habenis excitata impelluntur. Mundum enim istum currum Dei, cum omnibus et ipsi Angeli ducunt et astra; quorum varios licet meatus, certis tamen legibus victos, inspicimus ad metas definiti sibi temporis ducere; ut merito nobis quoque cum Apostolo, et artificem et opera mirantibus exclamare jam libeat: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei, quam inscrutabilia judicia ejus et investigabiles viæ ejus!* et reliqua (*Rom. xi, 33*).

CAPUT IX.

Porro eandem regulam veritatis docere nos, credere post Patrem etiam in Filium Dei Jesum Christum Dominum Deum nostrum, eundem in Veteri Testamento repromissum, et in Novo exhibitum.

Eadem regula veritatis docet nos credere, post Patrem, etiam in Filium Dei, Christum Jesum Dominum Deum nostrum, sed Dei Filium; hujus Dei qui et unus et solus est, conditor scilicet rerum omnium, ut jam et superius expressum est. Hunc enim Jesum Christum, iterum dicam hujus Dei Filium, et in Veteri Testamento legimus esse repromissum et in Novo Testamento animadvertimus exhibitum, omnium sacramentorum umbras et figuras de præsentia corporatæ veritatis implentem. Hunc enim Abraham filium, hunc David, hunc non minus et vetera prædicta et Evangelia testantur. Hunc ipsa Genesis, cum dicit: *Tibi dabo et semini tuo* (*Gen. xvii, 8*). Hunc, quando luctatum ostendit hominem cum Jacob (*Gen. xxxii, 24*). Hunc, quando dicit (*Gen. xlix, 10*): *Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat Is cui repromissum est, et ipse erit expectatio gentium* (*Gen. xlix, 10*). Hunc Moyses, cum dicit: *Provide alium quem mittas* (*Exod. iv, 13*). Hunc idem,

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ *Sponderat.* Sic editores Anglicani Pamelius, *sponderat*.

² *Ipsorum.... captiva sarabara.* Ita editi, præter Welchmanianum, in quo absque mss. aut exemplarium auctoritate, reponere placuit editori, *ipsa captivorum sarabala*.

³ *Contegente.* Apud Pamelium mendose, ut videtur, *contingente*.

⁴ *Artus.* Sic recte, mea quidem sententia: emendavit Welchmanus præcedentes editiones, quæ habent *ortus*. Vox enim restituta refertur ad animalia quæ

proxime præcedunt.

⁵ *Vigent.* Latinius lucent. Welchmanus *face vigent* legendum, existimat. At iudice Jacksono, melius editi *vigent*. Nimirum innuere voluit fortasse auctor, quod Dei opera interiorem igneum *vigorem* seu spiritum habeant.

⁶ *Monstraret.* Mallet Welchmanus *ministraret*: quod valde probatur Jacksono.

⁷ *Innumerus.... immensus.* Minus recte, ut videtur, Gagnæus: *numerus infinitus et immensus*.

quando testatur, *Propheten vobis*, dicendo, *suscitabit A Deus ex fratribus vestris: eum quasi me audite* (*Deut.* xviii, 15). Hunc, quando dicit: *Videbitis vitam vestram pendentem nocte ac die, et non credetis ei* (*Deut.*, xxviii, 66). Hunc *Isaias: Prodiat virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet* (*Isa.* xi, 1). Hunc eundem, quando dicit: *Ecce Virgo concipiet et pariet filium* (*Isa.* vii, 13). Hunc, quando sanitates ab eo futuras collocat dicens: *Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient, tunc saliet claudus ut cervus, et diserta erit lingua mutorum* (*Ibid.* xxxv, 3, 6). Hunc, quando patientiæ virtutes expromit dicens: *Non audietur in plateis vox ejus; arundinem quassatam non conteret, et linum fumigans non extinguet* (*Ibid.* xlii, 2-3). Hunc, quando ejus Evangelia descripsit: *Et disponam vobis testamentum æternum, sancta David fidelia* (*Isa.* lv, 3). Hunc, quando B gentes in ipsum credituras prophetat: *Ecce posui eum in principem et præcipientem gentibus. Gentes quæ te non noverunt invocabunt te, et populi qui te nesciant ad te confugient* (*Ibid.* 4, 5). Hunc eundem, quando ad passionem ejus exclamat dicens: *Sicut ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum in humilitate* (*Isa.* liii, 7). Hunc quando flagrorum ejusictus plagasque descripsit: *Livore ejus nos sanati sumus* (*Ibid.* 5); aut humilitatem: *Et vidimus eum, et non erat ei spectes neque honor. Homo in plaga et sciens ferre infirmitatem* (*Ibid.* 2, 3). Aut quod populus non erat crediturus: *Tota die expandi manus meas ad populum non credentem* (*Isai.* lxxv, 2). Aut quod resurrecturus a mortuis: *Et erit in tertia die radix Jesse, et qui surget imperare gentibus, in eum gentes sperabunt; et erit requies ejus honor* (*Isai.* xi, 10). Aut cum tempus resurrectionis: *Quasi diluculo paratam invenimus eum* (*Os.* vi, 5). Aut quod sessurus ad dextram Patris: *Dixit Dominus Domino meo: Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* (*Ps.* cix, 1-2). Aut cum possessor omnium collocatur: *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (*Ps.* ii, 8). Aut quod iudex omnium ostenditur: *Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis* (*Ps.* lxxi, 1). Nec hoc in loco plura persequar, quæ annuntiatæ de Christo, ¹ omnibus hæreticis, sed et ipsis veritatem tenentibus magis nota sunt.

CAPUT X.

Jesum Christum Dei Filium esse, et vere hominem: contra hæreticos phantasiastas, qui veram carnem illum suscepisse negabant.

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ Omnibus hæreticis, sed et ipsis veritatem tenentibus. Recte conjecisse videtur Welchmanus, dum legendum autumat ipsis hæreticis, sed et omnibus veritatem tenentibus. At rectius fortasse, omnibus veritatem tenentibus, sed et ipsis hæreticis. Ejusmodi trajectiones librarii haud insuete.

² Non habere. Forte legendum cum Welchmano *te non habere*.

³ Aliter venire debueras. Recte aliter, non alter, ut conjicit Welchmanus. Sensum explicat Tertullianus *adv. Marc.*, l. iii, cap. 10: *Cur enim non in aliqua alia*

Sed illud admonéo, non alterum in Evangelio Christum expectandum fuisse, quam hunc a Creatore Veteris Testamenti litteris ante promissum; maxime cum et quæ de ipso prædicta sunt impleta sint, et quæ impleta sunt ante prædicta sint. Ut merito hæreticorum istorum Testamenti Veteris auctoritatem respuentium, nescio cui commentitio et ex fabulis anilibus ficto Christo atque fucato possim vere et constanter dicere: Quis es? unde es? a quo missus es? quare nunc venire voluisti? quare talis? vel qua venire potuisti? vel quare non ad tuos abisti? nisi quod probasti tuos non habere, dum ad alienos venis? Quid tibi eum mundo creatoris? quid tibi cum homine conditoris? quid tibi cum figmento corporis, cui eripis spem resurrectionis? quid ad alienum venis famulum, alienum sollicitare desideras filium? quid me a Domino eripere conaris? quid me in Patrem blasphemare atque impium esse compellis? aut quid sum a te in resurrectione consecuturus, qui me ipsum non recipio dum corpus amitto? Si salvare vis, fecisses hominem cui salutem dares. Si a delicto eripere cupis, ante mihi me derelinquerem contulisses. Quod autem tecum suffragium circumfers legis? Quod habes testimonium prophetiæ vocis? aut quid mihi possum de te solidum repromittere, cum te videam in phantasmate et non in soliditate venisse? Quid ergo tibi cum figura corporis, si corpus odisti? immo revinceris corporis quod odisti circumferro substantiam, cujus suscipere voluisti etiam figuram. Odisse enim debueras corporis imitationem, si oderas veritatem. Quoniam si alter es, aliter venire debueras: ne dicereris filius creatoris, si vel imaginem habuisses carnis et corporis. Certe si oderas nativitatem, quia creatoris oderas nuptiarum conjunctionem, recusare debueras etiam imitationem hominis, qui per nuptias nascitur creatoris. Neque igitur eum hæreticorum agnoscimus Christum, qui in imagine (ut dicitur) fuit et non in veritate: nihil enim verum eorum quæ gessit fecerit, si ipse phantasma et non veritas fuit: neque eum, qui nihil in se nostri corporis gessit, dum ex Maria nihil accepit, ne non nobis venerit; dum non in nostra substantia visus apparuit. Neque illum, qui ætheream sive sideream, ut alii voluerunt hæretici, voluit carnem; ne ullam in illo nostro intelligamus salutem, si non etiam nostri D corporis cognoscamus soliditatem: nec ullam omnino alterum qui quodvis aliud ex figmento hæreticorum gesserit corpus fabularum. Omnes enim istos et natiuitas Domini et mors ipsa confutat. Nam et (*Joan.* 1,

digiore substantia venit, et in primis sua, ne et indigna et aliena videretur equisse? JACKSON.

⁴ Nihil enim verum. Conjunctionem enim restitui ex ms. Woveri. Ib.

⁵ Ne non nobis. Pro ne non legit neque Latinus: Jacksonus vero mallet neque enim.

⁶ Nostro. Sic editi. Nostram reposuit Welchmanus. Nostræ rescribebat Jacksonus; id est carni, de qua sermonem habet auctor: quod minus placet.

⁷ Hæreticorum.... corpus fabularum. Alii legunt, notante Franc. Junio, hæreticarum, ut referatur ad fa-

14) *Verbum, inquit Joannes, caro factum est, et habitavit in nobis.* Ut merito corpus nostrum in illo fuerit quoniam quidem nostram carnem Sermo suscepit. Et sanguis idcirco de manibus ac pedibus, atque ipso latere demanavit, ut nostri consors corporis probaretur, dum occasus nostri legibus moritur. Qui dum in eadem substantia corporis in qua moritur, resuscitatus ipsius corporis vulneribus comprobatur, etiam resurrectionis nostræ leges in sua carne monstravit, ¹ qui corpus, quod ex nobis habuit, in sua resurrectione restituit. Lex enim resurrectionis ponitur, dum Christus ad exemplum cæterorum in substantia corporis suscitatur. Quoniam, cum (I Cor. xvi, 50) *caro et sanguis non obtinere regnum Dei* scribitur, non carnis substantia damnata est, quæ divinis manibus, ne periret, exstructa est; sed sola carnis culpa merito reprehensa est, quæ voluntaria hominis temeritate contra legis divinæ jura grassata est. Quia in Baptismate et in mortis dissolutione, sublata caro ad salutem revertitur: dum ad statum innocentia, deposita criminis mortalitate, revocatur.

CAPUT XI.

Et vero non hominem tantum Christum, sed et Deum: sicuti hominis filium, ita et Dei filium.

Verum ne ex hoc quod Dominum nostrum Jesum Christum Dei Creatoris Filium in substantia veri corporis exhibitum asserimus, aliis hæreticis hoc in loco hominem tantum et solum defendentibus, atque ideo hominem illum nudum et solitarium probare cupientibus, aut manus dedisse, aut ² loquendi materiam commodasse videamur: non sic de substantia corporis ipsius exprimimus, ut ³ solum tantum hominem illum esse dicamus; sed ut, divinitate sermonis in ipsa concretionem permixta, etiam Deum illum secundum Scripturas esse teneamus. Est enim periculum grande, salvatorem generis humani, totius dominum et principem mundi, cui (*Math. xx, 21*) a suo Patre omnia tradita sunt et cuncta concessa, per quem instituta sunt universa, creata sunt tota, digesta sunt cuncta, ævorum omnium et temporum regem, Angelorum omnium principem ante quem nihil præter Patrem, hominem tantummodo dicere, et auctoritatem illi divinam in his abnegare. Hæc enim contumelia hæreticorum ad ipsum quoque Deum Patrem redundabit, si Deus Pater Filium Deum generare non potuit. Sed enim veritati cæcitas hæreticorum nulla præscribet. Nec quoniam in Christo aliquid tenent, aliquid non tenent, alterum vident, alterum non vident, eripietur nobis

A illud quod non vident, per illud quod vident. Quasi hominis enim in illo fragilitates considerant, quasi Dei virtutes non computant; infirmitates carnis recolunt, potestates divinitatis excludunt. Quando si probatio hæc ex infirmitatibus Christi illuc proficit, ut homo ex infirmitatibus comprobetur; probatio divinitatis in illo collecta ex virtutibus illuc proficiet, ut etiam Deus ex operibus asseratur. Si enim passiones ostendunt in illo humanam fragilitatem, cur opera non asserant in illo divinam potestatem? ne si hoc non profecerit ut Deus ex virtutibus asseratur, nec passiones proficiant ut etiam homo ex ipsis esse monstratur. Quæcumque enim lex in alterutro fuerit posita, invenietur esse ⁴ suscepta. Periculum enim erit, nec hominem illum ex passionibus ostendi, (si non poterit etiam Deus ex virtutibus approbari. Non est ergo in unam partem inclinandum, et ab alia parte fugiendum, quoniam nec tenebit perfectam veritatem quisquis aliam veritatis exclusit portionem. Tam enim Scriptura etiam Deum annuntiat Christum, quam etiam hominem ipsum annuntiat Deum; tam hominem descripsit Jesum Christum, quam etiam Deum quoque descripsit Christum Dominum. Quoniam nec Dei tantum illum Filium esse proponit, sed et hominis; nec hominis tantum dicit, sed et Dei referre consuevit: ut dum ex utroque est, utrumque sit; ne si alterum tantum sit, alterum esse non possit. Ut enim præscripsit ipsa natura hominem credendum esse, qui ex homine sit; ita eadem natura præscribit et Deum credendum esse, qui ex Deo sit: ne si non et Deus fuerit, cum ex Deo sit; jam nec homo sit, licet ex homine fuerit. ⁵ Et sic in alterutro utrumque periclitetur, dum alterum altero fidem perdidisset convincitur. Qui legunt ergo (*Math. i, 1*) ⁶ hominis filium hominem Christum Jesum, legant hunc eundem et Deum et Dei Filium nuncupatum. Nam ⁷ quomodo est, qua homo, ex Abraham; sic est etiam, qua Deus (*Joan. viii, 58*), ante ipsum Abraham. Et quomodo, qua homo, *filius David* (*Math. xxiii, 42, 43, 44*); ita *Dominus David*, qua Deus, nuncupatus est. Et quomodo, qua homo, *sub lege factus est* (*Gal. iv, 4*); ita, qua Deus, *sabbati Dominus* expressus est (*Luc. vi, 5*). Et quomodo, qua homo, sententiam patitur (*Math. xxvii, 26*); sic omne, qua Deus, de vivis et mortuis iudicium habere reperitur (*Joan. v, 21, 22*). Et quomodo post mundum, qua homo, nascitur: sic (*Joan. xvii, 5*) ante mundum, qua Deus, fuisse perhibetur. Et quomodo ex semine David (*Rom. i, 3*), qua homo, genitus est;

GALLANDII COMMENTARIUS.

bularum. Sed hoc male. Legendum potius suspicatur idem Junius *corpus fabularium*, *σῶμα μυθώδες*: dicitur enim *fabularis* et *fabularius*, ut *ollaris* et *ollarius*. Hinc *hæreticorum* vox non est sollicitanda: quod probat Jackson. Welchmanus autem conjiciebat rescribendum *fabulare*.

¹ Qui. Welchmanus quia, non male. Jackson.

² Loquendi. Obloquendi suspicatur legendum esse Welchmanus: sed idem, opinor, heic valet loquendi, ac disputandi. Id.

³ Solum tantum. Forte solum et tantum, ut paulo

superius. Jackson.

⁴ Suscepta. Editorum lectionem suspecta, ita castigavit Welchmanus, eumque sequitur Jacksonus.

⁵ Et sic in alter. Ita cum Gagnæo et Barrensi edidit Welchmanus. Al. omittunt sic.

⁶ Hominis filium hominem C. J. Proponit Welchmanus legendum, hominem et hominis filium: quod probat; et analogia sequentium, Deum et Dei filium videtur confirmari. Jackson.

⁷ Quomodo. Mallet divisiim legi quo modo; et sic in sequentibus. Id.

sic item ¹ per ipsam. qua Deum, mundus dicitur institutus (*Joan.* i, 10). Et quomodo, qua homo, post multos (*ib.* 15); sic, qua Deus, ante omnes. Et quomodo cæteris, qua homo, inferior (*Isa.* lv, 3); sic omnibus, qua Deus, major (*Act.* x, 36). Et quomodo in cælum, qua homo, ascendit (*Joan.* vi, 62); sic inde, qua Deus, ante descendit. Et quomodo ad Patrem, qua homo, vadit, (*Joan.* xiv, 28) sic obediens Patri, qua Filius, inde descensus est (*Act.* i, 11). Ita si mediocritates in illo approbant humanam fragilitatem; majestates in illo affirmant divinam potestatem. Periculum est enim, cum utrumque legis, non utrumque, sed alterum credidisse. Ex quo quoniam utrumque in Christo legitur, utrumque credatur; ut fides ita demum vera sit, si et perfecta fuerit. Nam si ex duobus, altero in fide cessante, unum, et quidem id quod est minus, ad credendum fuerit assumptum; perturbata regula veritatis, temeritas ista non salutem contulerit, sed in vicem salutis dejectura fidei, periculum mortis grande conflaverit.

CAPUT XII.

Deum enim Veteris Testamenti Scripturarum auctoritate probari.

Cur ergo dubitemus dicere, quod Scriptura non dubitat exprimere? cur hæsitabit fidei veritas, in quo Scripturæ numquam hæsitavit auctoritas? Ecce enim Osee propheta ait ex persona Patris: *Jam non salvabo eos in arcu, neque in equis, neque in equitibus; sed salvabo eos in Domino Deo (Osee, i, 7) ipsorum.* Si Deus salvare se dicit in Deo, non autem salvat nisi in Christo Deus: cur ergo homo dubitet Christum Deum dicere, quem Deum a Patre animadvertit positum per Scripturas esse? immo si non salvat nisi in Deo Pater Deus, salvari non poterit a Deo Patre quisquam, nisi confessus fuerit Christum Deum, ² in quo se et per quem se reprobavit Pater salutem daturum; ut merito quisquis illum agnoscit esse Deum, salutem inveniat in Deo Christo; quisquis non recognoscit esse Deum, salutem perdidit, ³ quam alibi nisi in Christo Deo invenire non poterit. Quomodo enim Isaias: *Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitis nomen ejus Emmanuel (Isa., vii, 14)*; quod interpretatum est *nobiscum Deus*, sic Christus ipse dicit: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi (Matth., xxviii, 20)*. Est ergo *nobiscum Deus*, immo multo magis etiam in nobis est. Nobiscum est Christus: est ergo cujus nomen est, *nobiscum Deus*, quia et nobiscum est. Aut numquid non

A est nobiscum? quomodo ergo dicit se nobiscum esse? est ergo nobiscum. Sed quoniam nobiscum est; Emmanuel, id est, *nobiscum Deus*, dictus est. ⁴ Deus ergo quia nobiscum est, *nobiscum Deus* dictus est. Idem Prophetes: *Convalescite, manus dissolutæ, et genua debilia, consolamini pusillanimes sensu, convalescite, nolite timere: ecce Deus noster judicium retribuet; ipse veniet et salvabit nos: tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient; tunc saliet claudus sicut cervus, et diserta erit lingua mutorum (Isa., xxxv, 3, 4, 5, 6)*. Si in adventu Dei dicit Prophetes hæc futura signa quæ facta sunt; aut Dei Filium agnoscant Christum, in cujus adventu, et a quo hæc sanitatum signa facta sunt; aut divinitatis Christi veritate superati, in alteram hæresim ruentes, Christum, dum Filium Dei et Deum confiteri nolunt, Patrem illum esse ⁵ confiteantur. Vocibus enim Prophetarum inclusi, jam Christum Deum negare non possunt. Quid ergo respondent, cum in adventu Dei hæc signa futura dicuntur, quæ in adventu Christi gesta sunt, Christum qualiter accipiunt Deum? Deum enim jam negare non possunt. Qua Patrem? aut qua Filium? Si qua Filium; cur Dei Filium Deum negant? Si qua Patrem; cur eos non sequuntur, qui ejusmodi blasphemias tenere videntur? nisi quoniam nobis in hoc adversus illos de ⁶ veritate certamine, hoc interim sufficit, ut quocumque genere convicti Christum confiteantur ⁷ et Deum, quem etiam Deum negare voluerunt. Per Abacuc prophetam ait: *Deus ab Africo veniet et sanctus de monte opaco et condenseo (Abac., iii, 3)*. Quem volunt isti ab Africo venire? Si venisse alunt omnipotentem Deum Patrem, ergo de loco Deus Pater venit ex quo etiam ⁸ loco cluditur, et intra sedis alicujus angustias continetur; et jam per istos, ut diximus, Sabelliana hæresis sacrilega incorporatur. Siquidem Christus non Filius, sed Pater creditur; et novo more, dum ab istis districte homo nudus asseritur, per eos rursum Christus Pater Deus omnipotens comprobatur. At si in Bethlehem, cujus metaturæ regio ad meridianam respicit plagam cœli, Christus nascitur, qui per Scripturas et Deus dicitur: merito Deus hic ab Africo venire describitur, quia a Bethlehem venturus esse prævidebatur. Eligant ergo ex duobus quid velint, hunc, qui ab Africo venit Filium esse, an Patrem: Deus enim dicitur ab Africo venturus. Si Filium, quid dubitant Christum et Deum dicere? Deum enim Scriptura dicit esse venturum: ⁹ si Patrem, quid dubitant cum Sabellii temerici-

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ Sic item. Hæc est lectio Welchmaniana, pro sic ita editt. Jacksonus tamen, post Fr. Junium, edidit sic etiam, eo quod eadem ratione paulo ante loquatur Novatianus.

² In quo se. Ita editi. Sed se expunxit Jacksonus, ut nihil habens quod agat.

³ Quam. Sic Pamelius aliique. Uterque Frob. cum Welchm. quoniam. Nec displicet Jacksono.

⁴ Deus ergo. Ita constanter editi. Primus Welchmanus existimavit hæc legendum Christus; arripitque Jacksono ejusmodi conjectura: quam tamen haud admittendam censeo; sublata enim distinctione post ergo, vis orationis elucet.

⁵ Confiteantur. Sic uterque editor Anglic. pro confiteantur editt. Restitutionem rite factam suadet præcedens agnoscant.

⁶ Veritate. Gagnæus et Barrensis veritatis, quos importune secutus est Welchmanus.

⁷ Et Deum. Sic omnes edit. Unus Welchmanus mutavit et in esse, nulla codicum auctoritate ductus; neque hujusce mutationis lectorem suum admonuit.

⁸ Cluditur. Verbum cludo Afris scriptoribus frequenter usurpatum. Tertulliano in primis et Cypriano: eoque haud semel utitur et Novatianus, supra cap. 6, hæc et infra cap. 17, etc.

tate misceri, qui Christum Patrem dicit? nisi quoniam si illum Patrem, sive Filium dixerint, ab heresi sua, inviti licet, desciscant necessitas est, qui Christum hominem tantummodo soleat dicere: dum illum, rebus ipsis coacti, Deum incipiunt promere, sive dum illum Patrem, sive dum illum Filium voluerint nuncupare.

CAPUT XIII.

Eandem veritatem evinci e sacris Novi Fœderis Litteris.

¹ Ac sic et Joannes nativitatem Christi describens (Joan. 1, 14), *Verbum, inquit, caro factum est, et habitavit in nobis, et vidimus claritatem ejus, claritatem tanquam unigeniti a Patre, plenum gratia et veritate. Nam et vocatur nomen ejus Verbum Dei (Apoc. xix, 13): nec immerito. Eructavit, inquit, cor meum verbum bonum (Psal. xlv, 2); quod Verbum Regis nomine consequenter appellat inferendo, Dico ego opera mea Regi. Per ipsum enim omnia facta sunt opera, et sine ipso factum est nihil (Joan. 1, 3). Sive enim, inquit Apostolus, Throni, sive Dominationes, sive Virtutes, sive Potestates, visibilia et invisibilia, omnia per ipsum constant (Coloss. 1, 16). Verbum autem hoc illud est, quod in sua venit, et sui cum non receperunt. Mundus enim per ipsum factus est, et mundus eius non cognovit (Joan. 1, 10, 11). Verbum autem hoc erat in principio apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan. 1, 1). Quis igitur dubitet, cum in extrema parte dicitur, Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, Christum cujus est nativitas, et quia caro factus est, esse hominem, et quia Verbum Dei, Deum inconvinctanter edicere esse; præsertim cum animadvertat Scripturam evangelicam, utramque istam substantiam in unam nativitatis Christi fœderasse concordiam? Hic est enim qui sicut sponsus egreditur de thalamo suo; exiitque ut gigas ad eurrendam viam; a summo caelo egressio ejus et usque ad summum regressio ejus (Psal. xviii, 6, 7). Quoniam usque ad summum, nec quavisquam in caelum ascendit, nisi qui de caelo descendit, Filius hominis qui est in caelis (Joan. iii, 13). Repletus hoc ipsum dicit: Pater, clarifica me eo honore quo fui apud te antequam mundus esset (Joan. xvii, 5). Ac si de caelo descendit Verbum hoc, tamquam sponsus ad carnem, ut per carnis assumptionem Filius hominis illuc posset ascendere, unde Dei Filius Verbum descenderat, merito, dum per conectionem mutuam et caro Verbum Dei gerit, et Filius Dei fragilitatem carnis assumit; cum sponsa carne conscendens illuc, unde sine carne descenderat, recipit jam cla-*

ritatem illam, quam dum ante mundi institutionem habuisse ostenditur, Deus manifestissime comprobatur. Et nihilominus, dum mundus ipse post illum institutus refertur, per ipsum creatus esse reperitur; quo ipso divinitatis in ipso, per quem factus est mundus, et claritas et auctoritas comprobetur. Quod si, cum (III Reg. viii, 30) nullius sit nisi Dei, cordis nosse secreta (Matt. ix, 4; Apoc. ii, 23), Christus secreta conspiciat cordis: quod si, cum (Isa. xliii, 25) nullius sit nisi Dei, peccata dimittere; idem (Marc. ii, 5) Christus peccata dimittit: quod si, cum nullius sit hominis de caelo venire; de caelo veniendo descendit: quod si, cum nullius hominis hæc vox esse possit, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30); hanc vocem de consensientia divinitatis Christus solus edidit: quod si postremo, omnibus divinitatis Christi probationibus et rebus instructus apostolus Thomas, respondens Christo, *Dominus meus et Deus meus* (Joan. xx, 28) dicit: quod si et apostolus Paulus, *quorum, inquit, patres et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula* (Rom. ix, 5), in suis litteris scribit: quod si idem se Apostolum non ab hominibus, aut per hominem, sed per Jesum Christum (Gal. i, 1, 12) constitutum esse deprecatur: quod si idem, Evangelium non se ab hominibus didicisse aut per hominem, sed per Jesum Christum accepisse contendit: merito Deus est Christus. Itaque hoc in loco ex duobus alterum constare debet. Cum enim manifestum sit omnia esse facta per Christum; aut ante omnia est, quoniam omnia per ipsum, et merito et Deus est: aut quia homo est, post omnia est, et merito per ipsum nihil factum est. Sed nihil per ipsum factum esse non possumus dicere, cum animadvertamus omnia per ipsum facta esse scriptum: non ergo post omnia est, id est non homo tantum est, qui post omnia est: sed et Deus; quoniam Deus ante omnia est. Ante omnia est enim, quia per ipsum omnia; ne si homo tantum, nihil per ipsum; aut si omnia per ipsum, non homo tantum: quoniam si homo tantum; non omnia per ipsum, immo nihil per ipsum. Quid ergo respondent? nihil per ipsum, ut homo sit tantum? Quomodo ergo omnia per ipsum? Ergo non homo tantummodo est, sed et Deus; siquidem omnia sunt per ipsum: ut merito intelligere debeamus, nec hominem esse Christum tantummodo, qui est post omnia; sed et Deum, cum per ipsum facta sint omnia. Quomodo enim aut hominem tantummodo dicas, cum illum etiam in carne conspicias; nisi quoniam si utrumque animadvertitur, utrumque merito credatur?

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ Ac sic. Pamelius ac si.

² Plenum. Ita Welchmanus post Gagnæum. Quæ est vulgata lectio. Al. plenuq.

³ Quia caro... quid Verbum. Quæ utrobique legit Latini.

⁴ Comprobetur. Suspiciatur Welchmanus legendum comprobatur.

⁵ Inquit. Hanc vocem redundare puto: et forte inserta erat studio librarii aut dictantis, non attendentis ad sequens verbum scribit Jackson.

⁶ Deus. Hanc vocem quam præ se ferunt omnes editi, unus Jacksonus immerito expungendam censuit.

⁷ Nec. Nam vox aptior est, et ut fallor, vera. Jackson.

CAPUT XIV.

Idem argumentum persequitur auctor.

Et tamen adhuc dubitat hæreticus Christum dicere esse Deum : quem Deum tot et rebus ¹ animadverti et vocibus approbatum. Si homo tantummodo Christus, quomodo veniens in hunc mundum in sua venit, cum homo nullum fecerit mundum? Si homo tantummodo Christus; quomodo mundus per ipsum factus esse refertur, cum non per hominem mundus, sed post mundum homo institutus referatur? Si homo tantummodo Christus, quomodo non ex semine tantum David Christus, sed Verbum caro factum est et habitavit in nobis? Nam etsi protoplastus non ex semine, sed tamen protoplastus non est ex Verbi et carnis conjunctione concretus : non est enim Verbum caro factum et habitavit in nobis. Si homo tantummodo Christus, quomodo *qui de cælo venit, quæ vidit et* ² *audiit testificatur* (Joan. III, 51, 52), cum constet hominem de cælo, quia ibi nasci non possit, venire non posse? Si homo tantummodo Christus, quomodo (Col. I, 16) *visibilia et invisibilia, Throni, Virtutes et Dominationes* per ipsum et in ipso creata esse referuntur, cum Virtutes cælestes per hominem fieri non potuerint, quæ ante hominem ipsam esse debuerint? Si homo tantummodo Christus, quomodo (Matth. XVIII, 20) adest ubique invocatus, cum hæc hominis natura non sit, sed Dei, ut adesse omni loco pos-it? Si homo tantummodo Christus, cur homo in orationibus Mediator invocatur, cum invocatio hominis ad præstandam salutem inefficax judicetur? Si homo tantummodo Christus, cur (I Tim. I, 4) spes in illum ponitur, cum (Jer. XVII, 5) spes in homine maledicta referatur? Si homo tantummodo Christus, cur (Matth. X, 55) non licet Christum siue exitio animæ ³ negari, cum in homi-

A nem commissum delictum referatur posse dimitti? Si homo tantummodo Christus, quomodo Joannes Baptista testatur et dicit (Joan. I, 15): *Qui post me venit, ante me factus est, quia prior me fuit*; cum, si homo tantummodo Christus, post Joannem natus, ante Joannem esse non possit, nisi quoniam illum, qua Deus est, ante præcessit? Si homo tantummodo Christus, quomodo (Joan. V, 19) *quæ Pater facit, et Filius facit similiter*, cum homo cælestibus operibus Dei similia opera facere non possit? Si homo tantummodo Christus, quomodo *sicut Pater in se vitam habet, ita dedit Filio vitam habere in semetipso* (Joan. V, 26); cum exemplo Patris Dei, homo in se vitam habere non possit, cum non in æternitate sit gloriosus, sed in materia mortalitatis effectus? Si homo tantummodo Christus; quomodo refert, *Ego sum panis vitæ æternæ qui de cælo descendi* (Joan. VI, 51); cum neque panis vitæ homo esse possit ipse mortalis, nec de cælo descenderit, nulla in cælo constituta materia fragilitatis? Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit, *quia Patrem Deum nemo vidit umquam, nisi qui est a Deo, hic vidit Deum?* (Ibid. 46.) Quoniam, si homo tantummodo Christus, Deum videre non potuit, quia Deum nemo hominum vidit : si autem dum ex Deo est, Deum vidit, plus se quam hominem, dum Deum vidit, intelligi voluit. Si homo tantummodo Christus, cur dicit : *Quid, si videritis Filium hominis ascendentem illuc ubi ante erat?* (Ibid. 62.) Ascendit autem in cælum : ibi ergo fuit, dum illuc redit ubi prius fuit ⁴. Quod si de cælo missus a Patre est, non utique homo tantum est : homo enim, ut diximus, de cælo venire non potuit. Non igitur ibi ante homo fuit, sed illuc ascendit ubi non fuit. Descendit autem Dei Verbum, quod ibi fuit. Verbum, inquam, Dei et Deus per quem facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ Animadvertit. Gagnæus legit *Animadverterit*, quod tamen perinde est.

² Audiit. Ita exstare in uno cod. Pamelii, asserit Jacksonus : quam proinde lectionem restitimus, pro audit editi.

³ Negari. Forte *negare* : sed nihil mutandum. Jackson.

⁴ Quod si de cælo, etc. In omnibus editis, post verba ubi prius fuit, continuo sequuntur ; *Ex quo manus ponere, figuram et formam futuram passionis ostendens. Nemo igitur Christum sicut Angelum non dubitat dicere*, etc. Ut primum hæc legerim, obstupui. Quorsum enim hæc, *Ex quo manus ponere, etc.*, et quid nobis heic loci cum *Angelo Christo*, de quo hæc tenus altum silentium? Quid actum est de omnibus exemplis, de quibus mox loquitur. At quum caput 23, edit. Pamelii attingam, argumentum de Christo Deo simul et homine intempestive heic internisum, intempestivus illic instauratum reperi. Uterius porro pergenti, varia de Christo Angelo exempla occurrerunt usque ad finem capiti. 27, ubi de Jacobo transversas manus Manasi et Ephraimo imponenti agitur : et caput demum clauditur sententia, ad quam hæc verba, *Ex quo manus ponere, etc.*, maxime spectant : capitis vero initium 28 nequaquam. Ut vero hæc aliaque quæ recensere nimis longum esset, observarem ; haud medioeriter gavisus sum,

quod istam libri partem quam quasi positus amisam deploraveram, integram sane, et loco solum alieno positam, tandem invenerim. De causa autem tantæ hujus confusionis dein cogitanti, nulla mihi tam probabilis visa est, quam bibliopegi incuria ; qui codicis istius ex quo omnia quæ nunc habemus, exemplaria manarunt, unum alterumve quaternionem extra ordinem suum conjecerit. Atque hæc eo probabilior visa est, quod paginarum verumque in utraque parte sic male collocata, par fere sit numerus. Utrumque vero id sit, schedarum ordinem turbatum esse satis constat ; et exinde difficilis et obscura facta est Disputatio, facilis alias et aperta, uti nunc iterum reddita est ; schedis ad propria loca reductis. WELCHMAN — In eandem sententiam post Welchmannum Jacksonus. Ante utrumque vero ejusmodi confusionem in Novatiano probe noverat Cotelerius in *Monum. Eccl. Gr.*, tom. III, pag. 634, ubi et auctoris opus permixtum in ordinem redigere studuit. Porro ut clarius pateat mutationis ratio novitio ordinis restituito, tabeliam subjicimus, qua editio nostra collata cum Pameliana exhibetur.

Edit. nov.

Edit. Pamelii.

CAPUT XV.	est	XXIII.
XVI.	XXIV.
XVII.	XXV.
XVIII.	XXVI.

(Joan. 1, 3). Non igitur homo inde ¹ sic de cœlis venit; sed Dei Sermo, id est Deus, inde descendit.

CAPUT XV. *at.* XXIII.

Rursum ex Evangelio Christum Deum comprobat.

Si homo tantummodo Christus, quomodo ait (Joan., VIII, 14, 15) : *Etsi ego de me testificor, verum est testimonium meum; quia n̄ scio unde venerim, et quo eam ² : vos ignoratis unde venerim, aut quo eam : vos secundum carnem judicatis.* Ecce et heic illuc se dicit rediturum, unde se testificatur ante venisse, missum scilicet de cœlo. Descendit ergo unde venit, quomodo illuc vadit unde descendit. Ex quo, si homo tantummodo Christus esset, non inde venisset; atque ideo nec illuc abiret, quoniam non inde venisset. Veniendo autem inde, unde homo venire non potest, Deum se ostendit venisse. Sed enim hujus ipsius descensionis ignari et imperiti Judæi, heredes sibi hæreticos istos reddiderunt, quibus dicitur : *Vos ignoratis unde veniam, et quo eam : vos secundum carnem judicatis (ib.).* Tam isti quam Judæi carnalem ³ solam esse Christi nativitatē tenentes, nihil aliud Christum esse quam hominem crediderunt; non considerantes illud, quoniam cum de cœlo homo non potuerit venire, ut merito illuc posset redire, Deum esse qui inde descenderit, unde homo venire non potuerit. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit : *Vos ex inferioribus estis, ego de sursum sum; vos de hoc mundo estis, ego non sum de hoc mundo?* (Joan., VIII, 23.) Ideo autem si omnis homo ex hoc mundo est, et ideo in hoc mundo est Christus, an homo tantummodo est? Absit. Sed considera quod ait : *Ego non sum de hoc mundo.* Numquid ergo mentitur, quum ex hoc mundo sit, si homo tantummodo sit? Aut si non mentitur; non est ex hoc mundo. Non ergo homo tantummodo est, quia ex hoc mundo non est. Sed ne lateret quis esset, expressit unde esset : *Ego, inquit, de sursum sum; hoc est, de cœlo, unde homo venire non potest; non enim in cœlo factus est. Deus est ergo qui de sursum est, et idcirco de hoc mundo non est : quamquam etiam quodammodo ex hoc mundo est; unde non Deus tantum est Christus,*

sed et homo. Ut merito, quomodo non est ex hoc mundo secundum Verbi divinitatem; ita ex hoc mundo sit secundum suscepti corporis fragilitatem : Homo est enim cum Deo junctus, et Deus cum homine copulatus. Sed idcirco nunc heic Christus in unam partem solius divinitatis incubuit, quoniam cæcitas Judaica solam in Christo partem carnis asperxit, et inde in præsentī loco, silentio præterita corporis fragilitate quæ de mundo est, de sua sola divinitate locutus est quæ de mundo non est : ut in quantum illi inclinaverant, ut hominem illum tantummodo crederent, in tantum illos Christus posset ad divinitatem suam considerandam trahere, ut se Deum crederent; volens illorum incredulitatem circa divinitatem suam, ommissa interim commemoratione sortis humanæ, solius divinitatis oppositione superare. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit : *Ego ex Deo prodii et veni* (Joan. VIII, 42; XVI, 28), cum constet hominem a Deo factum esse, non ex Deo processisse : ex Deo autem homo quomodo non processit, sic Dei Verbum processit; de quo dictum est : *Eructavit cor meum Verbum bonum* (Ps. XLIV, 2). Quod quoniam ex Deo est, merito et apud Deum est. Quodque, quia non otiose prolatum ⁴ est, merito omnia facit. *Omnia enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (Joan. 1, 3). Sed enim hoc Verbum per quod facta sunt omnia (Deus ⁵ est). *Et Deus, inquit, erat Verbum.* Deus ergo processit ex Deo, dum qui, processit Sermo, Deus est qui processit ex Deo. Si homo tantummodo Christus; quomodo ait : *Si quis verbum meum servaverit, mortem non videbit in æternum?* (Joan. VIII, 51.) Mortem in æternum non videre, quid aliud quam immortalitas est? Immortalitas autem divinitati socia est, quia et Divinitas immortalis est, et immortalitas divinitatis fructus est. Sed enim omnis homo mortalis est; immortalitas autem ex mortali non potest esse. Ergo ex Christo homine mortali, immortalitas non potest nasci. Sed *qui verbum custodierit, inquit, meum, mortem non videbit in æternum.* Ergo verbum Christi præstat immortalitatem ⁶, et per immortalitatem præstat divinitatem. Quod si non potest exhibere, ut immortalem alterum faciat ipse mortalis; hoc autem Christi verbum exhibet, pariter et præstat immorta-

GALLANDII COMMENTARIUS.

XIX	XXVII.;
XX	XV.
XXI	XVI.
XXII	XVII.
XXIII	XVIII.
XXIV	XIX.
XXV	XX.
XXVI	XXI.
XXVII	XXII.

Cætera eodem procedunt ordine in utraque editione.

¹ Sic. Nescio quid vult heic vox sic. Legendum puto, scilicet. JACKSON.

² Vos ignoratis unde venerim, aut quo eam. Aliis deest hoc membrum textus (habet tamen Pamelius); sed necuria scribæ, ut ego puto, propter ὁμοιοτέλειον. Qua etiam de causa deest in edit. Welchm., nisi ille emit-

tendum judicaret. Certe habuit noster in codice, ut ex sequentibus manifestum est. JACKSON.

³ Solam. Sic Pamelius aliique. Welchmanus *solum*.

⁴ Est. Gagnæus, Frobenius et Barrensis omitunt est.

⁵ Deus est. Argumentum auctoris addenda requirit hæc verba, *Deus est*; aliter deficit sensus : et propter sequens *Deus*, festinante tachygrapho videntur prætermissa. Sed ea uncis includenda putavi, ut nihil sine auctoritate exemplarium mutarem. JACKSON. — Hunc ipsum locum eadem ratione haud multo post restituit pluribusque defendit contra personatum Artemonium, Wesselingius *Probabil.*, cap. 26, pag. 318, seqq., neque tamen V. C. editionem Jacksonianam inspexisse videtur.

⁶ Per immortalitatem præstat divinitatem. Hujus loci vim non assecutus Welchmanus, contra fidem om-

litalatem : non utique homo tantum est , qui præstat immortalitatem ; quam , si tantummodo homo esset , præstare non posset : præstando autem divinitatem per immortalitatem , Deum se probat divinitatem porrigendo , quam nisi Deus esset , præstare non posset. Si homo tantummodo Christus , quomodo inquit *Ante Abraham ego sum ?* (*Joan. viii, 58.*) Nemo enim hominum ante eum potest esse ex quo ipse est ; nec potest fieri ut quisquam prius fuerit ante illum ex quo ipse originem sumpsit. Sed enim Christus , cum ex Abraham sit , ante Abraham esse se dicit. Aut mentitur igitur et fallit si ante Abraham non fuit , qui ex Abraham fuit : aut non fallit si etiam Deus est , dum ante Abraham fuit. Quod nisi fuisset , consequenter cum ex Abraham fuisset , ante Abraham esse non posset. Si homo tantummodo Christus ; quomodo ait : *Et ego agnosco eas et sequuntur me meæ ; et ego vitam æternam do illis , et numquam peribunt in perpetuum ?* (*Joan. x, 27, 28.*) Sed enim cum omnis homo mortalitatis sit legibus alligatus , et idcirco in perpetuum se ipse servare non possit , multo magis in perpetuum alterum servare non poterit. At in perpetuum se Christus repromittit salutem datum ; quam si non dat , mendax est : si dat , Deus est. Sed non fallit ; dat enim quod repromittit : Deus est ergo , qui salutem perpetuam porrigit ; quam homo , qui se ipsum servare non potest , alteri præstare non poterit. Si homo tantummodo Christus , quid est , quod ait : *Ego et Pater unum sumus ?* (*Ib. v. 30.*) Quomodo enim *Ego et Pater unum sumus* , si non et Deus est et Filius ? qui idcirco unum potest dici dum ex ipso est , et dum Filius ejus est , et dum ex ipso nascitur , dum ex ipso processisse reperitur , per quod et Deus est. Quod cum invidiosum Judæi putassent , et blasphemum credidissent , eo quod se ostenderat his sermonibus Christum esse Deum , ac propterea ad lapides concurrissent , et saxorum ictus injicere gestiissent ; exemplo et testimonio Scripturarum adversarios suos fortiter refutavit. *Si illos , inquit , dixit deos ad quos Dei verba facta sunt , et non potest solvi Scriptura ; quem Pater sanctificavit et misit in*

hunc mundum , vos dicitis , quia blasphemas , quia dixi , Filius Dei sum ego (*Joan. x, 35, 36.*) Quibus vocibus neque se negavit Deum , quin inmo Deum se esse firmavit. Nam quia sine dubitatione dii esse dicuntur , ad quos verba Dei facta sunt ; multo magis hic Deus , qui melior illis omnibus invenitur. Et nihilominus calumniosam blasphemiam a dispositione legitima congruenter refutavit : Deum enim se sic intelligi vult , ut Filium Dei , et non ipsum Patrem vellet intelligi. *Missum enim se esse dixit* (*Ib. v. 32.*) , et multa operase ex Patre ostendisse monstravit ; ex quo non Patrem se , sed Filium esse intelligi voluit ; et in ultima parte defensionis , Filii , non Patris , fecit mentionem dicendo : *Vos dicitis quia blasphemas , quia dixi : Filius Dei sum.* Ita quod ad crimen blasphemie pertinet , Filium se , non Patrem dicit : quod autem ad divinitatem spectet ipsius , *Ego et Pater unum sumus dicendo* , Filium se esse et Deum probavit : Deus est ergo : Deus autem sic , ut Filius sit , non Pater.

CAPUT XVI. *al.* XXIV.

Iterum ex Evangelio Christum Deum comprobat.

Si homo tantummodo Christus , quomodo ipse dicit : *Et omnis qui vivit et credit in me , non morietur in æternum ?* (*Joan. xi, 26.*) Sed enim qui in hominem solitarium credit et nudum , maledictus dicitur (*Jer. xvii, 5.*) : heic autem , qui credit in Christum non maledictus , sed in æternum non moriturus refertur. Ex quo , si aut homo est tantum , ut hæretici volunt , quomodo quisquis in eum credit , non morietur in æternum , cum maledictus esse teneatur qui confidit in homine ? Aut si non maledictus , sed potius ad æternæ vitæ consecutionem , ut legitur , destinatus ; non homo tantummodo Christus , sed et Deus : in quem qui credit , et maledictionis periculum deponit , et ad fructum justitiæ accedit. Si homo tantummodo Christus , quomodo Paraclitum dicit de suo esse sumpturum quæ nuntiaturus si ? (*Joan. xvi,*

GALLANDII COMMENTARIUS.

nium præcedentium editionum et absque ullius ms. codicis auctoritate , verba hæc et sequentia sic invertit : *per divinitatem præstat immortalitatem — præstando autem immortalitatem per divinitatem — immortalitatem porrigendo* , etc. Quis porro non videat , ut cætera omittamus , hæc verborum transpositione τὰντολογίαν in textum auctoris induci ? Etenim , si hunc editorem Anglum audias , ita scripsisse Novatianus perhibetur : *Ergo verbum Christi præstat immortalitatem , et per divinitatem præstat immortalitatem.*

¹ *Quisquam.* Ita cum Jacksono rescripsimus pro *quidquam* editt. propter illum quod sequitur. Mox R. L. de la Barre editionem expressimus , qui legit *ipse pro ipsam* Pamelii. Al. *ipsum*. Utramque sane restitutionem contextus ratio suadere videtur.

² *Agnosco.* Ex ms. Woweri repositi *agnosco* pro editt. *agnoscam* : quod nec Græco textui convenit , nec Vulgata: ubi est *cognosco*. JACKSON.

³ *Dum.* Et dum scripsisse videtur auctor. Id.

⁴ *Christum.* Forte *Christus*. Nimirum , se ostenderat — *Christus esse Deum*. Id.

⁵ *Dei.* Vocem *Dei* omittit Pamelius. Illam tamen tum textus tum sensus auctoris requirunt ; adeoque Novatiano restituimus , utrumque Anglicanum editorem secuti.

⁶ *Dispositione.* Hanc vocem non intelligens Welchmannus , *depositione* rescripsit. At Novatianus respicit οἰκονομίαν ; apud veteres notabilem ; quam Tertullianus et interpretes Irenæi passim , *dispositionem* verterunt. JACKSON.

⁷ *Vellet.* Welchm. conjicit legendum *se velit*. Jacksono vero *se vellet*.

⁸ *Spectet.* Ita editti. Forte legendum *spectat* : quod sine exemplarium testimonio ultro edidit Welchmannus. JACKSON.

⁹ *Vivit.* Hanc vocem cum Latino ad textum reduxi , pro editt. *videt* , quod nec Græcis nec Latino congruit : sed est *Joan. vi, 40* , atque inde memoria lapsu potuit exscribere Novatianus. JACKSON.

¹⁰ *Non homo.* Non est homo edidit ex Gagnæo Welchmannus. Id.

14.) Neque enim Paraclitus ab homine quidquam accepit, sed homini scientiam Paraclitus porrigit, nec futura ab homine Paraclitus discit, sed de futuris hominem Paraclitus instruit. Ergo aut non accepit Paraclitus a Christo homine quod nuntiet, quoniam Paraclito homo nihil poterit dare a quo ipse homo debet accipere; et fallit in presenti loco Christus et decipit, cum Paraclitum a se homine accepturum quæ nuntiet dicit; aut non nos fallit, sicut nec fallit, et accepit Paraclitus a Christo quæ nuntiet. ¹ Sed si a Christo accepit quæ nuntiet; major ergo jam Paraclite Christus est: quoniam nec Paraclitus a Christo acciperet, nisi minor Christo esset. Minor autem Christo Paraclitus Christum etiam Deum esse hoc ipso probat, a quo accepit quæ nuntiat; ut testimonium Christi divinitatis grande sit, dum minor Christo Paraclitus repertus, ab illo sumit quæ cæteris tradit. Quandoquidem si homo tantummodo Christus, a Paraclito Christus acciperet quæ diceret, non a Christo Paraclitus acciperet quæ nuntiaret. Si homo tantummodo Christus; quare credendi nobis talem regulam posuit quo diceret: *Hæc est autem vita æterna ut sciant te unum et verum Deum, et quem misisti Jesum Christum?* (Joan. xvii, 3.) Si noluisse se etiam Deum intelligi, cur addidit: *Et quem misisti Jesum Christum*, nisi quoniam et Deum accipi ² voluit? Quoniam si se Deum nollet intelligi, addidisset: *Et quem misisti hominem Jesum Christum*: nunc autem neque addidit, nec se hominem nobis tantummodo Christus tradidit, sed ³ Deo junxit, ut et Deum per hanc conjunctionem, sicut est, intelligi vellet. Est ergo credendum, secundum præscriptam regulam, in Dominum, unum verum Deum, et in eum quem misit Jesum Christum consequenter, qui se nequaquam Patri, ut diximus, junxisset, nisi Deum quoque intelligi ⁴ vellet; separasset enim ⁵ ab eo, si Deum intelligi se noluisse: inter homines enim tantummodo se collocasset, si hominem se esse tantummodo sciret; nec cum Deo junxisset, si se non et Deum nosset: nunc et de homine tacet, quoniam

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ Sed si a Christo accepit, etc. Reprehendit Pamelius, et caute legendum monet, quod heic habet Novatianus de Spiritu sancto. Verum ex Novatiani principiis, qui Filium, quatenus a Patre genitus est, Patri æqualem negat, aptum erat omnino et consequens, ut Spiritum sanctum qui ex Patre Filioque procedit, utroque minorem esse statueret. Nec magis de Spiritu sancti divinitate detrahit, quam eum hoc sensu æqualem Filio negat, quam de Filii, quem eum Patri subiecit, ut originis principio, a quo totam divinitatis auctoritatem accepit. Quin etiam divinitas Spiritus sancti non leviter commendatur hoc loco. Nam si Spiritus sanctus creatura esset; id non majus esset argumentum divinitatis Christi, quam quod cætera res create ab eodem accipere dicuntur. Deinde vero quod addit Novatianus, Christum a Spiritu sancto accepturum fuisse, si homo tantum esset aut Angelus (Angelum enim esse fatebantur hæretici): nonne argumento est, res omnes create, si modo ratione utantur, ex Spiritu sancto ut auctore sanctitatis pendere? MARAN., *Divin. D. N. J. C.* lib. iv, cap. 19, § 3, pag. 520, seq.

² Voluit. Se voluit edidit auctoritate sua Welchmannus; et forsitan recte; sed nihil muto sine exemplarium suffragio. JACKSON.

³ Deo junxit. Uterque editor Anglicanus, forte se Deo junxit. Mor Welchmannus, intelligi se vellet arbitrio suo excusit.

⁴ Vellet. Heic iterum se vellet Welchmannus edidit: neque uspiam ejusmodi additi nunc lectorem suum admonuit.

⁵ Ab eo. Se ab eo existimat legendum Welchmannus: et paulo post se junxisset. Sed nihil mutandum cum JACKSONO.

⁶ Illum. Illum esse mallet JACKSONUS. At nihil opus.

⁷ Habet. Sic editi. Welchmannus restituit habuit, recte ut videtur: etsi habet stare potest. JACKSON.

⁸ Intelligitur. Sic Pamelius ex ms. Anglic. Al. intelligitur, quos secutus est Welchmannus. Male. Paulo ante legendum volo, Minor etiam. Id.

⁹ In gloriam. Ita paulo superius Novatianus. At-

pacto minor cæteris hominibus Christus esse deprehenditur, qui melior et major et antiquior ipsis quoque Angelis invenitur. Aut hæc igitur omnia tolerantur, ut Christo divinitas auferatur: aut si hæc tolli non possunt, Christo ab hæreticis Divinitas propria reddatur.

CAPUT XVII. al. XXV.

Item ex Moyse in principio sacrarum Litterarum.

Quid si Moyses hanc eandem regulam veritatis exequitur, et hoc in principio suarum nobis tradidit Litterarum, quo discamus omnia creata et condita esse per Dei Filium, hoc est per Dei Verbum? Id enim dicit quod Joannes, quod cæteri; immo et Joannes et cæteri ab hoc intelliguntur accepisse quod dicant. Si enim Joannes dicit: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (Joan. 1, 3); Prophetes autem refert: *Dico ego opera mea Regi* (Psal. XLIV, 2); Moyses autem introducit præcipientem Deum ut lux fiat in primis, cælum firmetur, aquæ congregentur, arida ostendatur, fructus secundum semina provocetur, animalia producantur, luminaria in cælo atque astra ponantur (Gen. 1): non alium ostendit tunc adfuisse Deo cui præciperentur hæc opera ut fierent, nisi eum per quem facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil. Ac si hic Verbum Dei est, nam *eructavit cor meum verbum bonum*; ostendit in principio Verbum fuisse, et Verbum hoc apud Patrem fuisse, Deum præterea Verbum fuisse, omnia per ipsum facta esse. Sed enim hoc Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. 1, 14), Christus scilicet Filius Dei; quem, dum et postmodum secundum carnem hominem accipimus, et ante mundi institutionem Dei Verbum et Deum videmus; merito secundum institutionem Veteris et Novi Testamenti, et Deum et hominem Christum Jesum et credimus et tenemus. Quid si idem Moyses introducit dicentem Deum: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1, 26, 27): et infra, *Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum, masculum et feminam fecit eos*? Si, ut jam docuimus, Dei Filius est per quem facta sunt omnia; utique Dei Filius est per quem etiam homo institutus est, propter quem facta sunt omnia. Sed enim Deo præcipiente ut homo fiat, Deus refertur esse qui hominem facit: facit autem hominem Dei Filius, Verbum scilicet Dei, per quem facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil. Hoc autem Verbum caro factum est, et ha-

bitavit in nobis: ergo Christus est Deus. Per Christum igitur homo factus est, ut per Dei Filium. Sed Deus hominem ad imaginem Dei fecit; Deus est ergo qui fecit hominem ad imaginem Dei, Deus ergo Christus est: ut merito nec Veteris Testamenti circa personam Christi vacillet auctoritas, dum Novi Testamenti manifestatio fulcitur: nec Novi Testamenti intercepta sit potestas, dum radicibus veteris Testamenti ejusdem nititur veritas. Ex quo, qui Christum, Dei Filium et hominem, tantummodo præsumunt hominem, non et Deum, contra Testamentum et Velus et Novum faciunt, dum et Veteris et Novi Testamenti auctoritatem veritatemque corrumpunt. Quid si idem Moyses ubique introducit Deum Patrem immensum atque sine fine, non qui loco cludatur, sed qui omnem locum cludat: nec eum qui in loco sit, sed potius in quo omnis locus sit: omnia continentem et cuncta complexum; ut merito nec descendat nec ascendat, quoniam ipse omnia et continet et implet: et tamen nihilominus introducit Deum descendentem ad turrem quam ædificabant filii hominum considerare quærentem, et dicentem: *Venite*; et mox: *Descendamus, et confundamus illic ipsorum linguas, ut non nadiat unusquisque vocem proximi sui* (Gen. xi, 7.) Quem volunt hic Deum descendisse ad turrem illam, et homines tunc illos visitare quærentem? Deum Patrem? Ergo jati loco clauditur: et quomodo ipse omnia complectitur? Aut numquid Angelum cum Angelis dicit descendentem, et dicentem: *Venite*; et mox: *Descendamus et confundamus illic ipsorum linguas*? Sed enim in Deuteronomio animadvertimus retulisse Deum hæc, Deumque dixisse, ubi ponitur: *Cum disseminaret filios Adam, statuit fines gentium juxta numerum angelorum Dei* (Deut. xxxii, 8). Neque ergo Pater descendit, ut res indicat; neque Angelus ista præcipit, ut res probat. Superest ergo, ut ille descenderit, de quo apostolus Paulus: *Qui descendit, ipse est qui ascendit super omnes cælos, ut implet omnia* (Ephes. iv, 10); hoc est Dei Filius, Dei Verbum. Verbum autem Dei caro factum est, et habitavit in nobis: hic erit Christus: Deus ergo pronuntiabitur Christus.

CAPUT XVIII. al. XXVI.

Inde etiam, quod Abraham visus legitur Deus: quod de Patre nequeat intelligi, quem nemo vidit unquam; sed de Filio in Angeli imagine.

Ecce idem Moyses refert alio in loco, quod Abraham

GALLANDII COMMENTARIUS.

que hanc lectionem scripsit est Jacksonus, quæ et probatur Welchmano Editi, in gloria.

¹ Deprehenditur. Legerim cum Jacksono deprehenditur.

² Auferatur. Editi non auferatur, sensu contrario argumento auctoris. JACKSON. et WELCHM.

³ Si hæc tolli non possunt. Si hæc in prædestinatione tantum dici non possunt, legit Gagnæus ut et Frobenius, quos secutus est Welchmannus. Sed edita Pamelii ut aptiora Novatiano retinui: altera enim

lectio videtur intrudi ex interpretatione verborum tolli non possunt. JACKSON.

⁴ Provocetur. Forte provocentur. WELCHM.

⁵ Omnia. Conjunctio et videtur deesse ante omnia. JACKSON.

⁶ Considerare. Existimat Welchmannus legendum considerate: idque pro indubitato habet Jacksonus.

⁷ Erit. Forte erat, quod notavit Welchmannus: erit tamen congruet sequenti pronuntiabitur. JACKSON.

visus sit Deus (*Gen. xii, 7*). Atquin idem Moyses au- A dit a Deo, quod *nemo hominum Deum videat et vivat* (*Exod. xxxiii, 20*). Si videri non potest Deus, quomodo visus est Deus? Aut si visus est, quomodo videri non potest? Nam et Joannes, *Deum nemo* (inquit) *vidit unquam* (*I Joan. iv, 12*). Et apostolus Paulus: *Quem vidit hominum nemo, nec videre potest* (*I Tim. vi, 16*). Sed non utique Scriptura mentitur: ergo vere visus est Deus. Ex quo intelligi potest, quod non Pater visus sit, qui numquam visus est; sed Filius, qui et descendere solitus est, et videri quia descenderit. Imago est enim invisibilis Dei, ut mediocritas et fragilitas conditionis humanæ Deum Patrem videre aliquando jam tunc assuesceret in imagine Dei, hoc est, in Filio Dei. Gradatim enim et per incrementa fragilitas humana nutriri debuit per imaginem ad istam gloriam, ut Deum Patrem videre ¹ possit aliquando. Periculosa sunt enim quæ magna sunt, si repentina sunt. Nam etiam lux solis subita post tenebras, splendore nimio insuetis oculis non ostendit diem, sed potius facit cæcitatem.

Quod ne in damnum humanorum contingat oculorum, paulatim disruptis et dissipatis tenebris, ortus luminaris istius mediocribus incrementis fallenter assurgens oculos hominum sensim assuefacit ad totum orbem suum ferendum per incrementa radiorum. Sic ergo et Christus, id est, imago Dei et Filius Dei, ab hominibus inspicitur, qua poterat videri. Et ideo fragilitas et mediocritas sortis humanæ per ipsum alitur, producitur, educatur; ut aliquando Deum quoque ipsum Patrem, assueta Filium conspiceret, possit, ut est, videre; ne majestatis ipsius repentino et intolerabili fulgore percussa intercipi possit, ut Deum Patrem quem semper optavit, videre non possit. Ex quo Filius est hic qui videtur; Dei autem Filius, Dei Verbum est; Dei autem Verbum caro factum est et habitavit in nobis: hic autem Christus est. Quæ, malum, ratio est ut dubitetur Deus dici, qui tot modis Deus intelligitur approbati? Ac si et Agar (*Gen. xvi, 7*), ancillam Saræ de domo ejectam pariter et fugatam Angelus convenit apud fontem aquæ in via Sur, fugæ causas interrogat atque accipit; et post hæc humilitatis consilia porrigit; spem præterea illi materni nominis facit, quodque ex utero ejus multum semen esset futurum spondet atque promittit, et quod Hismael ex illa nasci haberet, et cum cæteris aperit locum habitatio- D nis ipsius, actumque describit: hunc autem Angelum,

et Dominum Scriptura proponit et Deum: (nam ² nec benedictionem seminis promississet, nisi Angelus et Deus fuisset) quærant quid in præsentī loco hæretici tractent. Pater fuit iste qui ab Agar visus est, an non? quia Deus positus est. Sed absit Deum Patrem Angelum dicere: ne alteri subditus sit, cujus Angelus furrit. Sed Angelum dicent fuisse: quomodo ergo Deus erit, si Angelus fuit? cum non sit hoc nomen Angelis unquam concessum; nisi quoniam ex utroque latere nos veritas in istam concludit sententiam ³; quia intelligere debeamus Dei Filium fuisse: qui quoniam ex Deo est, merito Deus, quia Dei Filius, dictus sit ⁴: quoniam Patri subditus et annuntiator paternæ voluntatis est, magni consilii Angelus pronuntiatus est. Ergo ⁵ si hic locus neque personæ Patris congruit, ne Angelus dictus sit: neque personæ Angeli, ne Deus pronuntiatus sit: personæ autem Christi convenit ut et Deus sit, quia Dei Filius est; et Angelus sit, quoniam paternæ dispositionis annuntiator est; intelligere debent contra Scripturas se agere hæretici; qui Christum cum dicant se et Angelum credere, nolint illum etiam Deum pronuntiare, quem in Veteri Testamento ad visitationem generis humani legunt sæpe venisse. Adhuc adjecit Moyses (*Gen. xviii, 1*), Abrahæ visum Deum apud quercum Mambre, sedente ipso ad ostium tabernaculi sui meridie: et nihilominus, cum tres conspexisset viros, unum ex illis Dominum nuncupasse; quorum cum pedes lavisset, cineritios panes cum butyro, et ⁶ ipsius copia lactis offert, et ut hospites C retenti vescerentur, hortatur. Post quæ et quod pater futurus esset, audit: et quod Sara uxor ejus paritura ex ipso filium esset, ediscit: et de exitu Sodomitarum, quæ merebantur pati, recognoscit: et quod propter clamorem Sodomorum Deus descendisset, addiscit. Quo in loco si Patrem volunt videri tunc fuisse cum Angelis duobus hospitio receptum, Patrem visibilem hæretici crediderunt: si autem Angelum, cum ex Angelis tribus unus Dominus nuncupatur: cur, quod non solet, Angelus Deus dicitur? nisi quoniam, ut Deo Patri invisibilitas propria reddatur, et Angelo propria mediocritas remittatur, non nisi Dei Filius, qui et Deus est, Abrahæ visus, et hospitio receptus esse ⁷. credetur. Quod enim erat futurus, meditabatur in sacramento, Abrahæ factus hospes apud D Abrahæ filios futurus (*Joan. xiii, 5*); cujus filiorum pedes, ad probationem quod ipse esset, abluit; red-

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ *Possit*. Ita cum Jacksono emendavimus edit. *posset*. Tempore namque præsentī semel iterumque in eandem sententiam paulo post utitur auctor: *possit, ut est, videre — intercipi possit — videre non possit*.

² *Nam, nec, etc.* Hæc verba parenthesis forma posui cum Franc. Junio, et periodum desivi verbo *tractent*, aliter ac editi, sensu tamen suffragante, ut integram perpendenti periodum quæ incipit a verbis *Ac si et Agar* patebit. JACKSON.

³ *Quia*. Suspiciatur Welchmanus legendum *qua*: et hoc videtur aptius. *Id.*

⁴ *Quoniam Patri subditus et*. Sensus requirit legi

vel *et quoniam*, vel *quoniam autem*, aut quid simile. Tres vero voces sequentes, *Patri subditus et*, exhibit editio Pamelii, argumento auctoris in id consentiente. Quod autem aliis absunt eadem voces, omitendi ansam arripuit Welchmanus. *Id.*

⁵ *Si hic locus*. Ita Pamelius. In aliis codd. *si locus*, omisso *hic*, quossecutus est Welchmanus. Sed male: nam vocula illa demonstrativa apte indicat predictum Scripturæ locum, quem auctor edisserit. *Id.*

⁶ *Ipsius*. Conjicit Jacksonus legendum *ipsis*. Sed obstare videtur conjunctio præcedens.

⁷ *Credetur*. Ita editi ad unum omnes, excepto Welchmaniano, ubi excusum studiose *credatur*.

dens in filiis jus hospitalitatis, quod aliquando illi feneraverat pater. Unde et ne qua esset dubitatio quin iste Abraham hospes fuisset, in Sodomitarum exitu ponitur (*Gen. xix, 24*): *Quoniam pluit Dominus super Sodomam, et Gomorrham ignem et sulphur a Domino de caelo*. Sic enim et Prophetes ex persona Dei: *Subverti vos, inquit, sicut subvertit*¹. *Dominus Sodomam et Gomorrham* (*Amos iv, 11*). Dominus ergo Sodomam subvertit, id est, Deus Sodomam subvertit: sed in subversione Sodomorum Dominus pluit ignem a Domino. Hic autem Dominus visus est Abraham a Domino. Hic autem Dominus visus est Abraham: Deus: Deus autem hic hospes est Abraham, visus utique quia tactus: sed cum Pater², quia invisibilis, nec tunc utique visus sit; visus est et³ hospitio receptus et acceptus est⁴, qui solitus est tangi, et videri: hic autem Filius Dei, *Dominus a Domino pluit super Sodomam et Gomorrham sulphur atque ignem*. Hic autem Dei Verbum est: Verbum autem Dei caro factum est, et habitavit in nobis: hic autem Christus est. Non Pater igitur apud Abraham hospes, sed Christus fuit; nec tunc Pater visus est, sed Filius⁵; visus autem est Christus. Merito igitur Christus, et Dominus et Deus est, qui non aliter Abraham visus est, nisi quia ante ipsum Abraham, ex Patre Deo⁶ Deus Sermo generatus est. Adhuc, inquit, idem Angelus et Deus eandem Agar fugatam de domo Abraham cum puero, consolatur et visitat. Nam cum illa in solitudine exposuisset infantem, quia aqua defecisset ex utro, cumque puer ille clamasset, fletum et planctum levasset (*Gen. xxi, 17, 18, 19*)⁷, *Et audivit, inquit Scriptura, Deus vocem pueri de loco ubi erat*. Cum Deum esse qui vocem infantis audivit, retulisset; adjecit: *Et vocavit Angelus Domini ipsam Agar de caelo*; Angelum referens esse quem Deum dixerat, et Dominum pronuntians esse quem Angelum collocarat: quique Angelus et Deus adhuc ipsi Agar promittit majora solatia, dicendo: *Ne timueris; exaudivi enim vocem pueri de loco ubi erat. Surge, sume puerum, et*

tene: in gentem enim magnam faciam eum. Hic Angelus, si Angelus tantum est, cur hoc sibi vindicat ut dicat: *In gentem enim magnam faciam eum*, cum hoc utique genus potentiae Dei sit, Angeli esse non possit? Ex quo etiam⁸ Deus confirmatur esse qui hoc potest facere: quoniam ut hoc ipsum comprobetur, adjicitur per Scripturam statim: *Et aperuit Deus oculos ejus, et vidit puteum aquae vivae, et abiit, et implevit urem de puteo, et dedit puero, et erat Deus cum puero*. Si ergo hic Deus erat cum puero qui aperuit oculos Agar, ut videret puteum aquae vivae, et hauriret aquam propter urgentem sitis necessitatem; hic autem⁹ Deus caelo illam vocat Angelus dictus, cum superius vocem audiens clamantis pueri¹⁰. Deus esset potius, non alius intelligitur quam Angelus esse pariter et Deus. Quod cum Patri competens et conveniens esse non possit, qui tantummodo Deus est: competens autem esse possit Christo, qui non tantummodo Deus, sed et Angelus pronuntiat¹¹ est; manifeste apparet, non Patrem ibi tunc locutum fuisse ad Agar, sed Christum potius, cum Deus sit, cui etiam Angeli competit nomen; quippe cum *magni consilii Angelus* factus sit (*Isa. ix, 6*): Angelus autem sit, dum exponit sinum Patris, sicut Joannes edicit (*Joan. i, 18*).¹² Si enim ipse Joannes huic eundem qui sinum exponit Patris, Verbum dicit carnem factum esse, ut sinum Patris posset exponere: merito Christus non solum homo est¹³, sed et Angelus; nec Angelus tantum, sed et Deus per Scripturas ostenditur, et a nobis hoc esse creditur: ne, si non Christum tunc locutum ad Agar voluerimus accipere; aut Angelum Deum faciamus, aut Deum Patrem omnipotentem inter Angelos computemus.

CAPUT XIX. al. XXVII.

Quod etiam Jacob apparuerit Deus Angelus, nempe Dei Filius.

Quid si et alio in loco similiter legimus Deum An-

GALLANŌII COMMENTARIUS.

¹ *Dominus*. Sic Pamelius, eamque lectionem ad mentem Novatiani qui eandem paulo post repetit, tuetur Jacksonus. Al. *Deus*.

² *Quia*. Ita recte emendavit Welchmanus, pro editt. *qua* JACKSON.

³ *Hospitio*. Hanc etiam vocem recte restituit idem Welchmanus, pro impress. *hospitibus*. Sed male omisit verba *et acceptus, quae* retinent omnes editti. Id.

⁴ *Qui solitus est*. Ante haec verba videtur deesse *Filius, vel Dei Filius*. Id.

⁵ *Visus*. Aptior erit sensus si legerimus *Filius pro visus*: quam germanam esse lectionem vix dubito. Idem.

⁶ *Deus Sermo*. Ita editores Anglicani. Vox *Deus* deest apud Pamelium.

⁷ *Et audivit*. Forte *exaudivit*: quam quidem vocem paucis interjectis repetit Novatianus. Mox mss. Woweri apud Jacksonum, *vocem audisset infantis*.

⁸ *Deus confirmatur esse*. Ita Welchm. et Jackson. Al. *Deus confirmatur Deus esse*: minus recte, ut videtur.

⁹ *Deus e caelo... vocat*. Autumat Welchmanus legendum, *Deus qui e caelo vocat*. Mallet Jacksonus, *Deus e caelo illam vocans Angelus est dictus*. Sed lectio

vulgata his emendationibus opus non habet.

¹⁰ *Deus esset potius*. Sic editi ad unum omnes Jacksonus tamen textum emendandum putavit. ediditque, *Deus esset positus*; propterea scilicet, inquit, quod *potius* nullum habeat sensum in loco. Hanc vero emendationem vix admittendam censeo: vulgata enim lectio legitimum fundere sensum comperitur. Nimirum, auctor locum Genesios xxi, 17 edisserens, ubi legitur: *Exaudivit autem Deus vocem pueri, vocavitque Angelus Dei Agar de caelo*, haec habet: *Hic Deus, — Angelus dictus, quum superius — Deus esset potius, non alius intelligitur, etc.* Perinde ac si dixisset: Qui dicitur Angelus Dei vocasse Agar de caelo, hic antea Deus esse perhibetur qui exaudivit vocem pueri. Illud quoque accedit, emendatione Jacksoni admissa, vim orationis in Novatiani textu retundi; quum illud *Deus esset potius* plurimum valeat, contra vero frigescat Jacksoniana restituitio *Deus esset positus*.

¹¹ *Si enim*. Vet. editt. *Sed en m*: quod castigavit recte Pamelius. JACKSON.

¹² *Sed et Angelus*. Vocem et ante *Angelus* repositit Pamelius ex ms. Anglic. et geminam lectionem probat statim quod sequitur, *sed et Deus*. Omisit et cum vet. editt. Welchmanus male. Id.

gelum positum? Nam cum apud uxores suas Liam atque Rachel Jacob de partibus illarum iniquitate quereretur, et cum referret quod jam in terram propriam feminare et reverit cuperet, somnii quoque sui interponebat dictitatem, quo tempore refert sibi Angelum Dei per somnium dixisse (Gen. xxxi, 11-13): *Jacob, Jacob. Et ego, inquit, dixi: Quid est? Aspice, inquit, oculis tuis, et vide hircos et arietes ascendentes super oves et cupras variatos ulbos, et varios et cineritibus et dispersos. Vidi enim quaecumque tibi Laban fecit. Ego sum Deus qui visus sum tibi in Loco Dei, ubi¹ anxisti mihi illic stantem lapidem, et voristi mihi illic votum. Nunc ergo surge, et proficiscere de terra hac, et vade in terram natalitatis tue, et ero tecum. Si Angelus Dei loquitur hæc ad Jacob, atque ipse Angelus infert, dicens: *Ego sum Deus qui visus sum tibi in Loco Dei*: non tantummodo hunc Angelum, sed et Deum positum sicut ulla hæsitacione conspiciamus, quique sibi votum refert ab Jacob destinatum esse in *Loco Dei*, et hoc dicit in *Loco meo*. Est ergo *Locus Dei*, est et hic Deus. Sed enim ibi simpliciter est in *Loco Dei* positum; neque enim dictum est in *Loco Angeli et Dei*, sed tantummodo *Dei*: hic autem qui ista promittit, Deus atque Angelus esse perhibetur; ut merito distinctio sit inter eum qui tantummodo Deus dicitur, et inter eum qui non Deus simpliciter, sed et Angelus pronuntietur. Ex quo si nullius alterius Angeli potest licet accipi tanta auctoritas, ut Deum quoque se esse fateatur, et votum sibi factum esse testetur, nisi tantummodo Christi; cui, non quia Angelo tantum, sed quia Deo, votum voti potest: manifestum est non Patrem accipi posse, sed Filium, Deum et Angelum. Hic autem si Christus est, sicuti est; vehementer periclitatur, qui aut hominem Christum, aut Angelum tantummodo dicit, subtracta illi divini nominis potestate; quam ex Scripturarum cælestium fide frequenter accepit, quæ illum et Angelum frequenter et Deum dicunt. His omnibus etiam illud accedit, ut quomodo illum et Angelum frequenter et Deum posuit Scriptura divina, sic illum et hominem ponat et Deum, exprimens eadem Scriptura divinita quod erat futurus, et depingens jam tum in imagine quod habebat esse in substantiæ veritate. *Remansit enim, inquit, Jacob solus, et luctabatur homo cum eo usque in mane: et vidit quoniam non potest adversus eum, et tetigit latitudinem femoris Jacob, cum in eum luctaretur et ipse cum eo, et dixit ei: dimitte me, ascendit enim lucifer. Et ille dixit. Non te dimittam, nisi me benedixeris. Et dixit: Quod est nomen tuum? Et**

*ille dixit, Jacob. Dixitque ei: Non vocabitur² jam nunc nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum: quia involuisti cum Deo, et cum hominibus potens es (Gen. xxxii, 24-27). Et adhuc adjicit (Gen. xxxii, 30, 31): Et vocavit Jacob nomen loci illius, Visto Dei. Vidi enim Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea. Ortusque est ei sol: mox³ transiit Visionem Dei; ipse vero claudicabat femore suo. Homo, inquit, luctabatur cum Jacob. Si homo solitarius, quis est iste? Unde est? Quare cum Jacob contendit atque luctatur? Quid intercesserat? Quid factum fuerat? Quæ ratio contentionis istius tantæ, tantique certaminis? Quare præterea Jacob, qui ad tenendum hominem cum quo luctabatur fortiter invenitur, et benedictionem ab eo quem detinebat postulat⁴ quia jam lucifer oritur, ideò postulasse reperitur; nisi quonia præfigurabatur contentio hæc inter Christum et filios Jacob futura, quæ in Evangelio dicitur perfecta? Contra hunc enim hominem colluctatus est populus Jacob, in qua colluctatione potentior populus est Jacob reperiendus; quippe cum adversus Christum iniquitatis suæ victoriam sit consecutus, quo in tempore, propter facinus quod admisit, incessu fidei propriæ et salutis claudicare gravissime incertus et lubricus cœpit: qui, quævis superior damnando Christum reperiendus, eget tanten ipsius misericordiam, eget tamen ipsius benedictionem. Sed enim hic homo qui cum Jacob luctatus est: *Non, inquit, vocabitur etiam nunc nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum*. Ac si Israel est homo videns Deum; eleganter ostendebat Dominus quod non tantum homo esset qui colluctabatur tunc cum Jacob, sed et Deus. Videbat utique Deum Jacob cum quo colluctabatur, quamvis hominem ipsius in colluctatione retineret. Et ut nulla adhuc posset esse dubitatio, interpretationem ipse posuit dicendo: *Quia involuisti cum Deo, et cum hominibus potens es*. Ob quam causam hic idem Jacob intelligens jam vim sacramenti, et pervidens auctoritatem ejus cum quo luctatus fuisset, nomen loci illius in quo colluctatus est, vocavit *Visionem Dei*. Superstruxit præterea causas ad interpretationem⁵ *Visionis Dei* porrigendam. *Vidi enim, inquit, Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea*. Vidit autem Deum cum quo colluctatus est quasi cum homine: sed et hominem quidem quasi victor tenuit; benedictionem autem quasi a Deo ut inferior, postulavit. Ita cum Deo et cum homine colluctatus fuit: ac sic colluctatio hæc ibi quidem præfigurata est; in Evangelio autem inter Christum et populum Jacob perfecta est: in qua quamvis*

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ *Unxisti*. Sic edit. Pamelii ex ms. Anglic. recte habent: quibus congruit tum Græca tum Latina. Welchmannus edidit *crexisti*, corrupta exemplaria Gagnæi et Frobenii secutus, in quibus ita ponitur ex alieno loco, nimirum ex v. 45. lb.

² *Jam nunc*. Ita Pamelius aliique LXX. *ὁ κληθήσεται*. At editores Anglicani, *etiam nunc*: quam quidem lectionem exhibet paulo post idem Pamelius.

³ *Mox transiit*. Forse legendum *mox ut trans*, quod etiam suspicatur Welchmannus: et emendationi con-

gnere videtur Vulgata, ubi legitur: *Ortusque est statim sol, postquam transgressus est Phanuel*. JACKSON.

⁴ *Quia jam lucifer oritur*, etc. Welchmannus ex prava interpunctione locum luxatum ducit: ejusque conjectura probatur JACKSONO. Hinc uterque alia demit, alia transponit. Immerito sane. Nos interim editionem Pamelianam expressimus, quæ utique lectori studioso integra et plana patebit.

⁵ *Visionis*. Deest in editis hæc vox; et restituitur a Welchmanno. JACKSON.

populus superior inventus sit, minor repertus est. A proprie Angelum aut intelligere, aut intelligendum esse contenderit, in hoc quoque viribus veritatis frangatur necesse est. ⁷ Nam si omnibus cœlestibus terrenis et infernis Christo subditis, etiam ipsi Angeli cum omnibus cæteris quæcumque subjecta sunt Christo dicuntur dii, jure et Deus Christus. Et si quis Angelus subditus Christo deus potest dici; et hoc si dicitur et sine blasphemia ⁸ profertur: multo magis utique et hoc ipsi Dei Filio Christo competere potest, ut Deus pronuntietur. Si enim ⁹ qui subjectus Christo Angelus, Deus promitur; multo magis et constantius Christus, cui sunt omnes Angeli subjecti, Deus esse dicetur. Nec enim naturæ congruit, ut quæ minoribus concessa sunt, majoribus denegerentur. Ita si Angelus Christo minor est, Angelus autem deus dicitur, magis consequenter Christus Deus esse ¹⁰ dicitur, qui non uno, sed omnibus Angelis et major et melior invenitur. Ac si stetit Deus in synagoga deorum in medio datem ¹¹ Deus deos discernit (Psal. LXXXI, 1, 2); in synagoga autem aliquotiens Christus stetit; Christus ergo in synagoga Deus stetit, dijudicans scilicet deos quibus dicit: *Usquequo personas hominum accipitis?* accusans scilicet consequenter homines synagogæ non exercentes iusta iudicia. Porro si illi qui reprehenduntur atque culpantur, propter aliquam tamen causam hoc nomen adipisci sine blasphemia videntur, ut dii nuncupentur: multo magis utique hic Deus habebitur qui non tantum Deus ¹² in synagoga deorum stetit dicitur, sed etiam deos discernens et dijudicans; ex eadem lectionis auctoritate aperitur. At si illi, qui *tamquam unus de principibus* edunt (Ibid. vers. 7), dii tamen nuncupantur; multo magis Deus esse dicitur, qui non tantum tamquam unus ex principibus non caedit; sed ipsum quoque malitiæ et auctorem et principem vincit. Quæ autem, malum, ratio est, ut cum legant hoc etiam Moysi nomen datum; dicitur dicitur, *Deum te posuit Pharaoni* (Exod. vii, 1); Christo hegetur, qui non Pharaoni Deus, sed universæ creaturæ et Dominus et

capitulum deum dicere, et ¹ Deum Angelum pronuntiare. Nam (Gen. XLVIII, 14, 15) cum Manassen atque Ephrem filios Joseph benedicturus esset hic ipse Jacob; transversis super capita puerorum manibus collocatis, *Deus*, inquit, *qui parit me a juventute mea usque in hanc diem, Angelus qui liberavit me ex omnibus malis, benedicat pueros hos*. Usque adeo autem eundem Angelum quem Deum dixerat, ut singulariter in exitu sermonis sui posuerit personam de qua loquebatur, dicendo *benedicat pueros hos*. Si enim ² alterum Deum, alterum Angelum voluisset intelligi, plurali numero duas personas complexus fuisset: nunc unius personæ singularem numerum in benedictione deposuit, ex quo eundem Deum atque Angelum intelligi voluit. Sed enim Deus Pater accipi non potest: Deus autem et Angelus, Christus accipi potest. Quem ut hujus benedictionis auctorem etiam transversis super pueros manus Jacob ponendo significavit, quasi pater illorum esset Christus ³ ex quo manus ponere figuram et formam ⁴ futuram passionis ostendens. Nemo igitur Christum, sicut Angelum non dubitat dicere, ita etiam Deum hæsitet pronuntiare, cum hunc eundem ⁵, et puerorum horum benedictionem, per Sacramentum passionis digestum in figura manuum, et Deum et Angelum intelligat invocatum fuisse.

CAPUT XX, al. XV.

Ex Scripturis probatur, Christum fuisse Angelum appellatum. Attamen et Deum esse, ex aliis sacræ Scripturæ locis ostenditur.

At ⁶ si aliquis hæreticus, pertinaciter obliuctans adversus veritatem, voluerit in his omnibus exemplis

- GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ Et Deum. Sic uterque Anglicanus editor. Al. omitunt copulam et.

² Alteram Deum. Has voces a librariis propter consuetam in ὁμοιοτέλειαι negligentiam omissas, recte restituisse videntur Welchmannus et Jacksonus.

³ Ex quo minus ponere. Poneret rescribit Cotelerius Monum. Eccl. Gr. tom. III, p. 634, cui adhærent editores Anglicani. Cæcus porro est, inquit Welchmannus, qui non videat, hæc ad proxime antecedentia pertinere, et proinde in suo loco jam reponi: quum tamen in cæteris omnibus editis longe a se invicem separentur, his in initio cap. 15, positis, istis in fine cap. 27. Vide superius adducta ad cap. 15.

⁴ Futuram. Mallet futuræ Welchmannus: sed nihil mutandum censeat Jacksonus.

⁵ Et... benedictionem. Editionem Pamelianam sequimur, quam emendandam existimavit Jacksonus, rescribens ex... benedictione. Welchmannus autem pro et, legendum in eo dicebat.

⁶ At si. Ita veteres editi. Neque aliter Welchmannus et Jacksonus. Pamelius vero ex ms. Anglic. Atsi. Mox Jacksono Yoveri ms. secuto, contendere pro contenderit reponere placuit.

⁷ Nam si omnibus... Et si quis Angelus. Sic prorsus legit et supplet Pamelius, partim ex editione Gagnæi priore. Locus tamen adhuc implexus videtur. Monuit vir doctus, voces dii, jure et Deus Christus visas esse Gagnæi additionem, et omisas a Gelenio, vindice ms. Britannico; cujus lectio, uno vocabulo *subjecti vel subditi* addito post verbum dicuntur, hunc sanum editi sensum: *Nam si omnibus cælestibus terrenis et infernis Christo subditis, etiam ipsi Angeli cum omnibus cæteris quæcumque subjecta sunt, Christo dicuntur (subjecti vel subditi); et tamen quis Angelus, etc.* Hæc, ut equidem puto, est germana lectio. JACKSON.

⁸ Profertur. Omnes editi Pamel. profertur. Sed veteres editi. profertur. Recte. JACKSON et WELCHM.

⁹ Qui subjectus. Vel legendum quis subjectus, ut paulo ante; vel qui subditus est. Ita Jacksonus. Postremum conjecit quoque Welchmannus.

¹⁰ Dicitur. Forte dicitur, ut paulo ante. JACKSON.

¹¹ Deus Deos. Vocem Deus expunxit Jacksonus in hærens Heb. LXX, et Vulg. quam tamen exhibent omnes editi.

¹² In synagoga. Hæc verba recte restituit Welchmannus, sensu auctoris vindice; qui et paulo post pro

Deus constitutus esse reperitur? Et in illo quidem hoc nomen temperate datum, in hoc profuse: in illo ad mensuram, in hoc supra omnem omnino mensuram. *Non enim ad mensuram*, inquit, *dat Filio Pater: Pater enim*, inquit, *diligit Filium* (Joan. III, 34, 35). In illo ad tempus, in hoc sine tempore; divini enim nominis potestatem et super omnia et in omne tempus accepit. Quod si qui unius hominis accepit potestatem, in hac exiguitate hujus datæ potestatis nomen tamen istud Dei incunctanter consequitur; quanto magis qui in ipsum quoque Moysen habet potestatem, nominis istius auctoritatem consecutus esse credetur?

CAPUT XXI, al. XVI.

Eandem divinam majestatem in Christo aliis iterum Scripturis confirmari.

Et poteram quidem omnium Scripturarum cœlestium eventulare tractatus, et ingentem circa istam speciem Christi divinitatis, ut ita dixerim, silvam commovere: nisi quoniam non tam mihi contra hanc hæresim propositum est dicere, quam breviter, circa personam Christi Regulam veritatis aperire. Quamvis tamen ad alia festinem, illud non arbitror prætermittendum, quod in Evangelio Dominus ad significantiam suæ majestatis expressit dicendo: *Solve templum hoc, et ego in triduo suscitabo illud* (Joan. II, 19). Aut quando in alio loco, et alia parte pronuntiat: *Potestatem habeo animam meam ponendi et rursus recipere eam: hoc enim mandatum accepi a Patre* (Joan. X, 18). Quis est enim qui dicit animam suam se posse ponere, aut animam suam posse se rursus recuperare, quia hoc mandatum acceperit a Patre? Aut quis dicit, destructum corporis sui templum resuscitare rursus et reædificare se posse: nisi quoniam Sermo ille, qui *ex Patre*, qui *apud Patrem*, *per quem facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil* (Joan. I, 3), imitator paternorum operum atque virtutum, *imago invisibilis Dei* (Coloss. I, 15), qui *descendit de cælo* (Joan. III, 31, 32), qui *quæ vidit et audivit testificatus est, qui non venit ut faceret suam voluntatem, qui non venit ut faciat Patris voluntatem*, a quo missus ad hoc ipsum fuerat, ut *magni consilii Angelus factus* (Isa. IX, 6) arcanorum cœlestium nobis jura reseraret, quique *Verbum caro factus habitavit in nobis* (Joan. I, 14), ex nobis hic Christus non homo tantum, quia hominis Filius; sed etiam Deus, quia Dei Filius, comprobatur? Quod si et *primogenitus omnis creaturæ* ab Apostolo dictus sit Christus (Coloss. I, 15); quomodo omnis creaturæ primogenitus esse potuit, nisi quo-

am secundum divinitatem ante omnem creaturam ex Patre Deo Sermo processit? Quod nisi ita hæretici acceperint, Christum hominem primogenitum omnis creaturæ monstrare cogentur; quod facere non poterunt. Aut igitur ante omnem est creaturam ut primogenitus sit omnis creaturæ, et non homo est tantum, quia homo post omnem creaturam est; aut homo tantum est, et est post omnem creaturam. Et quomodo primogenitus est omnis creaturæ, nisi quoniam dum Verbum illud quod est ante omnem creaturam, et ideo primogenitus omnis creaturæ, caro fit et habitat in nobis, hoc est, assumit hunc hominem qui est post omnem creaturam, et sic cum illo et in illo habitat in nobis, ut neque homo Christo subtrahatur, neque divinitas negetur? Nam si tantummodo ante omnem creaturam est, homo in illo subtractus est: si autem tantummodo homo est, divinitas quæ ante omnem creaturam est, intercepta est. Utrumque ergo in Christo confœderatum est, et utrumque conjunctum est, et utrumque connexum est. Et merito dum est in illo aliquid quod superat creaturam, pignerata in illo divinitatis et humanitatis videtur esse concordia. Propter quam causam, qui *mediator Dei et hominum effectus exprimitur* (I Tim. II, 5), in se Deum et hominem sociasse reperitur. Ac si idem Apostolus de Christo refert, ut *exutus carnem potestates dehonestavit, palam triumphatis illis in semetipso* (Coloss. II, 15): non utique otiose exutum carne proposuit, nisi quoniam et in resurrectione rursus indutum voluit intelligi. Quis est ergo iste exutus et rursus indutus, requirant hæretici. Nos enim Sermone Dei scimus indutum carnis substantiam, eundemque rursus exutum eadem corporis materia, quam rursus in resurrectione suscepit et quasi indumentum resumpsit. Sed enim neque exutus neque indutus hominem Christus fuisset, si homo tantum fuisset. Nemo enim unquam se ipso aut spoliatur aut induitur. Sit enim necesse est aliud, quidquid aliunde aut spoliatur aut induitur. Ex quo merito Sermo Dei fuit, qui exutus est carnem et in resurrectione rursus indutus. Exutus autem, quoniam et in natiuitate fuerat indutus. Itaque in Christo Deus est qui induitur, atque etiam exutus sit oportet: propterea is qui induitur, pariter et exuitur necesse est. Induitur autem et exuitur homo, quasi quadam contexti corporis tunica. Ac propterea consequenter Sermo fuit, ut diximus, Dei; qui modo indutus, modo exutus esse reperitur. Hoc enim etiam in benedictionibus ante prædixit: *Lavabit stolam suam in vino, et in sanguine uræ amictum suum* (Gen. XLIX, 11). Si stola in Christo caro

GALLANDII COMMENTARIUS.

aperitur, legendum esse reperitur existimat, ut mox quidem ipsemet auctor. JACKSON.

¹ *Recipere*. Editores Anglicani legendum conjiciunt *recipiendi*. Vulg. sane *sumendi*. Sed Græcum λαβῆν expressit auctor.

² *Tantummodo ante*, etc. Legendum putat Jacksonus *tantummodo Deus ante*, etc., ut respondeat sequenti *tantummodo homo*. Verum, quamvis non legatur *Deus*,

sensus integer manet.

³ *Humanitatis* Editi, *humilitatis*, corrupte. Lego *humanitatis* cum Fr. Junio; quam vocem edidit etiam Welchmanus. JACKSON.

⁴ *Et in resurrectione*. Editi, *et resurrectionem*, nullo sensu. Rescripsi *et in resurrectione* cum ipso Novatiano statim in sequentibus non semel: quod et conjectavit Latinus. ID.

est, et ¹ amictum ipsum corpus est, requiratur ² quis-quis est ille cujus corpus amictum est, et stola caro. Nobis enim manifestum est carnem stolam et corpus amictum Verbi fuisse ³, quique sanguine, id est vino, lavit substantiam corporis, et materiam carnis abluens, ex parte suscepti hominis passione. Ex quo siquidem lavatur, homo est; quia amictum quod lavatur, caro est: qui autem lavat, Verbum Dei est; qui ut lavaret amictum, amicti susceptor effectus est. Merito ex ea substantia, quæ recepta est ut lavaretur, homo exprimitur ⁴; sicut ex Verbi auctoritate qui lavit, Deus esse monstratur.

CAPUT XXII, al. XVII.

Eandem divinam majestatem in Christo aliis iterum Scripturis confirmat.

Cur autem, licet ad aliam partem disputandi festinare videamur, illum prætereamus apud Apostolum locum? *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est æqualem se Deo esse; sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, ⁵ in similitudine hominum factus, et habitu inventus ut homo: humiliavit se obediens factus usque ad mortem, mortem autem crucis: propterea et Deus illum superexultavit, et dedit illi nomen quod est super omne nomen; ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua confiteatur, quoniam Dominus Jesus in gloria est Dei Patris (Philip. II, 6-11). Qui cum in forma Dei esset, inquit. Si homo tantummodo Christus, in imagine Dei, non in forma Dei relatus fuisset. Hominem enim scimus ad imaginem (Gen. I, 27), non ad formam Dei factum. Quis ergo est iste, qui in forma Dei, ut diximus, factus est Angelus? Sed nec in Angelis formam Dei legimus, nisi quoniam hic præcipuus atque generosus præ omnibus, Dei Filius, Verbum Dei, imitator omnium paternorum operum, dum et ipse operatur sicut et Pater ejus (Joan. V, 19), in ⁶ forma (ut expressimus) est Dei Patris. Et merito in forma pronuntiatum est Dei, dum et ipse super omnia, et omnis*

creaturæ divinam obtinens potestatem, et Deus est exemplo Patris: hoc ipsum tamen a Patre proprio consecutus, ut omnium et Deus esset, et Dominus esset, et Deus ad formam Dei Patris ex ipso genitus atque prolatus. Illic ergo quamvis esset in forma Dei, non est rapinam arbitratus æqualem se Deo esse. Quamvis enim se ex Deo Patre Deum esse meminisset, numquam se Deo Patri aut comparavit aut contulit, memor se esse ex suo Patre, et hoc ipsum quod est habere se, quia Pater dedisset. Inde denique et ante carnis assumptionem, sed et post assumptionem corporis, post ipsam præterea resurrectionem, omnem Patri in omnibus rebus obedientiam præstitit, pariter ac præstat. Ex quo probatur numquam arbitratum illum esse rapinam quamdam divinitatem, ut æquaret se Patri Deo: quin immo contra, omni ipsius imperio et voluntati obediens atque subjectus, ⁷ etiam ut formam servi susciperet contentus fuit (hoc est, hominem illum fieri) et substantiam carnis et corporis, quam ex paternorum ⁸ et secundum hominem delictorum servitute venientem nascendo suscepit: quo tempore se etiam exinanivit, dum ⁹ humanam conditionis fragilitatem suscipere non recusavit. Quoniam si homo tantummodo natus fuisset, per hoc exinanitus non esset: homo enim nascens augetur, non exinanitur: nam dum incipit esse quod cum non esset habere non potuit, ut diximus, non exinanitur, sed potius augetur atque ditatur ¹⁰. At si Christus exinanitur in eo quod nascitur, formam servi accipiendo, quomodo homo tantummodo est? de quo verius dictum fuisset, locupletatum illum esse tunc cum nasceretur, non exinanitum; nisi quoniam auctoritas divini Verbi, ad suscipiendum hominem interim conquiescens, nec se suis viribus ¹¹ exercens, dejecit se ad tempus atque deponit, dum hominem fert quem suscepit. ¹² Exinanit se, dum ad injurias contumeliasque descendit, dum audit infanda, experitur indigna: cujus tamen humilitatis adest statim egregius fructus. Accepit enim nomen,

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ *Amictum ipsum.* Frobenius cum Gagnæo *Amictus ipse*: et sic edidit Welchmanus. Sed quum alia inusitata verba usurpaverit Novatianus, insolens verbum *amictum* neutrius generis in illius contextu reliqui. Habet etiam auctor paulo post *amictum et amicti*. JACKSON.

² *Quisquis.* Welchmanus mallet *quis*; atque hanc esse veram lectionem vix dubitat Jacksonus.

³ *Quique sanguine,* etc. Locus hic obscurus, sive etiam mutilus et corruptus videtur Pamelio. Medelam exhibet Welchmanus ita legens: *Qui uxæ sanguine, id est vino, lavit substantiam corporis, materiam carnis abluens* (sive, *et materiam carnis abluit*) *ex parte suscepti hominis passione.* Paulo aliter legit distinguitque cum Fr. Junio Jacksonus: *Qui in sanguine, id est vino, lavit substantiam corporis et materiam carnis, abluens ex parte suscepti hominis passione.*

⁴ *Sicut.... monstratur.* Al. sic ut... monstretur. Minus recte, ut videtur.

⁵ *In similitudine.* Græcis τὸ ὁμοιωµατι in hæret auctor. Sic et mox expressit ὑπερβῶσα *superexultavit.*

⁶ *In forma.* Editi omittunt in quam recte post Welchmanum restituit Jacksonus.

⁷ *Etiam.* Hanc vocem omittit Pamelius, quam alii retinent.

⁸ *Et.* Conjunctionem ejusmodi velut importunam delendam censet Welchmanus.

⁹ *Humanam conditionis fragilitatem.* Frustra sunt Welchmanus et Jacksonus, qui hanc præcedentium editionum lectionem sollicitare tentant, rescribentes *humanæ conditionis fragilitatem.* Minucius in *Octav.* cap. xxxvi, eadem loquendi ratione usus comperitur, *Corporis humana vitia pro corporis humani vitia.* Ad quem locum complura profert ejusmodi locutionum exempla eruditus Davisius, inter quæ istud quoque Novatiani occurrit quo de agimus. Videsis tom. II nostræ Bibl. PP., pag. 402. not. 12.

¹⁰ *At si.* Ita editores Anglicani ex Gagnæo, Frobenio, etc. Al. *Ac si.*

¹¹ *Exercens.* Exserens Latinius.

¹² *Exinanit.* Sic lego cum Gagnæo, Barrensi et edit. prima Frobenii. Lectionem confirmant præcedentia *dejecit, deponit, fert,* et sequentia *descendit, audit,*

quod est super omne nomen, quod utique non aliud intelligimus esse quam nomen Dei. Nam cum Dei sit solius esse super omnia, consequens est, ut nomen illud sit ¹ super omne, quod est ejus, ² qui super omnia est, Dei. Est ergo nomen illud quod super omne nomen est: quod nomen est ejus utique consequenter, qui cum in forma Dei fuisset, non rapinam arbitratus est æqualem se Deo esse. Neque enim si non est Deus esset Christus, omne se in nomine ejus genu flecteret, cœlestium et terrestrium et infernorum; nec visibilia aut invisibilia, aut rerum omnium omnis creatura homini esset subjecta sive substrata, quæ se ante hominem esse meminisset. Ex quo dum in forma Dei esse Christus dicitur, et dum in natiuitatem secundum carnem se exinanisse monstratur, et dum id accepisse nomen a Patre quod sit super omne nomen exprimitur, et dum in ³ nomine ejus omne genu cœlestium, terrenorum et infernorum se flectere et curvare monstratur, et hoc ipsum in gloriam Dei Patris, ⁴ succurrere asseritur: consequenter non ex illo tantum homo est, quia obediens Patri factus est usque ad mortem, mortem autem crucis; sed ex his etiam rebus superioribus divinitatem Christi sonantibus, Dominus Christus Jesus et Deus, quod hæretici nolunt, esse monstratur.

CAPUT XXIII, *at.* XVIII.

Quod adeo manifestum est, ut quidam hæretici eum Deum Patrem putarint, alii Deum tantum sine carne fuisse.

Hoc in loco licebit mihi argumenta etiam ex aliorum hæreticorum parte conquirere. Firmum est genus probationis, quod etiam ab adversario sumitur, ut veritas etiam ab ipsis inimicis veritatis probetur. Nam usque adeo hunc manifestum est in Scripturis ⁵ esse Deum tradi, ut plerique hæreticorum, divinitatis ipsius magnitudine et veritate commoti, ultra modum extendentes honores ejus, ausi sint ⁶ non Filium, sed ipsum Deum Patrem promere vel putare. Quod, etsi contra Scripturarum veritatem est, tamen divinitatis Christi argumentum grande atque præcipuum est; qui usque adeo ⁷ Deus, sed qua Filius Dei natus ex Deo, ut plerique illum (ut diximus) hæretici ita Deum acceperint, ut, non Filium, sed Patrem pronuntiandum putarint. Æstimant ergo an hic sit Deus, cujus auctoritas tantum movit quosdam, ut putarent illum ut diximus superius, ⁸ jam ipsum Patrem

A Deum; effronatius et effusius in Christo divinitatem confiteri, ad hoc illos manifesta Christi divinitate cogente, ut quem Filium legerent quia Deum animadvertenter, Patrem putarent. Alii quoque hæretici usque adeo Christi manifestam amplexati sunt divinitatem, ut dixerint illum fuisse sine carne, et totum illi susceptum detraxerint hominem, ne decoquerent in illo divini nominis potestatem, si humanam illi sociassent, ut arbitrabantur, natiuitatem: quod tamen nos non probamus; sed argumentum afferimus usque adeo Christum esse Deum, ut quidam illum, subtracto homine, tantummodo putarint Deum; quidam autem ipsum crediderint Patrem Deum: cum ratio et temperamentum Scripturarum cœlestium, Christum ostendant Deum, sed qua Filium Dei, et assumpto a Deo etiam Filio hominis, credendum et hominem. Quoniam si ad hominem veniebat ut mediator Dei et hominum esse deberet, oportuit illum cum eo esse, et Verbum carnem fieri, ut in semet ipso concordiam confabularet terrenorum pariter atque cœlestium, dum utriusque partis in se connectens pignora, et Deum homini, et hominem Deo copularet; ut merito Filius Dei per assumptionem carnis Filius hominis, et Filius hominis per receptionem Dei Verbi Filius Dei effici possit. Hoc altissimum atque reconditum sacramentum ad salutem generis humani ante sæcula destinatum, in Domino Jesu Christo Deo et homine invenitur impleri, quo conditio generis humani ad fructum æternæ salutis posset adduci.

C

CAPUT XXIV, *at.* XIX.

Illos autem propterea errasse, quod nihil arbitrarentur interesse inter Filium Dei et filium hominis, ob Scripturam male intellectam.

Sed erroris istius hæreticorum inde, ut opinor, nata materia est, quia inter Filium Dei et Filium hominis nihil arbitrarentur interesse; ne facta distinctione, et Homo et Deus Jesus Christus facile comprobetur. Eundem enim atque ipsum, id est hominem filium hominis, etiam Filium Dei volunt videri; ut homo et caro, et fragilis illa substantia eadem atque ipsa Filius Dei esse dicatur. Ex quo, dum distinctio filii hominis et Filii Dei nulla secernitur, sed ipse filius hominis Dei Filius vindicatur; homo tantummodo Christus idem atque Filius Dei asseratur. Per quod nituntur excludere: *Verbum caro*

D

GALLANDI COMMENTARIUS.

experitur. Pamelius minus recte exinanivit. Jackson.

¹ *Super omne.* Ita edidit Pamelius: atque isthæc lectio congruit præcedenti *super omne* ex textu Paulino (*Philipp. II, 9*) et subsequenti *super omne* Novatiani. Editi Anglicani *super omnia*.

² *Qui super omnia est, Dei.* Existimat Jacksonus ita legendum esse: *Qui super omnia est. Deus est ergo nomen illud, etc.*

³ *Natiuitatem.* Welchmanus mallet *natiuitate*. Neque abnuvit Jacksonus. Mox uterque *esse exinan.*, cum veteribus editis. At *se* præbent editi. Pamel. quas item

expressius, rescribentes paulo ante *Ex quo dum*, ubi editi. Anglic. habent *Ex quo et dum*.

⁴ *Succurrere. Sui currere* Latinius.

⁵ *Esse. Mallem et, cum Gelenio.*

⁶ *Non Filium.* Legit Welchmanus, *eum non Filium*.

⁷ *Deus.* Legendum putat idem Welchm. *Deus est.* Consentit Jacksonus.

⁸ *Jam.* Non dubitat Jacksonus, quin legendum sit *etiam*. Qui præterea integrum locum luxatum existimans, sic rescriberet: *Cujus auctoritas tantum*

factum est et habitavit in nobis (Joan. 1, 14); Et A vocabitis nomen ejus Emmanuel, quod est interpreta- tum Nobiscum Deus (Matth. 1, 23). Proponunt enim atque illa pretendunt, quæ in Evangelio Lucæ re- lata sunt, ex quibus asserere conantur, non quod est, sed tantum illud quod volunt esse: Spiritus Sanctus veniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; propterea et quod ex te nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei (Luc. 1, 35). Si ergo, inquit, An- gelus Dei dicit ad Mariam, quod ex te nascetur sanc- tum, ex Maria est substantia carnis et corporis; hanc autem substantiam, id est sanctum hoc quod ex illa genitum est, Filium Dei esse proposuit: homo, inquit, ipse, et illa caro corporis, illud quod sanctum est dictum, ipsum est Filius Dei. Ut et cum dicit Scriptura sanctum, Christum filium hominis hominem intelligamus; et cum Filium Dei pro- ponit, non hominem, sed Deum percipere debeamus. Sed enim Scriptura divina, hæreticorum et fraudes et furta facile convincit et detegit. Si enim sic esset tantummodo, Spiritus veniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi, propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei; fortasse alio esset nobis genere adversus illos reluctandum, et alia nobis essent argu- menta querenda et arma sumenda, quibus illo- rum et insidias et præstigias vinceremus: eum au- tem ipsa Scriptura cælesti abundans plenitudine sese hæreticorum istorum calumniis exuat; facile ipso quod scriptum est vitium, et errores istos sine ulla du- bitatione superamus. Non enim dixit, ut jam ex- pressimus, propterea quod ex te nascetur sanctum; C sed adiecit conjunctionem: ait enim, propterea et quod ex te nascetur sanctum; ut illud ostenderet, non principaliter hoc sanctum quod ex illa nascitur, id est istam carnis corporisque substantiam Filium Dei esse, sed consequenter et in secundo loco: principaliter autem Filium Dei esse Verbum Dei in- carnatum per illum Spiritum, de quo Angelus refert: Spiritus veniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Hic est enim legitimus Dei Filius qui ex ipso Deo est, qui dum sanctum istud assumit, et sibi Filium hominis annectit, et illum ad se rapit atque trans- ducit, connexionem suam et permutationem sociata præ- stat, et Filium illum Dei facit, quod ille naturaliter

non fuit; ut principalitas nominis istius Filium Dei in Spiritu sit Domini, qui descendit et venit; ut sequela nominis ¹ in Filio Dei et hominis sit, et me- rito consequenter hic Filius Dei factus sit, dum non principaliter Filius Dei est. Atque ideo dispositionem istam Angelus videns, et ordinem istum sacramenti expediens, non sic cuncta confundens ut nullum vestigium distinctionis collocarit, distinctionem po- suit, dicendo: Propterea et quod nascetur ex te sanc- tum, vocabitur Filius Dei: ne si distributionem istam cum libramenti suis non dispensasset, sed in confuso permixtam reliquisset, vere occasionem hæreticis contulisset, ut hominis Filium, qua homo est, eundem et ² Dei et hominis Filium pronuntiare deberent. Nunc autem particulatim exponens tam magni sacramenti ordinem atque rationem, evidenter expressit, ut diceret, et quod ex te nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei; probans quoniam Filius Dei descendit: qui dum Filium hominis in se suscepit, consequenter illum Filium Dei fecit; quoniam illum ³ Filius sibi Dei sociavit et junxit. Ut dum Filius hominis adhæret in ⁴ nativitate Filio Dei; ipsa per- mixtione fœderatum et mutuatum teneret, quod ex natura propria possidere non posset. Ac sic facta est Angeli voce, quod nolunt hæretici, inter Filium Dei hominisque, cum sua tamen sociatione, distinctio; urgendo illos uti Christum, ⁵ hominis Filium, ho- minem intelligant quoque Dei Filium, et hominem Dei Filium, id est Dei Verbum (sicut scriptum est) Deum accipiant: atque ideo Christum Jesum Do- minum, ⁶ ex utroque connexum (ut ita dixerim), ex utroque contextum atque concretum, et in ea- dem utriusque substantiæ concordia mutui ad in- vicem fœderis confubulatione sociatum, hominem et Deum, Scripturæ hoc ipsum dicentis veritate, cog- noscant.

CAPUT XXV, al. XX.

Neque inde sequi, quia Christus mortuus, etiam Deum mortuum accipi: non enim tantummodo Deum, sed et hominem Christum Scriptura proponit.

Ergo, inquit, si Christus non homo est tantum, sed et Deus, Christum autem refert Scriptura mor- tuum pro nobis et resuscitatum; jam docet nos Scriptura credere Deum mortuum: aut si Deus non

GALLANDII COMMENTARIUS.

movit quosdam effrenatius et effusius in Christo divi- nitatem confiteri, ut putarent, etc.; nisi quis confi- tentes pro confiteri legere censent.

¹ Non hominem, sed Deum. Ita Pamelius aliique. Welchmanus tamen eoque secutus Jacksonus, ordine inverso ediderunt, non Deum sed hominem: argu- menti nimirum ratione, inquit posterior, hanc trans- positionem postulante.

² In Filio Dei et hominis. Pamelianam editionem expresimus, præcedentibus congruentem. Has autem voces Dei et omisit Welchmanus: eique primum accesserat Jacksonus: sed postea mutata sententia, rescribendum existimabat, Filius Dei in homine sit.

³ Dei et hominis Filium. Heic Pariter Pameli- um sequimur. Delevit Welchmanus et hominis.

⁴ Filius sibi Dei. Ordo verborum facillior erit si legerimus, illum sibi Filius Dei, vel illum Filius Dei

sibi, etc. JACKSON.

⁵ In nativitate. In nativitate omnino legendum putat Jacksonus: neque aliter conjiciebat Welchma- nus.

⁶ Et hominem Dei Filium — Deum accipiant. Sic Pamelius. Eujus Frobeniana: Et hominem Dei Filium, id est Verbum, sicut scriptum est, Deum accipiant. Quam quidem lectionem secutus est Welchmanus. Luxatus locus videtur Jacksono, legendumque: Et Dei Filium, id est Dei Verbum — Deum accipiant. In eandem sententiam Vesselugius Probabil. cap. 56, pag. 522.

⁷ Ex utroque contextum. Has voces quas præ se ferunt omnes editi, omisit Jacksonus; quippe quæ nimirum oræ videantur ex negligenti repetitione priorum ex utroque connexum. Easque pariter delendas jusserat Welchmanus.

moritur, Christus autem mortuus refertur; non erit Christus Deus, quoniam Deus non potest accipi mortuus. Si unquam intelligerint, aut intellexissent quod legunt, numquam tam periculose omnino loquerentur. Sed erroris semper est abrupta dementia; et non est novum si usque ad periculosa descendunt, qui fidem legitimam reliquerunt. Si enim Scriptura proponeret Christum tantummodo Deum, et nulla in illo fragilitatis humanæ sociatio esset permixta, merito illorum hæc aliquid valuisset sermo contortus. Si Christus Deus, Christus autem mortuus, ergo mortuus est Deus. Sed cum non tantummodo illum, ut ostendimus jam frequenter, Deum, sed et hominem Scriptura constituat; consequens est, quod ¹ immortale est, incorruptum mansisse teneatur. Quis enim non intelligat, quod impassibilis sit divinitas, passibilis vero sit humana fragilitas? Cum ergo tam ex eo quod Deus est, quam etiam ex illo quod homo est, Christus intelligatur esse permixtus et esse sociatus: *Verbum enim caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. 1, 14)*, quis non sine ullo magistro atque interprete ex sese facile cognoscat, non illud in Christo mortuum esse quod Deus est, sed illud in illo mortuum esse quod homo est? Quid enim si divinitas in Christo non moritur, sed carnis solius substantia extinguitur; quando et in cæteris hominibus, qui non sunt caro tantummodo, sed caro et anima, caro quidem sola incursum interitus mortisque patitur, extra leges autem interitus et mortis anima incorrupta cernatur? Hoc enim et ipse Dominus hortans nos ad martyrium et ad contemptum omnis humanæ potestatis aiebat: *Ne timueritis eos qui corpus occidunt, animam autem occidere non possunt (Matth. x, 28)*. Quod si anima immortalis occidi aut interfici non potest in quovis alio, licet ² corpus et caro sola possit interfici, quanto magis utique Verbum Dei et Deus in Christo interfici omnino non potuit, cum caro sola et corpus occisum sit? Si enim hanc habet generositatem immortalitatis anima in quovis homine, ut non possit interfici, multo magis hanc habet potestatem generositas Verbi Dei, ut non possit occidi. Nam si potestas hominum ad interficiendam sacram Dei potestatem, et si crudelitas humana ad interficiendam animam deficit; multo magis ad Dei Verbum interficiendum deficere debet. Nam cum ipsa anima, quæ per Dei Verbum facta est, ab hominibus non occiditur; multo magis utique Verbum Dei perimi non posse credetur. Et si plus non potest hominum

A cruenta sævitia adversus homines, quam ut tantummodo corpus occidat; quanto magis utique in Christo non valebit, quam ut idem ³ tantummodo corpus occidat: ut dum per hæc colligitur non nisi hominem in Christo interfectum, appareat ad mortalitatem Sermonem ⁴ in loco non esse deductum. Nam si Abraham, et Isaac, et Jacob quos homines tantummodo constat fuisse, manifestum est vivere (omnes enim, inquit, illi vivunt Deo (*Luc. xx, 38*), nec mors in illis animam perimit, quæ corpora ipsa dissolvit; jus enim suum exercere potuit in corpora, in animas exercere non valuit: aliud enim in illis mortale, et ideo mortuum; aliud in illis immortale, et ideo intelligitur non extinctum! ob quam causam vivere Deo pronuntiati, et dicti sunt); multo magis utique mors in Christo adversus solam materiam corporis potuit valere, adversus divinitatem sermonis non potuit se exercere ⁵. Frangitur enim potestas mortis, ubi intercedit auctoritas immortalitatis.

CAPUT XXVI, *at.* XXI.

Adversus autem Sabellianos Scripturis probat alium esse Filium, alium Patrem.

Sed ex hac occasione quia Christus non homo tantum, sed et Deus, Divinarum Litterarum sacris auctoritatibus approbatur, alii hæretici erumpentes statum in Christo religionis concutere machinantur, hoc ipso Patrem Deum volentes ostendere Christum esse, dum non homo tantum asseritur, sed et Deus promitur. Sic enim, inquit: si unus esse Deus promitur, Christus autem Deus; ergo, inquit, si Pater et Christus est unus Deus, Christus Pater dicitur. In quo errare probantur Christum non noscentes, sed sonum nominis approbantes: nolunt enim illum secundam esse personam post Patrem, sed ipsum Patrem. Quibus quia facile respondetur, pauca dicentur. Quis enim non secundam Filii post Patrem agnoscat esse personam, cum legat dictum a Patre consequenter ad Filium: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen. 1, 26, 27)*; et post hæc relatum, *et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum?* Aut cum inter manus teneat: *Pluit Dominus super Sodomam et Gomorrhæam ignem et sulphur a Domino de cælo? (Gen. 19, 24.)* Aut cum ad Christum ⁶: *Filius meus es tu, ego hodie genui te; postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ? (Psal. 11, 7, 8.)* Aut cum etiam ille desideratus scriba ait: *Dixit Dominus*

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ *Quod.* Nihil nos cogit ut cum editoribus Anglicanis legamus ut *quod*.

² *Licet.* Hanc vocem corruptam existimat Welchmanus, legitque *quum scilicet*. Consentit Jacksonus, quamvis de loci restitutione subdubitet. Uterque tamen absque sonica causa, ut videtur. Minus item mihi probatur ejusdem Jacksoni sententia, legentis paulo post, *immortalis anima*. Vox enim *immortalitatis* ad generositatem spectare nemo non videt: omnisque evanescit ambiguitas, si qua tamen est, ubi Novatiani oratio hac aut simili ratione conformetur: Si

enim anima in quovis homine hanc habet immortalitatis generositatem, ut non possit interfici, etc.

³ *Idem.* Eadem edidit Welchmanus, secutus Gagnæum. Ceteri cum Pamelio *idem*.

⁴ *In loco.* Latinus vult legi in illo: apte satis. Quid si scripserit ipse auctor *in loco pro illico?* JACKSON.

⁵ *Exercere.* Cum Latino forte legendum *exerere*: quam quidem conjecturam Welchmanus admittit, non item Jacksonus.

⁶ *Ad Christum.* Si Jacksonum audias, addenda

Dominom meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum? (Psal. cix, 1.) Aut cum Isaia prophetias explicans, invenit positum sic : *Hæc dicit Dominus Christo meo Domino?* (Isa. xlv, 1.) Aut cum legit : *Non descendi de cælo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me?* (Joan. vi, 38.) Aut dum invenit positum : *Quoniam qui me misit, major me est?* (Joan. xiv, 28.) Aut cum considerat scriptum : *Eo ad patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum?* (Joan. ix, 17.) Aut quando habet cum cæteris ³ collocatum : *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est; ego de me testificor, et testificatus est de me qui me misit Pater?* (Joan. viii, 17, 18.) Aut quando vox de cælo redditur : *Et honorificavi, et honorificabo?* (Joan. xii, 28.) Aut quando a Petro respondetur et dicitur : *Tu es Filius Dei vivi?* (Matth. xvi, 16.) Aut quando ab ipso Domino sacramentum hujus revelationis approbatur, et dicitur : *Beatus es, Simon Barjona : quoniam hoc tibi non revelavit caro et sanguis, sed Pater meus qui in cælis est?* (Ibid. v. 17.) Aut quando ab ipso Christo exprimitur : *Pater, clarifica me eo honore quo fui apud te, antequam mundus fieret?* (Joan. xvii, 5.) Aut cum ab eodem dicitur : *Pater, sciebam quia semper me audis; verum propter circumstantes dixi, ut credant quia tu me misisti?* (Joan. xi, 42.) Aut cum definitio regulæ ab ipso Christo collocatur, et dicitur : *Hæc est autem vita æterna, ut sciãnt te unum et verum Deum, et quem misisti Jesum Christum. Ego te honorificavi super terram, opus perfecti quod dedisti mihi?* (Joan. xvii, 3, 4.) Aut cum item ab eodem asseritur et dicitur : *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo?* (Luc. x, 22.) Aut cum sedere ad dexteram Patris (Psal. cix, 1; Marc. xvi, 9; Hebr. i, 3), et a Prophetis et ab Apostolis approbatur? Et satis longum facio, si enisus fuero omnes omnino ad hanc partem voces congregare; quandoquidem non tam veteris quam etiam novi Testamenti Scriptura divina ubique ostendat, illum ex Patre natum, per quem facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil, qui obedierit

semper Patri et obediat, semper habentem rerum omnium potestatem, sed qua traditam, sed qua concessam, sed qua a Patre proprio sibi indultam. Quid enim tam evidens potest esse, hunc non Patrem esse, sed Filium, quam quod obediens Patri Deo proponitur, ne si Pater esse credatur, alteri jam Deo Patri Christus subjectus esse dicatur.

CAPUT XXVII. at. XXII.

Pulchre respondet ad illud : Ego et Pater unum sumus, quod illi pro se intendebant.

Sed quia frequenter intendunt illum nobis locum quo dictum sit : *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30); et in hoc illos æque facile vincemus. Si enim erat, ut hæretici putant, Pater Christus, oportuit dicere ³ : *Ego et Pater unus sum* (Joan. x, 30). ⁴ At cum *Ego* dicit, deinde Patrem infert, dicendo, *Ego et Pater*, proprietatem personæ suæ, id est Filii, a paterna auctoritate discernit atque distinguit, non tantummodo de sono nominis, sed etiam de ordine dispositæ potestatis; qui potuisset dicere : *Ego Pater*, si Patrem se esse meminisset. Et quia dixit *unum*, intelligant hæretici quia non dixit *unus*. *Unum* enim neutraliter positum societatis concordiam, non unitatem personæ, sonat. *Unum* enim non *unus* esse dicitur, quoniam nec ad numerum refertur, sed ad societatem alterius exprimitur ⁵. Denique adjicit dicens, *sumus*, non *sum*; ut ostenderet per hoc quod dixit, *sumus* ⁶, et *Pater*, duas esse personas. *Unum* autem quod ait, ad concordiam et eandem sententiam et ad ipsam charitatis societatem pertinet ⁷; ut merito unum sit Pater et Filius, per concordiam, et per amorem, et per dilectionem. Et quoniam ex Patre est; quidquid illud est ⁸, Filius est : manente tamen distinctione, ut non sit Pater ille qui Filius; quia nec Filius ille qui Pater est. Nec enim, *sumus*, addidisset, si unum se et solitarium Patrem, Filium factum esse meminisset. Denique novit hanc concordie unitatem et Apostolus Paulus, cum personarum tamen distinctione. Nam cum ad Corinthios scriberet : *Ego, in-*

GALLANDII COMMENTARIUS.

hic forte vox dicatur. Sed nihil necesse : paulo enim superius dixit : *quum* legat dictum — *ad Filium* : quæ regulæ duæ voces hoc item loci subaudiendæ.

¹ *Christo meo Domino*. Quum LXX scripserent κύριον, antiquarii existimantes Isaiam loqui de Christo Jesu, nec ad Cyrum attendentes, a-sumpta vicina voce *χρηστος*, locum Scripturæ jam olim corruerunt. Quapropter Tertullianus *adversus Judæos*, cap. 7, et *adversus Præxeram* cap. 11, et 28; Cyprianus *Testimon.* lib. 1, cap. 21; Novatianus heic. cum plurimis tam Græcis quam Latinis apud Hieronymum ad hunc textum Isa. xlv, 1; et ad *Habac.* iii, 13 : *χρηστος* legunt, ac de Christo Domino interpretantur Ita COTELERIUS ad cap. 12. Epist. S. Barnabæ. Videsis annotata in hunc Isaiæ locum, tom. i nostræ hujus Biblioth. PP. pag. 132.

² *Collocatum*. Welchmanus sic emendavit vitiosam præcedentium editionum scripturam, *collocutum* : eique adhæsit Jacksonus. Congruenter sane prioribus positum, scriptum, etc. Paulo post præterea collocatur legimus.

CAP. XXVII.—³ *Ego et Pater*. Sic edit. Frobenii et Pamelii. Gagnæus vero et Barrensis : *Ego Pater unum sum*. At editores Anglicani : *Ego Pater unus sum*. Quæ vera videtur lectio, ab ipsomet Novatiano paulo post repetita.

⁴ *At cum*. Welchmanus ex Gagnæo. Atqui *quum*. Sed Gelenius ex ms. Britan. et post illum Pamelius substituit. *At cum*. JACKSON.

⁵ *Exprimitur*. Exprimitur est aptior lectio : quod legendum suspicatur Welchmanus. Id.

⁶ *Sumus, et Pater*. Sic editi. Welchmanus putat legendum, *Sumus ego et Pater*. Atque ita in textu rescripsit Jacksonus, vindice auctoris sensu, ut ipse ait.

⁷ *Pertinet*. Ita Pamelius ex Latino, pro *pertinere* vet. edit. quam emendationem secuti quoque sunt editores Anglicani.

⁸ *Illud est*. Heic Pamelium sequimur, aliosque qui eum præcesserunt editores. Quam tamen lectionem ægre ferens Welchmanus, edidit *ille est*. Nihil enim heic loci est, inquit, ad quod *illud* referri potest. Alia

quit, plantavi, Apollo rigavit; sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat est quidquam, neque qui rigat: sed qui incrementum dat Deus. Qui autem plantat, et qui rigat unum sunt (1 Cor. iii, 6, 7, 8). Quis autem non intelligat alterum esse Apollo, alterum Paulum, non eundem atque ipsum Apollo pariter et Paulum? Denique et diversa uniuscujusque sunt officia prolata: alter enim qui plantat, et alter qui rigat; hos tamen duos, non quod unus sit, sed quod unum sint proposuit Apostolus Paulus; ut alter quidem sit Apollo, alter vero Paulus, quantum ad personarum distinctionem pertinet (quantum vero ¹ ad concordiam pertinet); unum ambo sint. Nam quando duorum una sententia est, veritas una est, fides una est, una atque eadem religio est, unus etiam Dei timor est, unum sunt, etiam si duo sint; ipsum sunt, dum ipsum sapient. Etenim quos personarum ratio invicem dividit, eosdem rursus invicem religionis ratio conducit. Et quamvis idem atque ipsi non sint; dum idem sentiunt, ipsum sunt ²; et cum duo sint, unum sunt, habentes in fide societatem, etiam si gerant in personis diversitatem. Denique cum ad has voces Domini imperitia fuisset Judaica commota, et temere ad usque saxa succensa, ita ut discurrerent, et dice-rent: *Non te lapidamus propter bonum opus, sed propter blasphemiam, et quia tu cum homo sis, facis te Deum* (Joan. x, 33); distinctionem posuit Dominus in ratione reddenda, quomodo se Deum aut dixisset aut intelligi vellet. *Quem Pater sanctificavit*, inquit, *et misit in hunc mundum, vos dicitis quia blasphemus, quia dixi, Filius Dei sum?* (Ibid. v. 36.) Etiam heic Patrem habere se dixit. Filius est ergo, non Pater; Patrem enim confessus se fuisset, si Patrem se esse memiisset: et sanctificatum se a suo Patre esse proponit. Duo ergo accipit sanctificationem a Patre, minor Patre est: minor autem Patre consequenter est ³, sed Filius. Pater enim si fuisset, sanctificationem dedisset, non accepisset. Et nunc autem proficundo se accepisse sanctificationem a Patre; hoc ipso ⁴, quo Patre se minorem accipiendo ab ipso sanctificationem probat, Filium se esse, non Patrem monstravit. Missum præterea se esse dicit, ut per hanc obedientiam qua venit Dominus Christus, missus, non Pater, sed Filius probetur; qui misisset utique, si Pater fuisset: missus autem non fuit Pater, ne Pater subditus alteri Deo, dum mittitur, probare-

GALLANDII COMMENTARIUS.

vero bene multa conjectat Jacksonus, quæ nobis minus probantur.

¹ Quantum vero ad concordiam pertinet. Ad supplementum locum uno membro mutilum additi verba unciis inclusa, tanquam maxime accommodata ad argumentum et sermonem præcedentem auctoris: et nullus dubito quin hæc aut similia verba, propter ὁμοιωτικόν pertinet, prætermiserit librarius. Latinius pluribus vocibus supplevit sic: *Quantum vero ad concordiam in una fide et sententia pertinet.* JACKSON.

² Ipsum sunt. Ita ex ms. Anglicæ castigavit Pamelius lectionem ipsi sunt, quam exhibent præcedentes editiones.

³ Consequenter est, sed Filius. Sententiam plane mutilam ad hunc modum restituo: *Consequenter non Pa-*

tur. Et tamen post hæc adjicit, quod omnem omnino ambiguitatem dissolveret, et totam controversiam erroris extingueret. Ait enim in ultima parte sermonis: *Vos dicitis quia blasphemus, quia dixi, Filius Dei sum.* Ergo si evidenter Filium Dominus se, non Patrem esse testatur; magis temeritatis et ingentis est furoris exemplum, contra ipsius Christi Domini testimonium controversiam divinitatis et religionis agitare, et Christum Jesum Patrem esse dicere, cum animadvertat illum non Patrem se, sed Filium comprobasse.

CAPUT XXVIII.

Pro Sabellianis etiam nihil facere illud: Qui videt me, videt et Patrem, probat.

Adhuc adjiciam illam quoque partem in qua dum hæreticus ⁵ quasi oculo quodam gaudet propriæ veritatis et luminis amisso, totam cæcitatem sui agnoscat erroris. Identidem enim et frequenter opponit quia dictum sit: *Tanto tempore vobiscum sum, et non agnoscitis me? Philippe, qui vidit me, vidit et Patrem.* (Joan. xiv, 9). Sed quod non intelligit, discat. Culpatur Philippus, et jure quidem meritoque, quia dixerit: *Domine, ostende nobis Patrem, et sufficit nobis.* (Ibid. v. 8). Quando enim ex Christo aut audierat istud, aut dicerat quasi esset Pater Christus? cum contra magis quod Filius esset, non quia Pater, frequenter audisset, et sæpe didicisset. Quod enim dixit Dominus, *si me cognovistis, et Patrem meum cognovistis, et amodo nostis illum, et vidistis illum,* (Joan. xiv, 7), non sic dixerat ut se Patrem vellet intelligi; sed quoniam qui penitus et plene et cum tota fide et tota religione accessit ad Dei Filium, omnibus modis per ipsum Filium in quem sic credit, ad Patrem perventurus sit, eundemque visurus. *Nemo enim, inquit, potest venire ad Patrem nisi per me.* (Ibid. v. 6). Et ideo ad Patrem Deum non tantum venturus est, et cogniturus ipsum Patrem; sed etiam sic tenere debet, atque ita animo ac mente præsumere, quasi jam noverit Patrem pariter et viderit. Sæpe enim Scriptura divina quæ nondum facta sunt pro factis annuntiat, quia sic futura sunt: et quæ omnibus modis fieri habent, non quasi futura sint prædicat, sed quasi facta sint narrat. Denique cum nondum temporibus Isaie prophætæ Christus natus fuisset, quia puer, aiebat, *natus est ⁶ nobis* (Isa. ix, 6); et cum nondum accessum esset ad Mariam

ter est, sed Filius. Illud ter proxime recurrens festinantem forte librarium fefellit. WELCHM. — Eadem restitutum arridet quoque Jacksono.

⁵ Hoc ipso, quo — probat. Ita ex cod. ms. Anglicæ supplevit Pamelius, cujus editionem hæc expressit Jacksonus. Ea vero cum vet. edit. præterit Welchmanus.

CAP. XXVIII. — ⁶ Dum hæreticus, etc. Mallet Welchmanus locum ita legere ac distinguere: *Dum hæreticus gaudet, quasi oculo quodam propriæ, etc.* Sic vero Jacksonus: *Dum hæreticus quasi oculo quodam gaudet, proprio (oculo subintellecto) veritatis et luminis amisso.*

⁶ Nobis. Ita editores Anglicani, loco vobis præcedentium editt.

(*Isa. viii, 3*), et accessi ad ¹ prophetissam, dicebat, *A ter, et ego dilexi vos : manete in mea charitate. Si mandata mea servaveritis, manebitis in mea charitate ; sicut ego Patris mandata servavi, et maneo in ejus charitate* (*Joan. xv, 9, 10*). Adhuc ingerit, et dicit : *Dixi autem vos amicos, quia omnia quæ audivi a Patre meo, nota vobis feci* (*Ibid. v. 15*). Aggregat etiam hoc : *Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia ignorant eum qui me misit* (*Ibid. v. 21*). Hæc ergo nunquam post illa evidenter illum non Patrem, sed Filium esse testantia, Dominus subdidisset ; si aut Patrem se esse meminisset, aut Patrem se vellet intelligi : nisi quoniam ut illud exprimeret, perinde unumquemque jam habere debere, dum imaginem Dei Patris per Filium videt, atque si viderit Patrem : quandoquidem unusquisque credens in Filium exercetur in imaginis contemplatione, ut assuefactus ad divinitatem videndam in imagine, proficere possit et crescere usque ad Dei Patris omnipotentis perfectam contemplationem. Et quoniam qui hoc animo ac mente combiberit, et de omnibus sic futurum esse crediderit, Patrem quem visurus sit, quasi jam quodammodo viderit, et hic jam sic habeat, quasi teneat quod habiturum se pro certo sciat. Cæterum, si ipse Pater fuisset, quid quasi futurum præmium re-promittebat quod jam præstiterat et dederat ? Nam quoniam dicit : *Beati mundo corde, quia ipsi Deum videbunt* (*Matth. v, 8*) ; polliceri deprehenditur contemplationem et aspectum Patris ; ergo nondum dederat : cur enim re-promitteret, si jam dedisset ? Dederat enim si Pater esset ; videbatur enim, et contingebatur. Quando autem dum contingitur ipse Christus et videtur, re-promittit tamen et dicit, quoniam qui mundo fuerit corde, Deum videbit ; hoc ipso probat Patrem se non esse, qui tunc præsens cum videretur re-promittebat, quod Patrem visurus esset quisquis mundo corde fuisset. Erat ergo re-promittens hæc, non Pater, sed Filius : quia qui Filius erat, quod videri habebat re-promittebat ; cujus re-promissio supervacua fuisset, nisi Filius fuisset. Cur enim re-promittebat mundis corde ut viderent Patrem, si jam tunc qui præsentis erant, Patrem Christum videbant ? Sed quia Filius erat, non Pater ; merito et Filius, quia Imago Dei, tunc videbatur ; et Pater, quia invisibilis, mundis corde, ut videretur, re-promittitur et notatur. Hæc igitur satis sit, etiam adversus istum hæreticum dictasse, pauca de multis. Campus enim, et quidem latus ac fusus aperiretur, plenus hæreticum istum si agitare voverimus ; quandoquidem ⁶ duobus istis locis, quibusdam effossis lumi-

Et cum nondum sinum Patris Christus exposuisset, referebat : *Et ² vocatur nomen ejus magni consilii Angelus* (*Ibid. ix, 6*). Et cum nondum fuisset passus, quasi ovis, pronuntiabat, *ad jugulationem adductus est* (*Ibid. liii, 7*). Et cum adhuc crux nusquam esset, aiebat : *Tota die expandi manus meas ad populum non credentem* (*Ibid. lxxv, 2*). Et cum nondum injuriæ potatus fuisset ; in siti, ait, *mea potaverunt me aceto* (*Psal. lxxviii, 22*). Et cum spoliatus adhuc non fuisset, dicebat : *Super vestem meam miserunt sortem : et dinumeraverunt ossa mea : effoderunt manus meas, et pedes* (*Psal. xxi, 19. 18. 17*). Providens enim Scriptura divina pro factis dicit quæ futura scit, et pro perfectis dicit quæ futura habet, quæ sine dubitatione ventura sunt. Et ideo Dominus in præsentis loco dicebat : *Amodo nostis illum, et vidistis*. Dicebat enim visum iri ab eo Patrem, quisquis Filium secutus fuisset ; non quasi Filius ipse esset Pater visus, sed quod præmium consecuturus esset, quisquis illum æqui et discipulus ejus esse voluisset, ut videre Patrem posset : nam et imago est Dei Patris : ut his etiam illud accedat quoniam *sicut Pater operatur, ita operatur et Filius*, (*Joan. v, 17*). Et imitator est Filii omnium operum paternorum ; ut perinde habeat unusquisque, quasi jam viderit Patrem, dum eum videt qui invisibilem Patrem in omnibus operibus semper imitatur. Cæterum si ipse Pater est Christus, quomodo confestim adjicit et dicit, *Qui credit in me, opera quæ ego facio et ipse faciet : et majora his faciet, quia ego ad Patrem vado* ? (*Joan. xiv, 12*.) Et adhuc subnectit : *Si diligitis me, præcepta mea servate : et ego rogabo Patrem, et alium advocatum dabit vobis* (*Ibid. v. 15. 16*). Post quæ etiam illud subnectit : *Si quis me diligit, sermonem meum custodiet : et Pater meus diliget illum, et ad eum veniemus, et mansionem apud illum faciemus* (*Ibid. v. 23*). Nec non etiam ³ subdidit illud quoque ; *Advocatus autem ille Spiritus sanctus quem misurus est Pater, illa vos docebit et commemorabit omnia quæcumque dixero* (*Ibid. v. 26*). ⁴ Præmittit adhuc istum locum, quo ostendat se esse Filium, et merito subdidit, et dicit : *Si me diligeretis, gauderetis, quia eo ad Patrem : quia Pater major ⁵ me est* (*Ibid. v. 28*). Quid autem cum etiam illa subnectit ; *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola : omne sarmentum in me non afferens fructum tollit illud, et omne fructiferum purgat, ut fructum ampliosem ferat* ? (*Joan. xv, 1, 2*.) Instat adhuc et adjicit : *Sicut dilexit me Pa-*

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ *Prophetissam*. Sic veteres edidi, ut habet Vulg. quam lecturam secutus est Welchmanus. Pamelius *Prophetam*. Jacksonus *Propheten*, apud quem Junius vult legi *Prophetin*.

² *Vocatur*. Hæc est editionum Novatiani lectio. Sed, inquit, Jacksonus, quum ratio argumenti auctoris postulet legi *vocatur*, quin ita ipse scripserit non dubium. Idque jam antea conjecerat Welchmanus.

³ *Subdidit*. Hæc et paulo post, *subdit* legendum con-

tendit Jacksonus. ut oratio prioribus et posterioribus cohæreat, *adjicit. dicit. subnectit*, etc.

⁴ *Præmittit*. Sic editi : minus recte, ut videtur. Welchmanus rescripsit *promittit* : atque ita fortasse scripsit Novatianus. Neque enim placet quod conjecit Jacksonus *promittit*, propter sequens *adhuc*.

⁵ *Me*. Deest apud Pamelium pronomen istud, quod exhibent alii.

⁶ *Duobus istis locis .. effossis luminibus*. Videlicet

nibus orbatus, totus sit in doctrinæ suæ cæcitate superatus.

CAPUT XXIX.

Deinceps fidei auctoritatem admonere nos docet, post Patrem et Filium, credere etiam in Spiritum sanctum: cuius operationes ex Scripturis recenset.

Sed enim ordo rationis et Fidei auctoritas digestis vocibus et Litteris Domini, admonet nos, post hæc credere etiam in Spiritum sanctum, olim Ecclesiæ re-promissum, sed statutis temporum opportunitatibus redditum. Est enim per Joëlem prophetam repromissus, sed per Christum redditus. *In novissimis, inquit, diebus effundam de Spiritu meo super servos et ancillas meas (Joel. II, 28).* Dominus autem: *Accipite Spiritum sanctum; quorum remisistis peccata, erunt remissa; et quorum retinueritis, erunt retenta (Act. II, 17. Joan. XX, 22, 23).* Hunc autem Spiritum sanctum Dominus Christus modo (*Joan. XIV, 16, 17*) *Paraclitum* appellat, modo *Spiritum veritatis* esse pronuntiat; qui non est in Evangelio novus, sed nec nove datus: nam hic ipse et in Prophetis populum accusavit, et in Apostolis advocationem Gentibus præstitit. Nam illi ut accusarentur merebantur, quia contempserant Legem: et qui ex Gentibus credunt, ut patrocinio Spiritus adjuventur merentur, quia ad Evangelicam pervenire gestiunt legem. Differentia sane in illo genera officiorum: quoniam in temporibus differens ratio causarum: nec ex hoc tamen ipse ¹ diversus, qui hæc sic gerit; nec alter est, dum sic agit: sed unus atque ipse est, dividens officia sua per tempora, et rerum occasiones atque momenta. Denique Apostolus Paulus: *Habentes, inquit, eundem Spiritum, sicut scriptum est: Credidi propter quod locutus sum; et nos credimus, ideo loquimur (II Cor. IV, 13).* Unus ergo et idem Spiritus, qui in Prophetis et Apostolis; nisi quoniam ibi ad momentum, heic semper. Cæterum ibi, non ut semper in illis inesset: heic, ut in illis semper maneret: et ibi mediocriter distributus, heic totus effusus; ibi parce datus, heic large commodatus; nec tamen ante resurrectionem Domini exhibitus, sed ² post resurrectionem Christi contributus. *Rogabo enim, aiebat, Patrem: et alium advocatum dabit vobis, ut vobiscum sit in æternum, Spiritum veritatis (Joan. XIV, 16, 17).* Et: *Cum venerit advocatus ille, quem ego missurus sum vobis a Patre meo, Spiritum veritatis, qui de Patre meo procedit (Joan. XV, 26).* Et: *Si non abiero ego, advocatus ille non veniet ad vos: si autem ego abiero, remittam illum ad vos (Joan. XVI, 7).* Et: *Cum venerit Spi-*

ritus veritatis, ille vos diriget in omnem veritatem (Joan. XVI, 13). Et quoniam Dominus in cælos esset abitarus, Paraclitum discipulis necessario dabat, ne illos quodammodo pupillos, quod minime decebat, relinqueret, et sine avvocato et quodam tutore desereret. Hic est enim qui ipsorum animos mentesque firmavit, qui Evangelica Sacramenta distinxit, qui in ipsis illuminator rerum Divinarum fuit, qui confirmati pro nomine Domini nec carceres nec vincula timuerunt; quin immo ipsas sæculi potestates et tormenta calcaverunt, armati jam scilicet per ipsum atque firmati, habentes in se dona, quæ hic idem Spiritus Ecclesiæ Christi sponsæ quasi quædam ornamenta distribuit et dirigit. Hic est enim qui Prophetas in Ecclesia constituit, Magistros erudit, linguas dirigit, virtutes et sanitates facit, opera mirabilia gerit, discretiones spirituum porrigit, gubernationes contribuit, consilia suggerit, quæque alia sunt charismatum dona componit et digerit; et ideo Ecclesiam Domini undique, et in omnibus perfectam et consummatam facit. Hic est qui in modum columbæ, posteaquam Dominus baptizatus est, super eum venit et mansit (*Matth. III, 16*), habitans in solo Christo plenus et totus, nec in aliqua mensura aut portione mutilatus, sed cum tota sua redundantia ³ cumulate distributus et missus; ut ex illo delibationem quamdam gratiarum cæteri consequi possint; totius sancti Spiritus in Christo fonte remanente, ut ex illo donorum atque operum venæ ducerentur, Spiritu sancto in Christo affluenter habitante. Hoc etenim jam prophetans Isaias aiebat: *Et ⁴ requiescet, inquit, super eum Spiritus sapientiæ et intellectus, Spiritus consilii et virtutis, Spiritus scientiæ et pietatis, et implebit eum Spiritus timoris Dei (Isa. XI, 2, 3).* Hoc idem atque ipsum et alio in loco ex persona ipsius Domini: *Spiritus Domini super me propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me (Isa. LXXI, 1).* Similiter David: *Propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo lætitiæ a consortibus tuis (Psal. XLIV, 8).* De hoc apostolus Paulus: *Qui enim Spiritum Christi non habet, hic non est ejus (Rom. VIII, 9).* Et: *Ubi Spiritus Domini, ibi libertas (II Cor. III, 17).* Illic est qui operatur ex aquis secundam nativitatem, semen quoddam divini generis, et consecrator cælestis nativitatis, pignus promissæ hæreditatis (*Ephes. I, 14*), et quasi chirographum quoddam æternæ salutis; qui nos Dei faciat templum (*I Cor. VI, 19*), et nos ejus efficiat domum; qui interpellat divinas aures pro nobis gemitibus ineloquacibus (*Rom. VIII, 26*), advocacionis implens officia, et defensionis exhibens munera-

GALLANDII COMMENTARIUS.

Joan. X, 30, et XIV, 9, de quibus, inquit auctor, quasi de duobus oculis gavisus est hæreticus: at quorum unus ei hoc capite effossus est, alter proxime antecedente. WELCHM. — Quæ quidem sententia quam serio attendenti satis aperta noscatur, haud proinde recipiendum videtur quod placuit JACKSONO; statuenti nimirum veram esse lectionem *effusus luminibus*, quam exhibet ms. WOWERI.

CAP. XXIX. — ¹ *Diversus. Dividitur, GAGNÆUS et FROBENIUS, quos secutus est WELCHMANUS. Fluxit*

diversus ex ms. Anglic. et non mutandum. JACKSON.

² *Post. Hanc vocem requirit loci ratio, et restituit Latinius pro edit. per. Io.*

³ *Cumulate distributus et missus. Ita Pamelius ex ms. Cod. Anglic. quæ genuina lectio videtur. Cumulate admissus, GAGNÆUS et GELINIUS, quos secutus est WELCHMANUS.*

⁴ *Requiescet... implebit. Editi requiescit... implevit. Ubi mendum suspicatur Pamelius. Atque ita textum restituerunt editores Anglicani.*

ra; inhabitator corporibus nostris datus, et sanctitatis A effector: qui id agens in nobis ad aeternitatem, et ad resurrectionem immortalitatis corpora nostra producat, dum illa in se assuefacit cum caelesti virtute misceri, et cum Spiritus sancti divina aeternitate sociari. Erudiuntur enim in illo, et per ipsum corpora nostra ad immortalitatem proficere, dum ad decreta ipsius discunt se moderanter temperare. Hic est enim qui *contra carnem desiderat, quia caro contra ipsum repugnat* (Gal. v, 17). Hic est qui inexplebiles cupiditates coercet, immoderatas libidines frangit, illicitos ardores extinguit, flagrantes inpetus vincit, ebrietates rejicit, avaritias repellit, luxuriosas comessationes ¹ fugat, charitates nequit, affectiones constringit, sectas repellit, regulam veritatis expedit, haereticos revincit, improbos foras expuit, Evangelia custodit. B De hoc ² idem Apostolus: *Non enim spiritum mundi accepimus, sed Spiritum qui ex eo est* (I Cor. ii, 12). De hoc exultat, et dicit: *Puto autem quia et ego Spiritum Dei habeo* (I Cor. vii, 40). De hoc dicit: *Et ³ Spiritus Prophetarum prophetis subjectus est* (I Cor. xiv, 32). De hoc refert: *Spiritus autem manifeste dicit, quia in novissimis temporibus recedent quidam a fide, attendentes spiritibus seductoribus, doctrinis demoniorum, in hypocrisi mendacia loquentium, caetera tantam habentium conscientiam suam* (I Tim. iv, 1). In hoc Spiritu positus nemo unquam dicit anathema Jesu (I Cor. xii, 3): nemo negavit Christum Dei Filium, aut repudiavit creatorem Deum: nemo contra Scripturas ulla sua verba depromit: nemo alia et sacrilega decreta constituit: nemo diversa jura conscribit. In hunc C quisquis blasphemaverit, *remissionem non habet, non tantum in isto saeculo, verum etiam nec in futuro* (Matth. xii, 32). Illic in Apostolis Christo testimonium reddit, in Martyribus constantem fidem religionis ostendit, in Virginitibus admirabilem continentiam signata ⁴ castitatis includit, in caeteris incorrupta et incontaminata doctrinae Dominicae jura custodit, haereticos

GALLANDII COMMENTARIUS.

¹ *Fugat.* Sic recte emendavit editi. *fugit* Welchmannus. JACKSON.

² *Idem.* Ita Pamelius. Al. *item.*

³ *Spiritus Proph.* Consentit auctor cum vulgato Latino interprete, quantumvis hodie Graece legatur D *πνευματα.* PAMEL.

⁴ *Constitatis.* Ita recte correxit *charitatis* edit. Welchmannus. JACKSON.

CAP. XXX. — ⁵ *Et haec quidem, etc.* Queritur heic Pamelius Spiritum sanctum a Novatiano Deum non appellari, nec ullam ejus mentionem fieri, quum Patrem et Filium unum esse Deum hocce in capite auctor demonstrat. Sanctum quidem Spiritum nominatum non appellat Deum Novatianus: sed de illius *divina aeternitate* in cap. praecedente non silet, et Deum esse multis argumentis probat. Quid enim ei propositum est, quum divina illius attributa defendit: nisi ut probet, quod se probaturum promiserat, nempe oportere *credere etiam in Spiritum sanctum*, ac proinde eum unum esse cum Patre et Filio Deum? Unde etiam postquam ea absolvit quae de Spiritu sancto dicere statuerat, sic initio hujus capituli tres personas conjungit: *Et haec quidem de Patre, et de Filio, et de Spiritu sancto breviter nobis sint dicta.* Quod si tacere de Spiritu videtur Novatianus, dum Patrem et Filium non duos

destruit, perversos corrigit, infideles arguit, simulators ostendit, improbos quoque corrigit, Ecclesiam incorruptam et inviolatam, perpetuae virginitatis et veritatis sanctitate custodit.

CAPUT XXX.

Denique quantum dicti haeretici erroris sui originem inde rapuerint, quod animadverterent scriptum: unus Deus: etsi Christum Deum et Patrem Deum dicamus, non magis tamen duos Deos Scripturam proponere, quam duos Dominos aut duos Magistros.

Et ⁵ haec quidem de Patre et de Filio et de Spiritu sancto breviter sint nobis dicta, et strictim posita, et non longa disputatione porrecta. Latius enim potuerunt porrigi, et ⁶ propensiore disputatione produci; quandoquidem ad testimonium, quod ita se habent fides vera, totum et Vetus et Novum Testamentum possit adduci. Sed quia obliuantes adversus veritatem semper haeretici, sinceræ traditionis et Catholicæ fidei controversiam solent trahere, scandalizati in Christum quod etiam Deus et per Scripturas asseratur, et a nobis hoc esse credatur; merito a nobis (ut omnis a fide nostra auferri possit haeretica calumnia) de eo quod et Deus sit Christus sic est disputandum, ut non impediatur Scripturae veritatem; sed nec nostram fidem, qua unus Deus et per Scripturas ⁷ promitur, et a nobis tenetur et creditur. Tam enim illi qui Jesum Christum ipsum Deum Patrem dicunt, quam etiam illi qui hominem illum tantummodo esse voluerunt, erroris sui et perversitatis origines et causas inde rapuerunt: quia cum animadverterent scriptum esse quod *unus sit Deus*, non aliter putaverunt istam tenere se posse sententiam, nisi aut hominem tantum Christum, aut certe Deum Patrem putarent esse credendum. Sic enim calumnias suas colligere consueverunt, ut errorem proprium approbare vitantur. Et quidem illi qui Jesum Christum Patrem dicunt, ista praetendunt: Si ⁸ unus Deus; Christus autem

esse Deos, sed unum ostendit; non aliunde quaerenda hujus rei causa, nisi quod in evertenda Filii divinitate omnis haeticorum conatus versabatur. Nam si semel probassent Filium non esse unum cum Patre Deum; eadem opera Spiritum sanctum a Divinae naturae consortio dissociassent. Sic etiam semel demonstrato, Patrem et Filium *per substantiae communionem*, ut ait Novatianus, unum esse Deum; non jam superaret dubitandi locus, quin Spiritus sancti divinitas nequam tres Deos efficeret. MARAN. *Divin. D. N. J. C.* lib. iv, cap. 19, § III, pag. 521.

⁶ *Propensiore.* pro certo habet Jacksonus auctorem scripsisse *propensiore*. Sed fallitur vir eruditus, unam hujus vocis significationem frequentiore attendens. *Propensus* enim quandoque sumitur pro *extenso*: quo sensu heic sumitur a Novatiano. Pers. sat. I, vers. 57.

Cum tibi, calve

Pinguis aqualiculus propenso sesquipedo exstet.

Id est: Cum abundantia ciborum pinguis sis, et ventrem habeas ultra sex pedes extensum.

⁷ *Promitur.* Ita fecte Welchmannus, quem sequitur et Jacksonus, pro editi. *promittitur.*

⁸ *Si unus Deus.* Sic se habet editio Pamellii, quam

Deus : Pater est Christus , quia unus Deus ; si non Pater sit Christus , dum et Deus Filius Christus , duo Dii contra Scripturas introducti esse videantur. Qui autem hominem tantummodo Christum esse contendunt , ex diverso sic colligunt : Si alter Pater , alter est Filius : Pater autem Deus , et Christus Deus : non ergo unus Deus , sed duo dii introducuntur pariter , Pater et Filius ; ac si unus Deus , consequenter homo Christus , ut merito Pater sit Deus unus. Re vera quasi inter duos latrones crucifigitur Dominus , quomodo fixus aliquando est : et ita excipit hæreticorum istorum ex utroque latere sacrilega convicia. Sed neque Scripturæ sanctæ , neque nos causas illis perditionis et cæcitatibus afferimus , si qua in medio Divinarum Litterarum evidenter posita aut videre nolunt , aut videre non possunt. Nos enim et scimus et legimus et credimus et tenemus unum esse Deum , qui fecit cælum pariter ac terram , quoniam nec alterum novimus , aut nosse (cum nullus sit) aliquando poterimus. *Ego sum* , inquit , *Deus : et non est præter me justus et salvans* (Isa. XLIII, 11). Et alio in loco : *Ego primus et novissimus , et præter me non est Deus. Quis sicut ego* (Ibid. XLV, 6, 7) ? Et : *Quis mensus est palmo cælum , et terram pugillo ? quis suspendit montes in pondere , et memora in statera* (Ibid. XL, 12) ? Et Ezechias : *Ut sciant omnes quia tu es Deus solus* (Isa. XXXVII, 20). Ipse præterea Dominus : *Quid me interrogas de bono ? unus Deus bonus* (Matth. XIX, 17). Apostolus quoque Paulus : *Qui solus* , inquit , *habet immortalitatem , et lucem habitat inaccessibilem : quem vidit hominum nemo , nec videre potest* (I Tim. VI, 16). Et alio in loco : *Mediator autem unius non est ; Deus autem unus est* (Gal. III, 20). Sed quomodo hoc tenemus et legimus et credimus , sic Scripturarum cælestium nullam partem præterire debemus : quippe cum etiam illa quæ in Scripturis sunt posita Christi divinitatis insignia , nullo modo debemus recusare , ne Scripturarum auctoritatem corrumpendo , integritatem fidei sanctæ corrupisse teneamur. Et hoc ergo credamus , siquidem fidelissimum , Dei Filium Jesum Christum

A Dominum et Deum nostrum : quoniam , in principio erat Verbum , et Verbum erat apud Deum , et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum (Joan. I, 1, 2). Et : *Verbum caro factum est , et habitavit in nobis* (Ibid. 14). Et : *Dominus meus et Deus meus* (Joan. XX, 28). Et : *Quorum Patres , et ex quibus Christus secundum carnem , qui est super omnia Deus benedictus in sæcula* (Rom. IX, 5). Quid ergo dicemus ? Numquid duos Deos Scriptura proponit ? Quomodo ergo dicit , quia *Deus unus est* ? Aut numquid non et Christus Deus est ? Quomodo ergo , *Dominus meus et Deus meus* , Christo dictum est ? Totum igitur hoc nisi cum propria veneratione et legitima disputatione teneamus , merito scandalum hæreticis præbuisse credemus ; non utique ex Scripturarum cælestium vitio quæ numquam fallunt , sed humani erroris præsumptione , qua hæretici esse voluerunt . Et in primis illud retorquendum in istos qui duorum nobis Deorum controversiam facere præsumunt. Scriptum est quod negare non possunt , quoniam *unus est Dominus* (Deut. VI, 4 ; Ephes. IV, 5). De Christo ergo quid sentiunt ? Dominum esse , aut illum omnino non esse ? Sed Dominum illum omnino non dubitant : ergo si vera est illorum ratiocinatio , jam duo sunt Domini. Quomodo igitur jam secundum Scripturas , unus est Dominus ? Et *Magister unus* (Matth. XXIII, 8, 10) Christus est dictus , at tamen legimus , quod *Magister sit etiam apostolus Paulus* (II Tim. I, 11). Non ergo jam unus *Magister* : duos enim *Magistros* secundum ista colligimus. Quomodo igitur secundum Scripturas *unus Magister Christus* ? Unus in Scripturis bonus dictus est *Deus* (Matth. XIX, 17 ; Marc. X, 18 ; Luc. XVII, 19) ; sed iisdem in Scripturis bonus etiam Christus positus est. Non igitur , si recte colligunt , unus bonus , sed etiam duo boni. Quomodo igitur secundum Scripturarum fidem , unus bonus esse refertur ? At si non putant aliqua ratione officii posse ei quod unus Dominus est , per id quod est Dominus et Christus ; neque ei quod unus est Magister , per illud quod est Magister et Paulus ; aut illi quod unus

GALLANDII COMMENTARIUS.

exscribit Jacksonus. Veteres editi : *Si unus Christus , Christus autem* , etc. , atque istam lectionem retinuit Welchmanus.

¹ *Est Filius*. Pro *est* legendum omnino puto et , ut bene procedat argumentum. Paulo post pro *ac si* mallem *at si* : sed nihil mulo. JACKSON.

² *Et novissimus*. Excidisse videtur *ego* , legendumque cum Jacksono , *et ego novissimus* : ut habent Heb. LXX, et Vulg.

³ *Sic Scripturarum*. Ita Pamelius aliique. Unus Welchmanus hunc locum sic legit ac distinguit : *Si Scripturarum cælestium nullam partem præterire debemus ? Minus recte* , ut videtur.

⁴ *Siquidem*. Legit Latinus scilicet. Sed frustra. Nam vox *siquidem* idem est interdem , quod *quandoquidem* : quo sensu optime congruit huic loco. Cicero I Tusc. 1 : *Antiquissimum e doctis genus est poetarum : siquidem Homerus fuit et Hesiodus , ante Romam conditam*. Idem lib. IX, Epist. 12 : *Gratulor Batiis nostris ; siquidem , ut scribis , salubres repente factæ sunt*.

⁵ *Apud Deum*. Ita rescripsimus cum Jacksono. Editi pro *apud Deum* habent *Deus* ; atque hanc lec-

tionem expressit Welchmanus.

⁶ *Disputatione*. Legendum putat Jacksonus *dispositionis*. Sic enim loquitur ipsemet Novatianus superiore cap. 15, sub finem , ubi legimus in eadem sententiam *dispositione legitima*. Paulo post idem editor Anglicanus rescripsit *credetur pro credemur* præcedentium editionum.

⁷ *Qua*. Vet. codd. legunt *quia* , quos sequitur Welchmanus. Sed *qua* est lectio ms. Anglicani a Pamelio restituta , et bene congruit cum *præsumptione* , ut rite advertit Jacksonus.

⁸ *Dominum*. Existimat Welchmanus legendum , *Dominum esse illum , aut omnino non esse* ; quod quidem probatur etiam Jacksono.

⁹ *Dominus ? Et Magister unus Christus est dictus*. Ita legunt ac distinguunt editores Anglicani. At *Dominus et Magister unus Christus dictus*.

¹⁰ *Iisdem*. Sic recte Welchmanus cum Jacksono. At *idem*.

¹¹ *At si*. Ita veteres editi , quibus accedunt Welchmanus et Jacksonus.

¹² *Aut illi*. Hæc est lectio Gelenii et Pamelii ex

est bonus, per illud quod bonus sit nuncupatus et Christus : eadem ratione intelligant officii non posse ab illo quod unus est Deus, et quod Deus pronuntiatum est et Christus.

CAPUT XXXI.

Sed Dei Filium Deum, ex Deo Patre ab æterno natum, qui semper in Patre fuerit, secundam personam esse a Patre, qui nihil agit sine Patris arbitrio; eundem et Dominum, et Angelum magni Dei consilii; in quem Patris divinitas per substantiæ communionem sit tradita.

Est ergo Deus Pater omnium institutor et creator, solus originem nesciens, invisibilis, immensus, immortalis, æternus, unus Deus; cuius neque magnitudini, neque majestati, neque virtuti quidquam non dixerim præferri, sed nec comparari potest. Ex quo, quando ipse voluit, Sermo Filius natus est: qui non in sono percussi aeris, aut tono coactæ de visceribus vocis accipitur; sed in substantia prolata a Deo virtutis agnoscitur: cuius sacræ et diviniæ nativitatæ arcana nec Apostolus didicit, nec Prophetes comperit, nec Angelus scivit, nec creatura cognovit; Filio soli nota sunt qui Patris secreta cognovit. Hic ergo, cum sit genitus a Patre, semper est in Patre. Semper autem sic dico, ut non innatum, sed natum probem. Sed qui ante omne tempus est, semper in Patre fuisse dicendus est: nec enim tempus illi assignari potest, qui ante tempus est. Semper enim in Patre; ne Pater non semper sit Pater: quin et Pater illum etiam (quodammodo) præcedit, quod necesse est (quodammodo) prior sit qua Pater sit. Quoniam (aliquo pacto) antecedit necesse est eum qui habet originem, ille qui originem nescit. Simul ut hic minor sit, dum in illo esse se scit, habens originem, quia nascitur; et per Patrem quodammodo (quamvis

originem habet qua nascitur) vicinus in nativitate, dum ex eo Patre qui originem solus non habet, nascitur. Illic ergo quando Pater voluit, processit ex Patre: et qui in Patre fuit, processit ex Patre: et qui in Patre fuit, quia ex Patre fuit, cum Patre postmodum fuit, quia ex Patre processit: substantia scilicet illa divina, cuius nomen est Verbum, per quod facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil. Omnia enim post ipsum sunt, quia per ipsum sunt. Et merito ipse est ante omnia, sed post Patrem, quando per illum facta sunt omnia, qui processit ex eo, ex cuius voluntate facta sunt omnia. Deus utique procedens ex Deo, secundam personam efficiens post Patrem qua Filius; sed non eripiens illud Patri, quod unus est Deus. Si enim natus non fuisset; innatus comparatus cum eo qui esset innatus, æquatione in utroque ostensa, duos faceret innatos, et ideo duos faceret Deos. Si non genitus esset; collatus cum eo qui genitus non esset, et æquales inventi, duos Deos merito reddidissent non geniti; atque ideo duos Christus reddidisset Deos. Si sine origine esset ut Pater, inventus, et ipse principium omnium ut Pater, duo faciens principia; duos ostendisset nobis consequenter et Deos. Aut si et ipse Filius non esset, sed Pater generans de se alterum Filium; merito collatus cum Patre et tantus denotatus, duos Patres effecisset: et ideo duos approbasset etiam Deos. Si invisibilis fuisset, cum invisibili collatus par expressus, duos invisibiles ostendisset; et ideo duos comprobasset et Deos. Si incomprehensibilis, si et cetera quæcumque sunt Patris; merito, dicimus, duorum Deorum quam isti confligunt, controversiam suscitasset. Nunc autem quidquid est, non ex se est, quia nec innatus est; sed ex Patre est, quia genitus est: sive dum Verbum est, sive dum Virtus

GALLANDII COMMENTARIUS.

ms. Britann. quam sequitur Jacksonus. At Welchmanus ex Gagnæo, neque illi. Paulo post Jacksonus legere mallet *est nuncupatum*, ut in reliquis habet Novatianus.

¹ *Ab illo quod unus est Deus.* Sic omnes editi, præter unum Welchmanianum; ubi legitur, *ei quod unus est Deus, per hoc quod Deus.*

CAP. XXXI. — ² *Ex quo, quando ipse voluit.* Hunc locum plenus edisserit S. Hippolytus *contra Noetum*, c. 11, unde forte ista mutuatus est Novatianus. Videsis tom. II nostræ Biblioth. PP. pag. 460, A, et quæ ibi fuere annotata.

³ *Quin.* Ita legunt vet. editi, eamque lectionem expressit uterque editor Anglicanus. Pamelius ex ms. cod. Britann. rescripsit *quia*.

⁴ *Pater.... antecedit necesse est.* Quæ uncis inclusimus, testatur Pamelius abfuisse a cod. ms. Anglic. illaque primum addidisse Gagnæum explanationis causa, ne Ariani videretur svere auctor. Eadem etiam habentur in editione Frobenii, fortasse ex Gagnæo. Quapropter ea quoque retinuit Welchmanus. Neque aliter Maranus *Divin. D. N. J. C. lib. IV, cap. 19, § 2, pag. 518.* At Bullus *Defens. fid. Nic. sec. III, § 7, pag. 222*, et Jacksonus illa omnia omiserunt.

⁵ *Simul.... qui originem solus non habet, nascitur.* Non potuimus nos supplere ex ms. Anglic. hæc periodum antea desideratam: quæ tamen caute legenda. PAMEL. — Eandem periodum omisit Welk-

mannus, restituit Jacksonus Pamelium secutus.

⁶ *Vicinus.* Sic Pamelius ex corrupta voce *vicinis*, quam exhibet ms. Anglic. Minus placet conjectura viri docti apud Jacksonum, *legentis divinus*.

⁷ *Sed post Patrem.* Hæc et quæ mox post vocem *efficiens* sequuntur, *post Patrem qua Filius*, in ms. Anglic. exstare testatur Pamelius. Verum, inquit, malivus in contextu relinquere, ut nemo hinc errandi ausam sumat. Quamquam interim contra Arianos sufficiat illud: *Semper enim in Patre, ne Pater non semper sit Pater*; et quod haud procul a fine huius capituli habet: *Principium nativitatæ ante omne tempus accepit.* Ex quo constat, quum dicit: *Patrem præcedere, priorem esse et antecedere*; id solum se intelligere, uti subiungit, *qua Pater sit.* Eodem itaque modo intelligenda quæ iterum dicit, *cum Patre postmodum fuit,.... sed post Patrem... post Patrem qua Filius.*

⁸ *Esset.* Heic, et paulo post ubi legimus *genitus non esset*, coniciebat Welchmanus legendum *est.* Atque ita edidit Jacksonus.

⁹ *Si invisibilis... quia nec innatus est.* Has duas periodos et dimidiam quæ in præcedentibus editis desiderabantur, ex laudato codice Anglicano supplivimus, omittentes illud excusorum, *Christus autem non innatus est*, atque illa ex iisdem excusis addentes, *sed ex Patre est, quia genitus est.* PAMEL. — Nimirum editiones quæ Pamelianam præcesserunt, post voces et *ideo duos approbasset etiam Deos*, sic se

est, sive dum Sapientia est, sive dum Lux est, sive dum Filius est, et quidquid horum est, dum non aliunde est, quam, sicut diximus jam superius, ex Patre; Patri suo originem suam debens, discordiam divinitatis de numero duorum Deorum facere non potuit, qui ex illo qui est unus Deus, originem nascendo contraxit. Quo genere dum et unigenitus est, et primogenitus ex illo est qui originem non habet, unus¹ est omnium rerum et principium et caput. Idcirco² unum Deum asseruit, quem non sub ullo principio aut initio, sed initium potius et principium rerum omnium comprobavit. ³ Filius autem nihil ex arbitrio suo gerit, nec ex consilio suo facit, nec a se venit, sed imperiis paternis omnibus et præceptis obedit: ut quamvis probet illum nativitas Filium (Hebr. v, 8); tamen morigeræ obedientiæ asserat illum paternæ voluntatis, ex quo est, ministrum: ita dum se Patri in omnibus obtemperantem reddit, quamvis sit et Deus; unum tamen Deum Patrem de obedientiæ sua ostendit, ex quo et originem traxit. Et ideo duos⁴ Deos facere non potuit, quia nec duas origines fecit, qui ex eo qui originem non habet, principium nativitatis ante omne tempus accepit. ⁵ Nam cum id sit principium cæteris quod innatum est (quod Deus solus Pater est qui extra originem est; ex quo hic est qui natus est), dum qui ex illo nascitur, merito ex eo venit qui originem non habet, principium probans illud esse ex quo ipse est: etiamsi Deus est qui natus est, unum tamen Deum ostendit, quem hic qui natus est, esse sine origine comprobavit. Est ergo Deus, sed in hoc ipsum genitus, ut esset Deus. Est et Dominus, sed in hoc ipsum⁶ na-

tus ex Patre, ut esset Dominus. Est et (Isa. ix, 6) Angelus, sed ad annuntiandum magnum Dei consilium, ex Patre suo Angelus destinatus. ⁷ Cujus sic divinitas traditur, ⁸ ut non aut dissonantia aut inæqualitate divinitatis duos Deos reddidisse videatur. Subjectis enim ei quasi Filio omnibus rebus a Patre, dum (I Cor. xv, 28) ipse cum his quæ illi subjecta sunt, Patri suo subjicitur, Patris quidem sui Filius probatur; cæterorum autem et Dominus et Deus esse reperitur. Ex quo dum huic qui est Deus omnia substrata traduntur, et cuncta sibi subjecta Filius accepta refert Patri; totam divinitatis auctoritatem rursus ⁹ Patri remittit; unus Deus ostenditur verus et æternus Pater; a quo solo hæc vis divinitatis emissa, etiam in Filium tradita et directa, rursus per substantiæ communionem ad Patrem revolvitur. Deus quidem ostenditur Filius, cui divinitas tradita et porrecta conspicitur; et tamen nihilominus unus Deus Pater probatur, dum gradatim reciproco meatu illa majestas atque divinitas ad Patrem qui dederat eam, rursus ab illo ipso Filio missa revertitur et retorquetur; ut merito Deus Pater omnium Deus sit, ¹⁰ et principium ipsius quoque Filii sui, quem Dominum genuit: Filius autem cæterorum omnium Deus sit, quoniam omnibus illum Deus Pater præposuit quem genuit (I Tim. ii, 5): ita *Mediator Dei et hominum Christus Jesus* omnis creaturæ subjectam sibi habens a Patre proprio potestatem qua Deus est; eum tota creatura subdita sibi, concors Patri suo Deo inventus, unum et solum et verum Deum Patrem suum, ¹¹ manente in illo quod etiam *auditus est* (Hebr., v, 7), breviter approbavit.

GALLANDII COMMENTARIUS.

habebant: *Christus autem non innatus est; sed ex Patre est, quia genitus est.* Cæterum vetera exemplaria expressit Welchmanus: Pameliannum vero Jacksonus.

¹ Unus. Legendum unum putat Welchmanus.

² Idcirco. Cum Gagnæo supplemus: *Idcirco unum Deum asseruit* (nempe Scriptura) et ex ms. cod. Anglic. *initium potius et principium.* PAMEL.

³ Filius. Legimus iterum cum Gagnæo: *Filius autem nihil ex arbitrio suo gerit*, pro eo quod substituerat Gelenius: *Idem est denique quod nihil.* Ib.

⁴ Deos. Hanc vocem ab editis omisam, restituit primus Welchmanus, eumque secutus Jacksonus.

⁵ Nam... dum qui ex illo nascitur. Hæc iterum supplemus ex ms. cod. Anglic. parenthesis interjecta PAMEL.

⁶ Natus. Deest hæc vox apud Pamelium, ex typosithææ fortasse incuria: eam enim exhibent al.

⁷ Cujus... inæqualitate divinitatis. Hæc restituit ex ms. Anglicano Pamelius, Gagnæus et Frobenius edidere, ut non dissonantia divinitatis: atque hanc lectionem retinuit Welchmanus.

⁸ Ut non aut dissonantia, aut inæqualitate. Fabelor ingenue in his verbis legendum mihi videri æqualitate. Utrumque enim pari studio removel auctor a sanctissima Trinitate, et in natura et substantia discrepantiam, et in originis ordinis æqualitatem. Quare substantiæ communionem inter Patrem et Filium admittit, eamque in hoc positam putat, quod

tota divinitatis auctoritas Filio tradita, eadem in Patre esse non desinat. Sed illud semper arctissime tenet Filium ut a Patre genitum non esse origine æqualem Patri. Quare illud Pauli Philipp. ii, 6: *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo*, sic interpretatur: « Quamvis se ex Deo Patre Deum esse meminisset, nunquam se Deo Patri aut comparavit aut contulit, memor se esse ex suo Patre, et hoc ipsum quod est, habere se, quia Pater dedisset. » MARAN. *Divin. D. N. J. C.* lib. iv, cap. 19, § 2, pag. 519.

⁹ Patri remittit; unus. Sic Pamelius. Veteres editi quos secutus est Welchmanus, *illi remittit; unde unus.*

¹⁰ Et principium ipsius quoque Filii sui. Hæc ex ms. Anglic. supplevit Pamelius. Mox *Deum genuit* legendum existimat Welchmanus, consentiente Jacksono. Paulo post *Dominus sit* legit Latinus.

¹¹ Manente in illo. Locus valde obscurus visus est Pamelio, et quantum apparet, mutilus aut corruptus. Gagnæus legebat *manentem in se quod auditus ab illo.* Welchmanus, unius litterulæ adjectione legendum *manentem pro manente*, recte procedere sententiam, auctoremque alludere ad Heb. v, 7, in verbis *auditus est*, existimavit. Apud Jacksonum vero vir doctus rescribendum conjecit, *manens et in illo, cui etiam subditus est*: quæ tamen lectio ab exemplaris scriptura nimium recedere videtur.